

BIOTEHNIŠKI IZOBRAŽEVALNI CENTER LJUBLJANA

Medpodjetniški izobraževalni center
Ižanska cesta 10, 1000 Ljubljana

SLOVENŠČINA 3 (književnost)

VETERINARSKI TEHNIK
NARAVOVARSTVENI TEHNIK
ŽIVILSKO PREHRANSKI TEHNIK

Gradivo zbrala, priredila in zapisala:
Rozalka Mohorič

1	ZGODOVINSKA PRIPOVED	5
1.1	JAKOB SKET: MIKLOVA ZALA	5
2	PO STOPINJAH KRIMINALKE	10
2.1	MAJA NOVAK: CIMRE	12
3	MODERNA V EVROPI (1899-1918)	18
3.1	OSCAR WILDE: SALOMA	19
3.2	CHARLES BUDELAIRE : PESEM O ALBATROSU	24
3.3	BAUDELAIRE: SORODNOSTI (prevod: Jože Udovič)	25
3.4	C. BAUDELAIRE: TUJEC	26
3.5	PAUL VERLAINE: JESENSKA PESEM	27
3.6	ARTUR RIMBAUD: MORSKA PODOBA	29
4	MODERNA NA SLOVENSKEM (1899–1918)	29
4.1	DRAGOTIN KETTE: NA TRGU	30
4.2	JOSIP MURN: SNEG	33
4.3	JOSIP MURN: NEBO, NEBO	34
4.4	OTON ŽUPANČIČ: ZVEČER	34
4.5	IVAN CANKAR: MARTIN KAČUR	35
4.6	IVAN CANKAR: HLAPCI	41
4.7	IVAN CANKAR: KOSTANJ POSEBNE SORTE	45
4.8	IVAN CANKAR: HIŠA MARIJE POMOČNICE	48
4.9	OTON ŽUPANČIČ: DUMA	51
5	POSAMEZNIK, DRUŽINA, DRUŽBA	54
5.1.	GUY DE MAUPASSANT : DEBELUŠKA	55
5.2.	MARJAN TOMŠIČ: GRENKO MORJE	57
6.	LJUBEZEN	60
6.1.	WILLIAM SHAKESPEARE: SONETI	61
6.2.	FEDERICO GARCIA LORCA: NEZVESTA ŽENA	62
6.3.	MAJA VIDMAR: ČE BOŠ KLICAL	65
7.	DOM, DOMOVINA, SVET	67
7.1.	FRANCE BEVK: KAPLAN MARTIN ČEDERMAC	67
7.2.	ALOJZ REBULA: VOTEL JE KRAS	69
7.3.	OTON ŽUPANČIČ: Z VLAKOM	73
8.	DRUGAČNI	76
8.1	NIKOLAJ VASILJEVIČ GOGOLJ: PLAŠČ	76
8.2	IVAN MINATTI- NEKOGA MORAŠ IMETI RAD	78
9. VIRI:		79

1 ZGODOVINSKA PRIPOVED

se pojavlja tako v visoki kot v množični književnosti. V visoki književnosti velja za začetnika Škot Walter Scott. V slovenski zgodovinski prozi so znameniti zlasti romani Visoška kronika Ivana Tavčarja, Pod svobodnim soncem Frana Saleškega Finžgarja, V Sibilinem vetru Alojza Rebule, Tolminci Ivana Preglja, Menuet za kitaro Vitomila Zupana, Galjot Draga Jančarja.

Zgodovinsko pripovedništvo množične književnosti je značilno po tem, da v njem prevladujejo pustolovski in romantični motivi, zgodovina pa je le »dodatni okras zgodbam«. Pripovedovalci se ne poglobljajo v psihološko, sociološko in drugo problematiko, njihov cilj je zanimiva, privlačna zgodba.

V slovenskem zgodovinskem pripovedništvu so značilni motivi praslovanske dobe, pokristjanjevanja, kmečkih uporov, turških vpadov, napoleonskih in balkanskih vojn.

Sodoben pisec zgodovinskih pripovedi je Ivan Sivec. Pripoveduje o znanih osebnostih (Peter Pavel Glavar, Adam Ravbar, Jakob Aljaž, Simon Gregorčič)

1.1 JAKOB SKET: MIKLOVA ZALA

Domače branje

Sedemnajsto poglavje

...A starček, videč ženo vso prestrašeno, jame govoriti v slovenskem jeziku:

»Ne boj se me, nesrečna žena! Slišal sem sinoči tvojo gorko molitev. Spoznal sem znane mi glasove iz svoje domovine ter razumel njih pomen.

Zatorej pridem, da te tolažim. Vedi, tudi mene tlači dolga sužnost; tudi jaz sem tuj v tem mestu. Z nikomer ne molim skupaj rožnega venca, z nikomer ne govorim svojega jezika, z nikomer ne hodim k sveti maši in v cerkev. S teboj delim vso tugo in žalost.

Zatorej govori, nesrečna žena: Od kod si in kdo si! Svetuj mi, kako ti morem pomagati. Storit hočem vse, da ti olajšam pezo tvojega življenja.«

Te besede so opogumile ubogo Zaliko. Ona jame pripovedovati, koliko mora trpeti v svoji sužnosti. Naposled mu naznani, da so šteti dnevi njenega življenja; zakaj ona rajši umre, kakor da se odreče svoji veri.

»Rešite me, blagi mož!« konča svojo pripoved. »Vas je poslal moj rešilni angel. Bog je uslišal mojo molitev. Vi, le vi me še utegnete oteti grozne smrti, le vi rešite muke in trpljenja, ki mi je namenjeno.«

Solza se utrne starčku iz oči. V srce se mu zasmili nesrečna žena. Ali rešiti jo, to je bila drzna misel, a drznejša še nje izvršitev. Zatorej se starček obotavlja, rekoč:

»Rešiti te pač ne bo mogoče, uboga žena. Jaz poznam strogosti naših zapovedi. Ako bi hotel rešiti tebe, uiti bi moral sam s teboj. Ali kam naj grem jaz, sivolasi mož?! Le kratki so še dnevi mojega življenja.«

»Vi pojdete z menoj med Slovence. Tam visoko gori v planinah, ob deroči Dravi in Savi stanuje moj rod, ki govori jezik slovenski. Tja gori na Koroško greva skupaj oba. Tam v Rožni dolini je moj dom. Tam je tekla moja zibel. Tam so moja mati, tam moj ženin in mož, tam je moj Mirko doma!«

Tu Zala umolkne. Solze ji zalijejo oči. Ihtela je kakor dete, ki je izgubilo v nepoznani deželi očeta in mater.

Starček pa strmi in se čudi. Neverjetne se mu dozdevajo govorjene besede. Vstane, same radosti se trese, kolena se mu šibe. Čuti se srečnega, presrečnega. Tedaj pa raztegne roke, pade pred nesrečno ženo in objame njena kolena, govoreč s tresočim glasom:

»Ali si ti, zlati biser moj, iz Rožne doline, iz moje domovine? Ali poznaš mojega brata Mikla, ali veš za Serajnika? Ali še živita? Govori, mila žena!«

lavi: Almira, njegova nevesta, je izdala njega in rajnko njegovo Zaliko...

Okoli cerkve sv. Jakoba je čakalo že mnogo radovednega ljudstva na svate. V cerkvi ni bilo nikogar. Le tam pri velikem oltarju je klečala neznana žena v raztrgani, tuji obleki. Ko pa je domolila, se je napotila tudi ona iz cerkve. Začudena se je ozirala po zbrani množici misleč: Kaj le pomeni toliko čakajočega ljudstva?

Nato je ubožica pazno poslušala, kaj govorijo ljudje med seboj. In oj čudo! Pomenkovali so se o bogatem ženinu Mirku in o srečni nevesti Almiri; tu pa tam je tudi še slišala ime nesrečne Zalike. Začuvši to govorico zavre tujki kri v glavi. Vsa zbegana in obupana se napoti z naglim korakom proti Svetnam. Ljudje so radovedno pogledovali za njo, a spoznal je ni nihče; saj je bila po beraško oblečena in začrnelega lica, kakor zamorci.

Kmalu je došla v Svetne. Ondi postoji ter posluša. Na uho ji udarjajo mični glasovi srebrnih strun, vrisk in petje doni iz Serajnikove hiše. Vse je bilo veselo in židane volje.

Naposled se hoče tudi ona spraviti v veselo hišo, ali pes Kastor ustavi tujo beračico. Ne pusti je dalje.

Zdaj pokliče žena psa po imenu. Ko pa začuje pes mili glas, ga spozna: začne se dobrikati tujki ter cvili in skače okoli nje od samega veselja. Hitro se vzbne po beračici, kakor da bi jo hotel poljubiti v lice; nato ji poliže roko, potem zdirja v hišo h gospodarju Mirku, a zopet nazaj ven k svoji znanki. Večkrat je ponavljala to igro zvesta žival ter lajajoč naznanjala svojo radost.

Svatje se zavzamejo nad takim vedenjem in gredo gledat, kaj pes ima. Niso se mogli dovolj načuditi videč, da liže Kastor bližajoči se beračici roke in prste.

Tujka je stopila mirno in samozavestno v hišo in prisedla za peč k drugim beračem. Nihče je ni spoznal, ne njena mati, ne Mirko.

Le zvesti pes Kastor je ostal pri njej. Na tla je legel in položil glavo na njeno nogo.

Beračica ni prosila ne kruha ne pijače. Nepremično je zrla tja na mizo na ženina in nevesto. Tam je videla svojega Mirka, tam je gledala svojo izdajalko.

Zdaj se je poloti strašen srčni boj. Veliko je že prestala na svetu, mnogo je izkusila, ali sedanji pogled ji je jemal vid in posluh. Njeno srce je hotelo počiti in raztrgati prsi na dvoje. Ob pamet in um jo je spravljal ta čudna gostija.

Za trenutek se še premaga. Ko pa je končal starešina svoj govor v slovo in sta vstala ženin in nevesta, da gresta v cerkev k po roki, tedaj se zravna upognjena beračica in stopi odločno sredi sobe pred nevesto in ženina, z donečim, zapovedujočim glasom veleč:

»Stojte, svatje! Stoj, starešina in ženin!«

Vsi se spogledajo in začudijo nad drznimi besedami. Mirko se ustraši zvenečega glasu in spusti iz roke nevesto. Bilo mu je, kakor da bi mu donel glas njegove mrtve žene na uho.

Tudi Almira se strese na vsem životu. Strah in grozna slutnja se poloti njene krivične duše. A vendar se opogumi in reče na glas:

»Kaj se obotavljate, ženin in svatje! Kaj poslušate besede neumne beračice! Pojdimo v cerkev!«

Pri teh besedah potegne ženina za roko in ga hoče odvesti iz sobe.

V tistem trenutku pa zadoni zopet glas neznanе tujke:

»Vi svatje hočete peljati ženina k drugi poroki! Ali pa veste tudi, da je mrtva njegova prva žena? Dokažite mi to!«

Nihče ni seveda mogel tega dokazati. Toda Almira se ni ustrašila teh besed in je odvrnila:

»Kdo ti daje pravico, zahtevati kaj takega od mojih svatov? Govori ti, ako veš za prvo ženo mojega ženina!«

»Govoriti hočem, predrzno dekle,« odvrne z vzvišenim glasom beračica. »Jaz vem za nesrečno ženo Zalo. Ona še živi, če si jo tudi ti, nesrečnica, izdala Turkom!«

Vsi so se kar strme prestrašili takih besed in nenadne obtožbe. Almira je hotela drzno tujko že udariti za tako obrekovanje, da bi se ji kri ulila po licih, a v tem hipu je priskočil berač Davorin in je v sveti jezi zgrabil predrzno nevesto ter jo porinil na stran rekoč:

»Da, res je, kar govori beračica. Ti, ti sama si izdala mene, Zaliko in nas vse.«
Omamljeni so stali Mirko in svatje v sobi. Vsi so mislili, da se vname hud prepir. Nekateri so bili že prijeli Davorina in ga vrgli na tla, suvajoč ga z nogami in pestmi, drugi pa so pograbili tujko, hoteč jo iztepsti od hiše.

V tem hipu se ohrabri Mirko in reče odločno:

»Stojte, možje! Pustite pri miru beračico in Davorina! Nihče naj se ju ne dotakne, tudi ti ne, Almira! Tu sem jaz gospodar!«

Te zapovedujoče besede so šele napravile mir v hiši. Vse je potihnilo in strmelo, kaj bo iz tega.

Ženin Mirko pa nadaljuje:

»Tebe, neznana tujka, pa prosim, povej mi kaj o moji dragi ženi Zaliki! Bogato te bom obdaroval, ako mi veš povedati, kje je grob moje prve neveste. Dam ti, kar poželiš, dam ti polovico svojega gospodarstva, ako mi znaš povedati, ali še živi in kje da živi moja Zala. Šel bi za njo na konec sveta, da bi le našel svojo nesrečno, prvo nevesto.«

Solze se ulijejo Mirku pri tem spominu po licu. V sobi nastane skrivnostna tišina. Vse zre sedaj nepremično v tujko, radovedno pričakujoč njene izpovedi.

Beračica pa jame govoriti takole:

»Preteklo je že sedem let, odkar se je poročila Zalika. Na dan njene poroke je prihrul divji Turek, in nevesta se je morala še isti dan ločiti od svojega ženina. Njega so ujeli. Zala ga je sicer poskušala rešiti s pomočjo junaškega mladeniča Davorina iz turške ječe, a pri tem početju jo je nekdo izdal. Zalika je prišla v sužnost. S seboj je imela en sam viden spomin na svojo zakonsko zvezo, namreč sliko Matere božje, katero ji je bil oče Serajnik izročil na dan njene zaroke.

Ta podoba je bila odslej edina tolažba nesrečni ženi v globoki Turčiji v glavnem mestu Carigradu, in ta slika ji je rešila življenje!«

Tu je prenehala beračica. Vsi so kar strmeli nad tujo ženo, ki je govorila resnico. Mirko je od radosti trepetal, začuvši take besede. Almira pa je postala hipoma bleda kakor smrt in kri ji je zastajala v žilah. A Davorinu so se iskriale od same jeze in togote oči, zakaj novi spomini so se mu sekali skeleče rane v srcu.

Tuja žena je odvila nato z glave turški robec in haljo ter nadaljevala z izpremenjenim milim glasom:

»Tukaj podaja tebi, Mirko, ono znano sliko tvoja Zala«

Mirko je spoznal mili glas svoje žene in njeno obličje ter se jokaje oklenil njenega života.

Vsi so jo kar strme obstopili. Zdaj so ji poljubovali roke, zdaj raztrgano obleko. Vsak bi rad govoril z njo, vsak bi ji rad pogledal v lice.

Tudi Davorin se ji je naposled približal. Ali ko ga zagleda Zala, ostrmi vsa začudena nad nesrečnim človekom. Objame ga in poljubi s solznimi očmi v čelo; češ, on ji je bil edini pomočnik, edini rešitelj njenega moža, a sedaj je zato berač in nesrečen ubožec!

Vsi so se neizrečeno veselili Zaline rešitve in blagrovali njen prihod. Le Almira se je tresla od strahu in groze pred njo. V kot se je potuhnila. Tam je slonela pozabljena in uničena, zakrivajoč si oči, da ne vidi svoje zmagovalke. Pričakovala je obtožbo svojih strašnih pregreh.

Vesela novica o Zalini rešitvi se je raznesla hitro kakor ogenj daleč naokrog. Od vseh krajev je prihrula velika množica ljudstva gledat došlo Miklovo Zaliko. Tudi od cerkve sv. Jakoba so privreli vsi gledalci v Svetne k Serajniku.

Pred ogromno množico vseh kmetov iz Rožne doline pa so sodili potem pod milim nebom nesrečno izdajalko Almiro.

Zala in Davorin sta dokazala pregrešno izdajstvo nje same in njenega očeta Tresoglava. Na dan je prišlo vse njuno početje: njun ponočni pot na Gradišče in njuno tajno shajanje pod Rožco.

Dolgo je tajila Almira, kar sta trdila njena tožitelja ter izpričevala ključa, najdena pri mrtvem Tresoglavu. Naposled je pri znala vse in razjarjeni kmetje so jo takoj obsodili. Živo so hoteli pokopati izdajalko. Ali dobrosrčna in usmiljena Zala je prosila za nesrečno deklico. Na njeno prošnjo so ji odpustili smrtno kazen ter jo obsodili z materjo vred v pregnanstvo. Še tisti dan je tiralo razbesnelo ljudstvo Almiro iz Rožne doline, in od tega dneva ni bilo več med Rožani ne duha

ne sluha o nesrečnem dekletu.

Izdajstvo in lakomnost Žida Tresoglava in njegove hčere Almire je imelo važne posledice za vso deželo. Gosposka je nekaj let pozneje zaradi cesarskega ukaza izgнала vse Žide, naseljene na Koroškem. Tako je rešila sebe in ubogega kmeta brezvestnih oderuhov za sedaj in tudi za prihodnje čase. Ljudje pa so bili prepričani o resnici, da se vsako pregrešno dejanje kaznuje, bodisi na tem ali onem svetu.

V Svetnah pri Serajniku niso ta dan obhajali druge poroke, temveč praznovali so prihod in rešitev pogumne in zveste žene Zalike.

*

To je povest o Miklovi Zali. Spomin na njo živi še dandanes v Rožni dolini na Koroškem. Ako prideš, dragi bralec, kdaj v tisti kraj, oglasi se pri Miklovih! Z veseljem ti bo sivolasi mož pripovedoval o Miklovi Zali. Z navdušenjem ti bo imenoval njeno ime in te prosil, da ji ohraniš tudi ti blag spomin.

ZGODOVINSKI DODATEK

V objavljeni povesti sem skušal naslikati črtico iz najžalostnejše zgodovinske dobe slovenskega naroda. To je slika iz onih časov, ko je neverni Turek požigaje in ropaje razsajal po zemlji slovenski. Veliko so trpeli naši očaki pod turškim mečem, njih žene in otroci so mnogo prestali pod tujim nasilstvom. Napisale bi se lahko debele knjige samih žalostnih spominov na turške napade, pripovedovale bi se lahko vsak zimski večer razne pripovedke o krvoločnem turškem ropanju in požiganju po naši zemlji, a vse to, smem reči, bi še ne bilo dovolj.

Toliko je namreč število grozovitosti in vnebovpijočih krivic, ki so jih storili Turki našemu ljudstvu.

Več kakor dvesto let je trepetal naš narod pred azijskim sovražnikom, in turški konji so teptali rodovitna polja našega ubogega kmeta. Ni skoro večjega kraja na Slovenskem, kamor bi v teku XV. in XVI. stoletja ne bil prihrul krvoločni in požrešni nevernik, požgal tam cerkev in hiše ter uničil nesrečnemu poljedelcu, česar ni mogel pojesti ali kot plen odnesti s seboj. Ljudi pa je lovil, kakor lovci divjo zverino, ter jih odvajal v sužnost. Najbolj so Turki segali po otrocih in ženah. Brez naropanih krščanskih otrok in lepih deklet se ni smel skoro noben turški poveljnik vrniti iz naših dežel k svojemu sultanu. Ženske so bile potem sužnice na cesarskem dvoru ali v palačah visokih turških gospodov, kakor se je bilo to zgodilo tudi z »Miklovo Zalo«. Dečke pa so dejali v poseben vojaški zavod. In tu je krščanska deca pozabila na svojo vero in domovino ter se popolnoma poturčila. Iz teh, nekdam krščanskih in slovanskih mladeničev, so vzgajali hrabre in pogumne vojake. Iz njih je nastala ona znamenita »janičarska četa«, ki je bila strah in trepet vsaki krščanski vojski. Janičarji so bili nepremagljivi in pravo jedro vsake turške vojne. Z njimi so sultani užugali krščanske narode, pred njimi je trepetala tudi zemlja slovenska. Neverjetno je skoro to, ali gola resnica, da so naropani krščanski otroci, slovenski mladeniči, seveda sedaj poturčeni, napadali svojo lastno domovino in morili lastne svoje rojake, ali to je mogel storiti le krvoločni Turek. Spoznal je prirojeno hrabrost in pogumnost slovenskega naroda in na povedani način se je tudi sam okoristil z dobrimi lastnostmi naših očakov.

Prvikrat je Turek prihrul na slovensko zemljo l. 1396, zadnjikrat pa so se bili Slovenci z njim l. 1596 pri Petrinji ob reki Kolpi. Dolga doba dveh stoletij zavzema torej oni čas, ko se je borilo naše ljudstvo proti divjemu neverniku. Poglejmo si v sledečem najhujše navale krutega sovražnika v našo zemljo!

Prvi večji turški napad je bil l. 1418. Tedaj je privrelo, kakor zgodopisec Megiser (umrl l. 1616) in drugi za njim pripovedujejo, blizu 20.000 nevernikov nad ogrske in štajerske Slovence do Radgone. Sovražnik je oblegal imenovano slovensko mesto. Ta strašna novica je vzdramila vse sosednje pokrajine in v kratkem je prišlo baje okoli 12.000 hrabrih, dobro oboroženih mož s Štajerske, Kranjskega, Koroškega in Hrvatskega obleganim kristjanom na pomoč. Vnel se je hud boj. Sreča junaška je bila mila kristjanom. Turka so uničili in mesto je bilo rešeno.

Trinajst let pozneje, to je leta 1431, je prilomastilo zopet v našo deželo kakih 8000 nevercev. Sedaj so si pa poiskali kračjo pot, skozi deželo hrvatsko, ter udarili, prestopivši kranjsko mejo, na slabo utrjeno Metliko. Iz lesenih hiš obstoječe mesto je kmalu premagal sovražnik, pobil ondi zbrane kristjane, razrušil cerkve in hiše ter poropal vse, kar mu je prišlo pod roko. Nato so se napotili proti Novemu mestu in ga oblegali. Sedaj pa sta zbrala kranjski in koroški glavar blizu 4000 korenjaških vojakov in udarila na sovražnika. Tudi tukaj je čutil Turek trdo pest slovensko, in izgubivši več tisoč mož je pobegnil v Bosno.

Ta pogumnost je bila Turka za nekaj časa ostrašila. Celih 40 let ni bilo več nobenega nevernika na zemljo slovensko. A kar naenkrat privre kruti sovražnik l. 1469 nad Slovence. Divja drhal požge mesto Kočevje in še druge vasi, potem dirja na ižansko polje, v Mateno, v Šmarje in celo do Ljubljane, kjer so sežgali šenklaško cerkev. Druga četa je med tem ropala in razsajal okoli Žumberka in Kostanjevice ter si postavila tabor na šentjernejskem polju. Konec istega leta je še prihrula velika turška vojska na Ogrsko, v Slavonijo in na Štajersko do Celja. Ker se ji pa ni žalibog nihče hitro postavil v bran, so neusmiljeno ropali po naših krajih. Okoli 20 do 30.000 kristjanov so pobili ali pa odvedli v sužnost, med njimi baje tudi 500 deklic in dečkov.

Pozne je se je bilo res nekaj naših vojakov nabralo, ali Turek jim je s plenom in ujetniki vred nekaznovan odnesel pete.

Bogati plen in počasnost naših vojakov sta sovražnika tako opogumila, da je odslej naprej kaj pogostoma napadal naše dežele. V prihodnjih letih je divjal na Dolenjskem, kjer je razrušil Zatično z lepim samostanom; razsajal je po Štajerskem, moril in požigal na Gorenjskem; da, leta 1473 je udaril (prvikrat) celo skozi Kokrsko dolino na Koroško in turška povodenj se je razlila, vse pred seboj uničujoč, po vsej Podjurski dolini do mesta Celovca in Rožne doline.

Žalostni so bili ti časi za naše ljudstvo. Do 6000 ljudi je bilo odvedenih v sužnost, mnogo in mnogo pa umorjenih. A nesrečnemu kmetu ni prišel nihče na pomoč. Državna vojska je imela drugod, zlasti na Nemškem, mnogo opravka, domači deželni knezi pa so se zavarovali v lastnih trdnih gradovih. Tako je ostal naš kmet osamljen in brez pomoči. Sam se je torej branil proti krutemu sovražniku; toda kaj more kmet, oborožen le z vilami, tolkačem in poratom, z dolgimi žebliji obitimi, storiti uspešnega proti hitrim, dobro oboroženim turškim konjikom!

Vse to so Turki hitro spoznali in tedaj so tudi brez vsake skrbi ropali in požigali po naših lepih deželah. Ni preteklo skoro leto potem, da ne bi bil prišel nevernik v naše kraje, kjer je samolastno in brezskrbno ropal in plenil. Najhujše so razsajali Turki l. 1476, 1478 in 1480 med Slovenci. Posebno zadnji dve leti sta med koroškimi Slovenci s krvavimi pismenkami zapisani v spominski knjigi našega naroda. Iz tega časa je tudi povest o Miklovi Zali, ki se je dogodila l. 1478, ko je bil najgrozovitejši turški napad na koroško zemljo. Kakor se po vseh drugih slovenskih okrajih še dandanes nahaja mnogo spominov in pri povedkih iz turških časov, tako živi tudi med koroškim ljudstvom mnogo takih pravljic, ki nam opisujejo tožno dobo naše preteklosti. Najbolj v spominu in ustnem izročilu narodovem pa se je tu ohranil napad iz leta 1478.

Ta strašni naval nam natanko opisuje Jakob Unrest, tedaj župnik v slovenski župniji Teholici nad Porečami ob Vrbskem jezeru. Umril je najbrž l. 1493. Unrest je sam doživel te boje in nam obširno poroča o njih. Dne 26. malega srpana istega leta so došli Turki sem od Gradiške na Koroško. Pri Kokovem blizu Trbiža so se jim kmetje postavili v bran, ali ti so se deloma razšli od samega strahu pred sovražnikom, deloma pa jih je potolkel Turek. Sedaj mu je bila odprta steza in pot v srce koroško. Na več oddelkov so se razdelili, in vsaka četa je potem zase plenila, požigala in ropala po raznih dolinah in krajih. Tudi v Rožno dolino so tedaj prihruli neverniki in tu so se takrat godile vse one nezgode in grozovitosti, ki so opisane v tej povesti.

Poteklo je že od tistega časa nad 400 let, a v našem ljudstvu na Koroškem še sedaj živijo spomini na ono žalostno dobo. Z veliko navdušenostjo se še dandanes pripoveduje med Rožani o hrabrosti Miklove Zale, o njeni turški sužnosti, o njeni rešitvi in nevarnem potovanju domov v svojo domovino. Dobro še znajo za hišo, kjer je prebivala hrabra deklica, in vsak ti ve za dom, kjer je gospodarila s svojim možem Serajnikom, potem ko se je srečno vrnila iz globoke Turčije, iz mesta Carigrada.

Ta ljudska pravljica in poročilo Unrestovo je služilo za podlago tej povesti. Zdelo se mi je vredno, da se seznanijo slovenski narod s to hrabro in znamenito junakinjo in da se otme njen spomin pozabi. Velike nezgode in nesreče, ki so tolikokrat zadevale naše ljudstvo, so naposled vendar vzdramile državo in posamezne kneze. Vsestransko so se jeli sedaj pripravljati vsi narodi skupaj na turške napade in tako se je po dolgem času posrečilo kristjanom, da so večkrat Turka pobili do dobra. Turški boji seveda za radi tega še niso prenehali. V sledečem stoletju, tj. do leta 1596, so še prilomastili Turki zdaj tu, zdaj tam v naše dežele, ali njihove grozovitosti niso bile več tolike, kakor v prejšnjem stoletju; kajti združena kristjanska moč jih je vselej v kratkem zapodila čez mejo nazaj v Turčijo.

Čuditi se moramo žilavosti in vztrajnosti našega naroda, da je mogel pretrpeti toliko nezgod in nasilnosti. Marsikateri drug narod bi bil že obupal in se vdal neverniku, se odrekel svoji veri in domovini; ali junaški slovenski očetje so se borili vztrajno in pogumno za najsvetejše svetinje, za vero in svojo domovino. Zatorej gre vam, slavni slovenski pradedje, večna hvala in čast, da ste se, kakor neužugani vitezi, bojevali skupno in vztrajno za našo vero in našo lepo domovino. Le vaša vztrajnost v veri in vaše domoljubje, le vaš pogum in vaša hrabra roka nas je obvarovala, da nismo postali žrtev turškega nenasitnega žrela.

Slava vam in večni spomin!

2 PO STOPINJAH KRIMINALKE

Kriminalno pripovedništvo

Razkritje

/.../ Vzrokov za popularnost kriminalke je več. To, kar je na začetku uganka, je na koncu razrešena in s tem potrjena moč človeškega razuma. Zločin je na koncu obvezno kaznovan, kriminalka vzpostavlja moralno ravnotežje v svetu. Z zločinsko tematiko, lovom, zasledovanjem in bojem pa godi tudi bralčevi nagoni. /.../

Iz intervjujev z Majo Novak

Sporočilnost vaših kriminalk?

Da se zločin ne spleča, da vendarle kolesje družbe deluje, da je pravičnost na delu, da je spopad med dobrim in zlom pač tak, da na koncu zmaga dobro in da je zlo ustrezno kaznovano. To je temeljna postavka vsake kriminalke. Ni vsak roman, v katerem nastopata truplo in policist, že kriminalka. Za kriminalko potrebujemo predvsem spor med dobrim in zlom.

Velikokrat smo lahko prebrali, kako kriminalke negativno vplivajo na bralce in jih celo zavajajo na stranpota. Je to res?

V bistvu se je izkazalo, da so ti žanri do neke mere celo terapevtski. Ljudje podoživljajo nasilje, neke vrste očiščenje in se pravzaprav očistijo samo z branjem tovrstnih knjig.

/.../ Moje zanimanje za ta žanr izhaja iz tega, ker sem v resnici zelo romantična, sentimentalna pisateljica. /.../ In tudi kriminalka je zelo romantična in sentimentalna reč. Na koncu je dobro vedno poplačano, slabo je kaznovano in to pri priči, definitivno, z vsesplošnim konsenzom, in svet je za odtenek lepši. Vsi vemo, da v resnici ni tako.

Kratek razvojni pregled kriminalke

Večina zgodovinarjev meni, da je začetnik kriminalnega žanra Američan Edgar Allan Poe (1809–1849).

Kriminalka ima določena pravila, ki se povezujejo z odnosom do bralca in zgodbe.

Klasična kriminalka oz. klasična detektivska zgodba

Običajno je na začetku prikazana posledica (umor), nato se išče vzrok (motiv) zanjo.

Štirje temeljni elementi detektivskega romana so: žrtev, zločinec, detektiv in okolje oz. tiste osebe, ki jih zločin ogroža, vendar ga niso sposobne rešiti. Žrtev in zločinec sta običajno prikazana nezapleteno; do zločinca klasični detektiv nima osebnega odnosa (čustvena distanca). V klasični

detektivski zgodbi je poudarjen predvsem detektiv, ki s pomočjo logike in dedukcije (znanstveno sklepanje se nadgrajuje s »pesniško« intuicijo) razreši in pojasni okoliščine skrivnostnega zločina. Običajno družbo predstavljajo detektivovi prijatelji, neuspešna policija, napačni osumljenci, skratka, simpatični, a neučinkoviti ljudje. Velikokrat je končni osumljenec sprva najmanj sumljiva oseba.

Pokvarjenost je osamljena, individualna, nekaj posebnega. Za dramatični vrh klasične formule ni tako pomemben spopad med detektivom in zločincem, kot to, da detektiv na koncu odreši lažne osumljence in policijo. Sociološke raziskave so pokazale, da so pogosti bralci klasične detektivske zgodbe izobraženci. Prizorišče je običajno izolirano, tako da hrupni in neurejeni zunanji svet redko vdira v zgodbo; raziskovanje zločina se pogosto spremeni v svojevrstno »estetsko« igro. Klasični detektivski roman je napisan s perspektive okolja, »vsakdanjosti« (npr. pripovedovalec je klasični detektivov spremljevalec; tak je zvesti Holmesov prijatelj dr. Watson).

Trda detektivska zgodba

Razpoznavna je zlasti po letu 1930, njena domovina je Amerika. Najbrž je temeljna razlika med klasično in trdo detektivko v tem, da se težišče zgodbe prenese od pojasnjevanja okoliščin zločina k herojski pustolovščini. Če angleška oz. klasična detektivka mesto (naselje) pogosto obravnava »pesniško«, je ameriška zgodba umeščena v praznost in pokvarjenost sodobnega sveta. Med štirimi obveznimi elementi (zločinec, žrtev, detektiv, okolje) so spremenjena pomenska razmerja.

Ker je žrtev pogosto prijetna, prikupna oseba, občuti bralec do zločinca negativna čustva.

Trdi detektiv je osebno vpleten v dogajanje, zato je soočenje med njim in kriminalcem lahko tudi nasilno (spopad je pogosto psihološki). Trdi detektiv pogosto »jemlje pravico v svoje roke«, saj sta oblast in zakon toga, podkupljiva ... Detektiv ne razkriva samo zločina, ampak pogosto tudi sodi in izvrši kazen; zato je nasprotovanje njegovemu raziskovanju še bolj nasilno. Junak ne išče samo krivca, ampak se mora do zločina tudi moralno opredeliti. Pokvarjenost ni več individualna, ampak je okužila celotno družbo. Trdi detektiv je družbeno odtujen in osamljen, toda pošten, grob, ciničen – prisega na čast in vodi osebno križarsko vojno proti zlu. Stranske osebe so zanj ali proti njemu – opredeljevanje je nujno. Razmerje med njim in policijo je konkurenčno in sovražno. Za razliko od klasičnega detektiva se pogosto spušča v ljubezenske zveze, ki so zanj velikokrat usodne (izdaja, past). Pripovedovalec je običajno detektiv.

Na splošno ločimo pri kriminalnem romanu štiri pripovedne perspektive.

Avtorji uporabljajo perspektivo »vsakdanjosti« (klasični detektivski roman, pripovedovalec je običajen, vsakdanji človek iz detektivovega okolja) in detektivovo perspektivo (trdi detektivski roman). Časovno mlajši perspektivi uporabljata gledišče storilca in žrtve. S spremembo perspektive se skrivnostnost zmanjšuje. Književna veda seveda pozna še precej drugih delitev.

Kriminalka in slovenska zgodovina

Če je pred skoraj tridesetimi leti Matjaž Kmecl zapisal, da smo Slovenci žal literarno zelo spodobni in je pri nas detektivka zato eno najbolj zanemarjenih področij, se v zadnjih letih položaj vendarle izboljšuje.

Starosta slovenske izvirne kriminalke Jakob Aleševc je od 1874 objavil v Novicah več kriminalnih zgodb. Na splošno je v 19. stoletju (redka) izvirna slovenska kriminalka služila tudi narodni ideji (lopovi so bili tujci, inšpektorji Slovenci, Slovani).

Med prvo in drugo svetovno vojno take obremenjenosti z narodno idejo sicer ni več, to dokazuje predvsem številnejša prevodna literatura, vendar so tovrstna dela še vedno redka; morda tudi zato, ker književna kritika še ni ločevala med elitno in žanrsko literaturo in je povsod iskala neponovljive umetniške stvaritve. Po drugi strani socialni realizem seveda ni podpiral »meščanske proze«. Iz tega časa je znano delo Neznani storilec (1939) avtorice Ljube Prenner s pomenljivim podnaslovom Slovenska malomeščanska povest.

Tudi po drugi svetovni vojni razmere kar nekaj časa niso bile naklonjene kriminalki, saj se je socializem hvalil, da bo kriminal celo odpravil; pisati buržoazno literaturo je bilo s pravovernega stališča nerazumno dejanje. Kljub vsemu je bilo »življenje« močnejše, saj si razvite sodobne

literature brez kriminalke ni mogoče predstavljati. Sčasoma je prodrla prevodna literatura (E. Wallace, A. Christie, G. Simenon, seveda ob že prej znanem A. C. Doyle), za njo pa tudi izvirna. V novejšem času opazne kriminalke pišejo Sergij Verč (Rolandov steber), Branko Gradišnik (Nekdo drug) in Maja Novak (Izza kongresa ali umor v teritorialnih vodah, Zarka, Cimre).

2.1 MAJA NOVAK: CIMRE

Domače branje

Zunanja zgradba, književni prostor in čas, snov, motivi, tema v delu Cimre

Naslov romana Cimre je anagram angleške besede crime. Anagram naslova napoveduje žanrski nastavek, hkrati pa sam naslov neposredno označuje skupino protagonistk. Roman Cimre je dvodelen. V prvem, daljšem delu (Crime) se zgodi zločin, v drugem delu (Cimre) pa se odkrije zločinca. V skladu z najboljšo tradicijo detektivskega romana je razkrinkanje (kolektivnega) morilca na koncu, ko so v enem prostoru zbrane vse nastopajoče osebe. Pogojno bi za poglavja lahko označili izmenični pripovedovalki, saj zgodbo pripovedujeta osumljenka Jana in amaterska detektivka Rebeka. Čeprav je prvo pomensko delitev izvedla že avtorica (Crime, Cimre), bi delo lahko razdelili na več pomenskih enot.

V uvodu (1., 2. Jana) spoznamo Jano in njen travmatični odnos do sveta; iz Janinih monologov in pogovorov z Rebeko razberemo njene strahove, komplekse, more, tegobe; njen odnos do sostanovalk, ki je ironično-sovražen, in njeno zapleteno razmerje do Rebeke. Razkrije nam odnos do svojega občudovalca Benjamina in zaslutimo konec ljubezenske zveze s Konradom. Ugotovimo, da želi spremeniti svoje življenje, saj bo z igrano amnezijo poskusila začeti znova: »Če ne morem čez Stiks, grem lahko čez Leto, reko pozabljenja.«

Zaplet. (3.–8. Rebeka, 5., 9. Jana, 10.–14. Rebeka)

Umorjen je Konrad Murko. Edina resna osumljenka je Jana, saj vsi indici potrjujejo njeno krivdo. Rebeka zaradi ljubezni do svojega brata Benjamina, ki ljubi Jano, začne iskati alternativnega morilca. Za pomoč prosi (izkoristi njegove simpatije do nje) tudi spretnega advokata Benedika (čeprav kmalu spozna, da ga ljubi). Rebeka želi najprej izpodbiti verodostojnost priče, ki obremenjuje Jano, in ovreči čas umora (od 23.20 do 23.35), nato pa začne iskati alternativnega morilca: kdor ima motiv za umor, mora imeti za tisti čas tudi alibi. Iz retrospektive (prejšnje leto, 25. december) izvemo, da je prva osumljenka Tanja Tratnik. Poizvedovanje za morebitnimi osumljenci se nadaljuje. Čeprav je Rebeka prepričana, da je Jana morilka (»Vemo. Iščemo način za oprostilno sodbo za morilca.«), sestavi s pomočjo različnih informacij, analize značajev in nenavadnega vedenja Konradovih znancev seznam šestih osumljencev – umorjenec je bil zaradi neprijetnega značaja in pestre ljubezenske zgodovine marsikomu neprijeten, zoprn. Za umor imajo vrednostno različne motive Tanja Tratnik, Alba Schmidt, Meri Senečič, Samo Bizjak, Milojka Kranjc in Andrej Kranjc.

Vrh zapleta. Jana kliče iz bolnišnice in prosi Rebeko za pomoč, saj ni kriva.

Razplet. (15.–17. Jana, 18.–20. Rebeka)

Potem ko je Jana Rebeki poročala o treh zaporednih obiskih sostanovalk (Alba jo hoče prepričati o krivdi, Meri jo izsiljuje za stanovanje, Fanika želi njeno ljubezen, vrne ji pištolo), je detektivka postala pozorna zlasti na Fanikino pripoved, zaradi katere zasliši Sama. Po pogovoru z njim sluti nesrečo. Rebeka pove policiji, kje naj išče drugo, Tanjino truplo.

Zaključek. (21. Rebeka, 22. Jana) Osupljivo razkritje kolektivnega morilca. Nova žrtev.

Dvojna perspektiva sicer prispeva h kompleksnosti romana, vendar izmenjavanje pripovedovalk cepi bralčev pogled, posledično pa oteži njegovo identifikacijo. O istih dogodkih lahko poročata obe pripovedovalki – seveda iz različnih zornih kotov (npr. Rebeka je usodni četrtkov večer preživela v Janinem stanovanju, ta pa si v bolnišnici le fiktivno predstavlja domače dogajanje). Snov je zločin v Ljubljani, osrednja tema se, kot se za detektivko spodobi, ukvarja z raziskovanjem zločina, vendar se z osrednjo temo prepletajo številni motivi, ki večplastno barvajo besedilo. Med množico motivov so opazni zlasti ljubezenski in motivi maščevanja ter sovraštva. Ni naključno, da je eden temeljnih motivov – motiv maščevanja, zrasel iz zapletenih ljubezenskih odnosov med žrtvijo in »cimrami«; lahko gre za užaljeno ljubezen materinskega tipa (Tanja), za osvajalno zapeljivo (Meri) ali pa razočarano, neenakopravno (Jana). Tukaj lahko zanemarimo Albino »ljubezensko« razočaranje, saj je iz njenih značajskih lastnosti razvidno, da je duhovno spočela umor zaradi drugih razlogov.

Tudi drugi motivi prijateljstva, ljubezni so pogosto enostranski in enosmerni; Fanika bi rada Janino ljubezen, a je žaljena, zato se posledično maščuje; Benjamin Jano iskreno ljubi, a ta mu take naklonjenosti ne vrača; Samo oprošča Meri tudi koketiranje; Mavricij snubi Rebeko, a ta ga najprej zavrača, kasneje pa, zaradi iskrenih čustev do brata, ki bi mu rada omogočila ljubezen do Jane (kajti le s tem tudi sama ne bo osamljena), vendarle vzljubi advokata. Zapleteno?

Še nekaj motivov: motiv iskanja morilca, motiv travmatičnega odnosa med posesivno materjo (Milojka) in nevrotično hčerko (Jana), motiv problematičnega odnosa med močno ženo (Milojka) in šibkim možem (Andrej), motiv klasičnega, torej nesposobne-ga inšpektorja (Hren), motiv simuliranja bolezni, motiv laži, motiv trgovine na črno itd.

Književni časopetka linearno in obsega izseke iz dveh pomladnih mesecev v osemdesetih letih prejšnjega stoletja; samo v retrospektivah spoznamo tudi drobce starejšega dogajanja. Retrospektive sicer pojasnjujejo književno sedanost (npr. spoznamo odnos med Jano in Konradom, Rebeki omogočijo zanimivo sklepanje), vendar imajo kljub temu zaviralno vlogo, saj upočasnjujejo dogajanje (digresija). To je očitno zlasti v prvem delu.

Pripovedovalec

Pripovedovalec oz. pripovedovalki sta vsevedni (Rebeka, str. 112: « ... natanko taka, kot je bila ona, bi bila videti Tanja Tratnik, ko bi čakala starost. Žal ji to ni bilo dano; a o tem kasneje. ») in prvoosebni. Zgodbo pripovedujeta 25-letna Jana Kranjc, študentka 3. letnika pravne fakultete, sprva osumljena umora (primerjaj s tako imenovano zločinsko perspektivo) in 24-letna Rebeka Cimerman, diplomirana pravnica in amaterska detektivka.

Pripovedovalki, zlasti Jana, pogosto opozarjata na postopek pisanja (Jana, str. 154: » ... Slabo, slabo, bi zdajle rekli literarni kritiki – da se vreme prilagodi trpljenju mladega Wertherja in se ven in ven cmeri, to je ja zguljen literarni kliše. Izmisлите si kaj novega.« /.../ »Samo v klišeje ne zapadajte, prosim.«, Rebeka: »Če ne bi bili pričujoči zapiski pristni, ampak samo običajen roman, bi morala seveda zardeti jaz.«). Z bralcem se želita pogovarjati, saj ga nagovarjata (Rebeka, str. 110: »Berite in učite se, sestre. Dokler sem veljala za emancipirano samko ...«), retorično sprašujeta (Jana, str. 177: »Dobro, in kaj bi vi storili na mojem mestu?«, Rebeka, str. 109: Kaj da smo počeli na pogrebu Konrada Murka?), skupaj z njim se poigravata s prevladujočim dialogom, ki razvija zgodbo; izpovedujeta se mu s številnimi notranjimi monologi in pričakujeta bralčevo razumevanje za številne meditacije in refleksije, ki jih porajajo drobne asociacije (npr. Janin pogled na Carravaggiovo sliko Savlovo spreobrnjenje pospeši njeno odločitev za življenjsko spremembo, Rebekino razmišljanje o bareti in beretti itd.).

Igra z romanom, pisanjem in literarno fikcijo se včasih popolnoma razkrije: (Čuj Jana, ti si ták močna osebnost, se znaš ták obvladat te sem ti ták nevoščljiva, čuj; konec citata, hvala Fanika, lahko greš na dvorišče lajat na mucke). Iluzija umetniškega ustvarjanja je odčarana; nič ni novega, »resničnega«, gre samo za zgodbo: »Tako kot si prišel v zgodbo, jo lahko tudi zapustiš«. Občasno se zaradi notranjih monologov zunanje dogajanje skoraj ustavi in pripovedovalka Jana se samoironično korigira (Jana, str. 13, 10: »Ampak, dajmo se držat rdeče niti, in potem sem se

vkrcala ...«; » ... kaj vruga sploh hočem povedati?«). Že prej smo omenili, da retrospektive v sicer sintetični zgodbi občasno zavirajo pripovedni tok, čeprav pomensko ilustrirajo književno sedanost. Kaj še izvemo o pripovedovalkah? Travmatična Jana ima težave sama s sabo in zato tudi z okoljem, nekaj časa je osumljena zločina – razkriva se sama, tako pa jo označuje tudi Rebeka. Njun medsebojni odnos je kompleksen; Jana Rebeko »ljubi in sovraži«, posmehljivo razmišlja o njej in ni ji prizaneseno s spoznanjem, da ima Rebeka vedno prav. Rebeka, »legenda pravne fakultete«, ima do Jane neke vrste zaščitniški odnos, ne mara je (Rebeka, str. 34: »Vendar Jana nikakor ni edina, ki ne pozna same sebe, zato si res ne znam pojasniti, zakaj prav njo prenašam težje kot druge. Morda zato, ker se mi potihem smili.«), toda pomaga ji (tudi) zaradi ljubezni do brata Benjamina – in s tem – do sebe.

O Rebeki je izjavila avtorica Maja Novak:

»Je tako pravičniška, da s tem izgublja neke občečloveške komponente. /.../ Gre za željo po urejanju sveta, oblastiteljnost, slo po prekrojevanju sveta po svoji lastni podobi, to pa je vedno povezano z nasiljem, psihološkim ali konkretnim. Celo Mavricija, za katerega kmalu spozna, da je zaljubljena vanj, sprva pokliče le zaradi pomoči pri preiskavi«.

Občasno se njuna pogleda strneta (Jana, str. 24: » ... če bi me vprašali, kaj me muči, bi jim vedela povedati samo to, da se mi zdijo ljudje neumni ali hudobni ali oboje.«) »Saj so,« je rekla Rebeka, kot da se nje to ne tiče. Obe sovražita pse, njun prevladujoč pogled na svet je ironičen; ta lahko sega od Rebekine blage ironije, s katero ne prizanaša niti bratu, do Janinega napadalnega posmeha, s katerim pravzaprav hrani in brani svojo samopodobo. Na splošno pa z ironično intonacijo niso presvetljeni samo medčloveški odnosi in oznake oseb (od študentk in policistov do psihiatrov in profesorjev), ampak tudi prebivalci celih pokrajin, pesništvo in zgodovinska tradicija, religija in NOB, malomeščanske navade in razvade itd.

Če je samoironija pri samozavestni Rebeki redka, prefinjena in večplastna (Hvala Bogu, ateisti imajo pred drugimi pač to prednost, da lahko brez strahu pred božjim maščevanjem udrihajo po veri kateregakoli sogovornika, sezona lova na Žide pa je tako ali tako odprta vse leto.), se Jana pogosto posmehne svoji nepomembnosti, pasivnosti, samopodobi ... (Še malo, pa bom najstarejši živeči slovenski študent; meni ne uspe priti niti čez prehod za pešce ob zeleni luči na semaforju. Kaj šele čez Stiks ..., čeprav se jaz tolčem skozi faks s piškavimi šestkami ...), toda njena samoironija je lahko tudi samozavestno vzvišena: »Bral je jecljaje, pa še take stvari, da bi ga še hitreje kot druge odpravila s svojim preizkušenimi protimoškimi metodami (navadno se zlažem, da sem lezbijka, in ker sem slovenska pesnica, mi verjamejo).«

Komika (več v poglavju o komičnem). Prvoosebni pripovedovalec uporablja pogosto ekspresivno zaznamovan jezik, ki ima dvojno vlogo – deluje ironično-smešno (npr. pogovorne prvine v knjižnem jeziku pogosto učinkujejo smešno, podobno velja za prenovljene besedne zveze itd.), je pa tudi izraz avtoričinega intelektualizma (npr. citati). Opazno je, da uporablja Jana zaradi vloge, ki jo ji pripisuje avtorica, značajskih in situacijskih stresov, bolj ekspresivno, zaznamovano besedišče – Rebeka na primer nizkih in vulgarnih besed skoraj ne uporablja.

Se besedilo kdaj poetizira? V redkih meditativnih odlomki se pripovedovalčevo enačenje z osebami lahko razkrije z uporabo splošnega vršilca dejanja (zadonelo, čutiš, veš ...). Rebeka, str. 115: Zadonelo je po Resljevi; violinski orkester in mezzosopran, ki te privzdigne, kakor da si na ladji; mehko se ziblješ in deske v podkrovju škripajo v ritmu, slišiš veter, ki napenja jadra, slišiš – ne, čutiš konopljene vrvi, ki se raztezajo in krčijo pod milovanjem narave, veš, da ... Ni naključje, da imajo taki odlomki (npr. citat iz Visoke pesmi) v sicer prevladujočem epskem besedilu lirski pridih. Resen je tudi odlomek, ko se Jana odloči, da bo prekinila amnestično igro. Odlomek, kjer Rebeka razmišlja o razliki med policistom in zasebnim detektivom (oz. o »ljubeznivi« angleški detektivki in »krimiču« ameriške trde šole), pa se po slogovnih značilnostih približuje esejističnemu pisanju.

Humorna, ironična intonacija se le občasno zresni. Odlomki, kjer se pripovedovalki, zlasti Rebeka, tudi etično opredelujeta, so stilno manj zaznamovani.

Rebeka, str. 193:

»Nihče pa ne more in ne sme dati odveze zato, kar se je zgodilo Konradu Murku. Ta umor je bil zamišljen in izpeljan iz čiste zlobe. /.../ In si še kar jemljejo svoj funt mesa, kadar se jim zdi. Tako ali drugače, bolj ali manj opazno si ga jemljemo vsi. Vsi. Samo krivi so vedno le nekateri. Na primer Židje. Na primer »južnjaki«. Na primer mladi. Na primer duševno labilne osebe. Priznajte, Hren, pa bom priznala še jaz vam, da ne bi ne vi ne jaz tako trdno verjeli v krivdo Jane Kranjc, če ne bi bila tak očiten nevrotik. V vsaki družbi so nekateri potisnjeni na rob, mi hvala bogu nismo, in zato verjamemo, da so zmožni zlobe samo tisti na robu. Pa niso, vsi nosimo v sebi ta pohlep za funtom mesa...«

Ta odlomek prestavlja vrh etičnega sporočila. In idejo dela.

Razkritje

(Detektiv, žrtev, zločinec, okolje – indic, motiv za umor, alibi)

Detektiv

Aktivna in samozavestna Rebeka iz splošnih lastnosti pojavov lušči značilnosti posameznih elementov. Pogosto predlaga radikalne rešitve, ki od »stranke zahtevajo malce truda«. Ker indici potrjujejo sum o Janini krivdi (radio utihne ob 23.20, pričevanje očividca, indeks z datumom in kasneje najdena obleka v Ljubljani), najprej poskuša omajati verodostojnost priče (duhovito ugotavljanje njene verjetne vinjenosti, delavnik, 23.35) in problematizirati, razširiti čas umora, saj bi se s tem krog osumljencev, ki za ta čas nimajo alibija, razširil.

Za Jano gre (Benjamin). Rebeka je za dosego cilja pripravljena storiti marsikaj. Da bi ugotovila, kje je zadnji obremenilen dokaz, Janina pištola (pred tem žal ugotovi, da ima pištola dušilec), izkoristi Mavricijevo in bratovo zaljubljenost za sodelovanje (Mavricij je napisal lažno pooblastilo, brat se je malce izneveril policijski poštenosti).

Retrospektiva. Na pogrebu trojica išče alternativnega morilca. Ob Rebekinem spominu na predbožični pogovor z Jano »o Konradovi plodni (ne)sposobnosti« in opazovanju Tanjinega sina odkrije prvega alternativnega morilca – Tanjo; ta ima motiv in bi lahko uporabila pištolo, saj je Janina sostanovalka.

Namig vsevednega pripovedovalca bralcu. »Tanja bi bila taka kot mama, če bi dočakala starost – a o tem kasneje.«

Rebeka sestavi dodatni seznam šestih alternativnih morilcev (Tanja, Alba, Meri, Janina mama in oče, Samo), ki imajo različne motive za maščevanje (npr. ljubosumnost, užaljenost, zaščita hčerke ...).

Stranpot. Zakaj je Janina mama po petih letih želela obiskati hčerko ravno v četrtek?

Zgodba se začne razpletati šele takrat, ko Jana pokliče Rebeko in ko ta analizira čudno vedenje Janinih »cimer«.

Upočasnitev razpleta, protiigra sostanovalk. Rebekino razmišljanje: Sostanovalka zahtevajo za »koristni molk« usluge; vsaj po tradicionalnem bontonu je psihološko prepričljivo, da se za uslugo zahteva primerna nagrada. Albin nastop je prefinjeno usklajen z njenim značajem – Jano želi prepričati, da je kriva; glede na to, da Alba najbrž ve, da se amnestičnim osebam spomin vrača počasi, po drobcih, ne ve pa, ali se Jana pretvarja, je to res igra s človeško usodo zaradi oblasti in dolgčasa.

Fanikina prostodušna pripoved, ko z obnavljanjem nepotrebnih podrobnosti (Do tega trenutka je iz romana razvidno, da z Jano nista prijateljici.), zlasti pa njena omemba velikosti narezka, sproži Rebekino dvom o Samovem »rojstnem dnevu«; to poveže z drugimi asociacijami (Je Fanika žrtvovala četrtek, ko se je vedno vračala domov, za lažni rojstni dan?, Zakaj ni prespala na Resljevi?) in po Samovem zaslišanju kmalu potrdi svoj dvom.

Rebeka kmalu skrči čas umora na tri ure. Uskladi časovno dogajanje in potrdi svoj sum, da je morilka Tanja Tratnik. Samovo prepozno obvestilo o Tanjinem telefonskem klicu potrdi njen strah, s pomočjo znakovnega sklepanja (slabo vreme: dve ženski ne moreta nesti daleč trupla) pa odkrije tudi grobišče-gradbišče. Delo se konča v slogu klasičnih detektivk – v enem prostoru so zbrani vsi osumljenci in romaneskne osebe. Detektivka Rebeka pojasnjuje in razlaga »ključe« – indice za zločin. Ko izzove oziroma preigra še Meri in ta razkrije »veliko organizatorko zločina«, bi lahko

zastor padel in delo bi se »srečno« zaključilo. Toda zaključek je presenetljiv, saj avtorica jasno sporoča, da »zlo ni samo zlo in dobro ni samo dobro«. Občasno karikirani višji kriminalistični inšpektor Hren je konvencionalen policijski lik. Ni sposoben (sicer pa tudi nima vpogleda v ženske duše tako kot Rebeka), toda niti ni nesposoben. Je natančno tak, kot je potrebno, da Rebeka prevzame raziskovalno pobudo. Z Rebekine perspektive je ironiziran.

Žrtev

Žrtvi sta pravzaprav dve; sprva osumljena Jana (o njej smo spregovorili pri pripovedovalcu) in rekviziter Konrad Murko. Pravzaprav je »igra v igri« tudi Janino igranje amnestične osebe, ki na začetku kriminalko dodatno psihološko zaplete.

Pasivna Jana ima samo dvakrat aktivno vlogo; prvič, ko se želi radikalno osvoboditi preteklosti, saj poskrbi celo za »stresni« dogodek, »posilstvo«, ki naj bi upravičilo njen »pretres in izgubo spomina«, in drugič, ko spozna, da jo njena lažna igra že eksistencialno ogroža. Zanimivo je, da tudi po razkritju Fanikine zločinske vloge in po pojasnilu njenega motiva za sodelovanje dokončno odrešena Jana ne spremeni svojega zaničljivega odnosa do nje.

Lahko nevrotika sploh kaj spametuje? Konrad Murko je (najbrž) fizično privlačen filmski rekviziter, ljubitelj in ljubljenec žensk, sadist (primerjaj str. 13), osvajalec pobožnih deklet (Tanja) posmehovalec in nasilnež (Jana), vpleten tudi v sumljive ljubezenske zgodbe (Alba), ljubezenski zapeljevalec in zdrabar (Meri) ter pretepač (Samo); kljub vsemu je Janini mami celo všeč, saj meni, da je moški, »ki ga je z veseljem pogledati«. Ali lahko Milojki Kranjc verjamemo karkoli v zvezi s pozitivnimi čustvi do soljudi?

Zločinec

O hudodelskih študentkah pripovedujeta Jana in Rebeka. Jana jih predstavlja predvsem značajska, Rebeka pa komentira in analizira njihovo vedenje. Študentke prava Alba, Meri, Tanja in Fanika so z zločinom pokazale, da je lahko tudi študentski svet del sodobnega zločinskega ekscesa:

čeprav izhajajo z različnih področij (Gorenjska, Zagreb, Dolenjska, Štajerska);

čeprav se značajska in po videzu razlikujejo (mirna, pobožna Tanja, klepetava Fanika, odločna in hladna Alba, hedonistka Meri, rojena komedijantka; slednji dve sta izraziti lepotici, Tanja je čedne, šibke postave, » ... Fanikina fiziognomija pa kar preveč bode v oči; zavihan smrček kot pri Miss Piggy iz Muppet Showa, prekratke in tesno stisnjene ustnice ...« in

čeprav poznamo celo njihove konjičke v prostem času (Meri kvačka, Alba kuha, Fanika se uči angleščine ...) in

njihove upe in načrte (Alba je hotela postati igralka, Meri si želi socialno trdnost ...) ter

čeprav spoznamo pri študentkah pravo paleto psiholoških odtenkov: od Albine zakrknjene strasti do moči do Fanikine maščevalne ljubezni in Tanjinega greha in kesanja ter razloge zanje (Alba nekoč ni uspela kot igralka: od takrat se dolgočasi, Fanika je ponižana in razžaljena, morilka Tanja je bila obupana), so vendar vse ujete v zavistne, privoščljive, opravljive in sovražne medsebojne odnose.

Na koncu se izkaže, da je nesojena igralka Alba, pobudnica obeh umorov, na kriminalnem odru razdelila sostanovalkam različne vloge, ki so jih bolj ali manj prepričljivo odigrale. Po potrebi je Alba scenarij groteskno dopolnjevala.

Pripovedovalka Jana s privoščljivo ironijo in posnemanjem njihovih govorov pogosto barva književno stvarnost, saj na primer stilizirani Fanikin govor z narečnimi prvinami v besedilu učinkuje humorno.

Okolje (druge osebe)

Druge romaneskne osebe predstavljajo Janina starša, advokat Mavricij Benedik in policist Benjamin Cimerman.

Za vse tri moške velja, da imajo sicer stranske vloge, vendar jih pripovedovalka Rebeka prikazuje s simpatično ironijo. Rebekina pomočnika pri razpletanju zločina sta »ujetnika ljubezni«; torej sta v dogajanje zapletena predvsem zaradi takih čustev – če Rebeki plahi in nerodni brat Benjamin,

priložnostni pesnik, ubogljivo sledi zaradi ljubezni do Jane, pa je posmehljivi in svetovljanski Mavricij v osrednjo junakinjo zaljubljen.

Moška sta manj zapletena od ženskih likov, njune reakcije pa so predvidljive. Do nekaterih osumljenk čutita usmiljenje in naklonjenost (nezakonska mati Tanja se obema zasmili, Mavricij bo najbrž nekoč na sodišču branil Faniko). Zanimivo je prikazan tudi Janin oče; za ženo Milojko, ki ga stalno ponižuje, je sicer samo Veljo, toda za pripovedovalko Rebeko » ... je in bo ostal gospod Kranjc.« Čeprav je občasno karikiran (»Andrej Kranjc se je očitno na smrt bal svoje žene. Kar dokazuje, da je normalen.«), spada med simpatične moške like.

Milojka Kranjc o ljudeh ostro sodi in topo čuti, saj je neprizanesljiva celo do lastne hčerke in moža: »Čisto vseeno mi je, kdo bo nadrsal, ti ali tvoja hči. Mar mi je za oba. Jaz znam živeti sama, sama, sama, ali slišiš, sama!« Do hčerke Jane – ta jo ljubi in sovraži – ima travmatičen odnos, saj z njo, pod krinko starševske skrbi, manipulira: odganja jo od sebe, toda tudi nadzoruje, dresira in sovraži, ubija ji zasebnost in osebnost. Predstavitev te močne in gospodovalne ženske dodatno psihološko ilustrira nenormalne medčloveške odnose; njeno pojavljanje osrednjo pripoved sicer zavira, toda hkrati pojasnjuje izvore Janine neuravnovešenosti.

...

Komično v delu

Slovar slovenskega knjižnega jezika:

komika: kar vzbuja smeh,

humor: 1. sposobnost za duhovito, šaljivo prikazovanje česa; kar se ustvari s to lastnostjo; smeh: izražanje zlasti veselja, sreče z izrazom na obrazu, navadno z razpotegnjenimi ustnicami, in glasovi;

duhovit: 1. ki je sposoben biti domiseln in šaljiv obenem 2. izvorno izpeljan, rešen;

ironija: 1. izražanje negativnega, odklonilnega odnosa do česa, navadno z vsebinsko pozitivnimi besedami, posmehovanje, posmeh.

Besedilo je prepleteno s (samo)ironijo, komično pa sega od lahkega zabavnega oponašanja in stiliziranja nekaterih govorov do jedkega, napadalno-privoščljivega sarkazma. Zlasti opazna je besedna komika. Stilna sredstva za vzpostavljanje humornega so različna: od narekovaja (»inšpektor Hren je ugotovil«) in besed, ki dobijo v sobesedilu zaznamovan pomen (največkrat ironičen), do metonimij, primer, hiperbol, oksimoronov ... ironično ne delujejo samo krajše besedilne enote, temveč tudi daljši vsebinski sklopi (npr. posnemamje antičnega zbora – lupina je ostala, jedro je zamenjano).

Pri gradnji smešnega opazimo vsa tri prepoznavna načela:

ponavljanje, posnemanje (npr. besed, položajev ...

»Ma kužka!« je pojasnila debeluška. »Jih je naša jèmala prèveč, alòra ne znam, kam bi jih djela.

Hočeste tudi vi kakiga?«

»Ne stojte me prašat!« sem zacvilila in pobegnila.),

inverzijo, preobrat (npr. položajev ... Andrej Kranjc se je na smrt bal svoje žene. Kar dokazuje, da je normalen.) in interferenco (medsebojno učinkovanje, vnašanje, sovpad, križanje, prekrivanje ... npr. dva samostojna pomena, ki se prepletata, zamenjava oseb ...

Cucek je izpod pomivalnega stroja javil, da ni nič kriv in da ni na Veljovi strani;

Jana božiča ne praznuje, ker je hvala Bogu ateist; Sveta nebesa, odkar je moderno biti Žid, se vsi pišejo Cimerman – še nemški policijski minister.

Izmed omenjenih načel je zlasti opazna interferenca, saj se pogosto prepletajo komaj združljivi elementi (visoko – nizko, banalno – vzvišeno, primerno – neprimerno ...).

Seveda se omenjena načela medsebojno pogosto prepletajo.

Ironija v delu se dotika vrednostno neprimerljivih stvari: od posmehljivo označene oblasti, ki jo predstavlja policija oziroma inšpektor Hren in celo Benjamin («Oprostite, gospodična (Jana), ali dovolite, da se pogovarjam z vami?« In očala so se mu orosila, prisežem. Takrat sem že vedela, da

je policaj... Policaj pa (neumen kot policaj) si je moje histerično hihitanje razlagal sebi v prid.), do namigov o inteligenci plavolask: Meri je preveč plavolasa, da bi bilo lahko res.

Splošno

Delo omogoča branje na več ravninah. Kriminalka v nekaterih vsebinskih elementih odstopa od uveljavljenih klasičnih pravil (kolektivni zločinec ...) oziroma jih nadgrajuje (dvojna perspektiva ...). Zlasti v prvem delu romana številne digresije (zastranitve) izpostavljajo psihološko dogajanje, ki pomembno ilustrira osebe, povezane z zločinom. Citati, zlasti tujejezični in iz znanih žanrskih del, bralcu omogočajo številne aluzije, vendar za smiselno razumevanje zgodbe same niso pomembni.

Jezikovno in slogovno besedilo ekspresivno učinkuje – s prepletanjem pogosto nezdružljivih elementov (visoko – nizko) se ustvarja napetost na ravni besed, besednih zvez, povedi in večjih besedilnih enot (poglavij). Odnos do vsakršnega izročila (jezik, literatura, film, zgodovina ...) je sproščen. To pogosto vodi do ironičnih in parodičnih učinkov. Tudi odnos do stvarnega sveta je »omehčan ali pa zaostren« s komiko, (samo)ironijo, saj ta, razen v redkih odlomkih, v besedilu prevladuje; to, in pa pogosto opozarjanje na postopek pisanja, nas opozarja, da gre le za bolj ali manj resno igro, saj pisateljica vzpostavlja distanco do realnosti in samega kriminalističnega žanra. Pomembno je, da se bralec zaveda, da je romaneskni svet izmišljen, »fiktiven«, da je zgodba »resna« samo toliko, kot jo sprejme sam.

Kljub vsemu kriminalka jasno sporoča, da se zločin ne splača – v svetu zapletenih medsebojnih odnosov (pogosto travmatičnih) pa je lahko vnaprejšnja delitev ljudi na dobre in slabe za posameznike tudi usodna.

Znan je tudi odgovor na vprašanje, ali so s pojmom kriminalke obvezno povezane slabšalne oznake, kot so trivialno, nizko, shematično, konformistično, črno-belo, poceni, moralno škodljivo in podobno. Vsaj v našem primeru.

3 MODERNA V EVROPI (1899-1918)

Družbeno dogajanje v Evropi na prehodu iz 19. v 20. stoletje

Proti koncu devetnajstega stoletja so si močne kapitalistične države prizadevale pridobiti vsaka čim večji delež v razdelitvi sveta. Med seboj so tekmoval Anglija, Francija, Rusija, Nemčija, Italija, Nizozemska in Belgija, svet je bil »njihov«. Najpomembnejši med njimi sta bili Anglija in Francija. Nove tehniške izume in iznajdbe je kapitalizem izkoriščal za krepitev industrije. Razvoj je bil hiter in neenakomeren, imperialistične težnje vedno močnejše, zato so se pojavljale zahteve po novi delitvi sveta, ki so slednjič pripeljale do prve svetovne vojne (1914).

V začetku tega stoletja se je v Evropi razvijalo več književnih smeri. Realizem je še vedno prevladoval v pripovedništvu in dramatik, med Angleži in slovanskimi narodi bolj kot med Francozi in Nemci. Ohranile so se vse vrste realizma: objektivni, socialnokritični, psihološki, poetični, vanje pa so vdirale tudi prvine novih smeri.

Književno dogajanje

Pojem moderna se je najprej (po letu 1890) uveljavil v Nemčiji in Avstriji kot skupno poimenovanje za smeri, ki so nasprotovale realizmu in so se med seboj večinoma prepletale: nova romantika, dekadenca, simbolizem in impresionizem. Pojavile so se tudi nove, modernejšje smeri, ki so se močnejše uveljavile po letu 1918.

Nova romantika je smer, ki obuja vrednote stare romantike, zlasti čustvo, išče snovi v preteklosti in se pogloblja v zapleteno duševnost ter mistična doživetja. V literarni zgodovini se izraz nova romantika uporablja tudi kot nadomestno poimenovanje za moderno.

Dekadenco se je pojavila ob koncu 19. stoletja v Franciji in je bila izraz visoke zahodnoevropske meščanske kulture, ki je dosegla svoj vrh in razpadanje. Značilne poteze dekadence so: poudarjanje čutnosti, odpor proti ustaljenim vrednotam, razdvojenost in pesimizem, živčna preobčutljivost, mysticizem pa tudi opolzkost.

Simbolizem se je pojavil najprej v Franciji, kmalu pa se je razširil po vsej Evropi in Rusiji.

Simbolisti so trdili, da umetnost nima družbeno koristne vloge, ampak je »sama sebi namen«.

Značilnosti simbolizma so: odmaknjenost od resničnosti, beg v sanje, mysticizem, poudarjanje čiste lepote. V nasprotju z dekadenco simbolizmu svet ni samo čutno dojemljiv, otipljiv: za vidnimi pojavi je mogoče slutiti globljo resničnost. Zato je stvarni svet zanimiv le, če omogoča slutenje skrivnostnih, čutno nedojemljivih vrednot. Za prikazovanje nadčutnega, skrivnostnega so simbolisti uporabljali simbole, ki so večinoma dvoumni in nejasni.

Impresionizem je stilna usmerjenost, slog, ki se je najprej pojavil v slikarstvu (konec 19. stoletja), kmalu zatem pa tudi v književnosti (1890-1915). Poudarja trenutno doživetje, osebni vtis. Čutno dojeti vtisi se lahko povezujejo brez razmišljanja, sklepanja, proučevanja. Za impresionistični slog je značilna razbita sintaksa, pogosto je tudi zvočno slikanje.

Zvrsti in vrste

Za liriko moderne so poleg tradicionalnega romantičnega nasprotja med idealom in stvarnostjo značilni naslednji motivi: izjemna oziroma skrajna čustvena in čutna stanja (npr. čutna omama, praznosta, smrt), podzavest, sanje, halucinacije, težnja po stiku z višjo resničnostjo in očiščenje. V lirskem pesništvu gre mnogokrat za sintezo različnih književnih smeri: romantično motivno izročilo je združeno z estetiko dekadence in simbolizma, uveljavlja pa se tudi impresionistična tehnika razpoloženskih pesmi. V skladu z motivi in idejami pesniki svobodneje uporabljajo skladnjo, oblikujejo prosti verz in poudarjajo glasbeno oziroma zvočno plat besed.

Epska prozna dela so bila v moderni redka. Bolj kot romani so ji ustrezale kratke pripovedne vrste (novela, črtica, pravljica in pesem v prozi), ki so govorile o dekadenci čustvenih in čutnih stanjih, sanjskem in fantastičnem dogajanju.

Dramatika se je v skladu s poudarjeno subjektivnostjo uveljavila v t. i. lirski ali poetični drami, v kateri izginja dramatičnost, izrazite pa so lirske oziroma razpoloženske sestavine, tako da na odru namesto tradicionalne dramske dinamičnosti prevladuje statičnost.

3.1 OSCAR WILDE: SALOMA

Oscar Wilde je dramo Saloma napisal leta 1891 v Parizu. Tam je dve leti pozneje izšla v francoščini, leta 1894 pa še v Londonu v angleščini. Kot podlago zanjo je uporabil biblijski zgodbi o usmrtni Janeza Krstnika, ki so ju literarno obdelali že avtorji pred njim.

Zgodba

Dogajanje Wildove Salome poteka zvečer na terasi Herodove palače, od koder se odpira pogled na slavnostno dvorano z mnogimi gosti. Na terasi se mladi Sirijec in Herodiadin paž pogovarjata o luni: prvi jo vidi kot princeso, ki pleše, drugi kot mrtvo žensko. V dvorani se Judje, pripadniki različnih ločin, prepirajo o svoji veri, rimska vojaka na terasi pa njihove trditve po svoje komentirata. Vtem se zasliši glas preroka Johanaana, zaprtega v vodnjaku. Vanj ga je dal zapreti Herod, ker je sveti mož grajal njegovo prešuštniško zvezo s svakinjo Herodiado.

Na teraso pride Herodiadina hči Saloma in paž svari Sirijca, naj je ne gleda preveč. Saloma se, tako kot že moža pred tem, zagleda v luno in jo vidi kot srebrnik ter deviško cvetico. Iz vodnjaka se spet zasliši Johanaanov glas; Saloma bi rada videla preroka, zato nagovarja moža, naj ga privedejo prednjo. Vsi se branijo, češ da jim Herodov ukaz to prepoveduje. Nazadnje usliši princesino prošnjo mladi Sirijec in Johanaan stoji pred dekletom.

Nato na teraso pridejo tudi Herod, Herodiada in dvorjani. Herod gleda luno in jo vidi kot nago, pijano ter poblaznelo žensko, kraljica pa mu odvrne, da je luna pač le luna in nič več. Kralj ukaže odstraniti truplo mladega Sirijca, začuti mrz in zasliši zlovešče prhutanje kril - navda ga zla slutnja. Pogovore na terasi prekinja glas preroka Johanaana. Tega svetega moža je dal Herod zapreti v vodnjak, ker je opozarjal na njegovo prešuštniško zvezo s svakinjo. Johanaan še vedno obsoja Herodiadino nemoralno in napoveduje pravično sodbo ob koncu sveta. Herod pa se naslaja ob Salomini lepoti in prosi dekle, naj mu zapleše. Željo mu izpolni šele potem, ko ji priseže, da ji bo dal vse, kar si bo želela. Ples je končan in zdaj je na vrsti kralj, da izpolni svojo obljubo. Nobeno Herodovo prepričevanje ne pomaga; Saloma zahteva glavo preroka Johanaana in kralj ne sme prelomiti prisege. Princesa lahko končno poljubi preroka - v rokah drži njegovo odsekano glavo in še zadnjič izpoveduje svojo strastno ljubezen. Herod se zgrozi nad prizorom in vojaki po njegovem ukazu Salomo usmrtijo.

Dekadentni in novoromantični motivi Dramski konflikt

Književne osebe ustvarjajo s svojimi pogovori moreče vzdušje, v katerem prihajajo na dan bolj ali manj prikriti strasti, dokler neobvladana čutnost ne sproži tragičnega konca.

Čutne so že začetne primerjave oziroma zaznave lune: pažu se zdi sicer podobna mrtvi ženski, mladi Sirijec pa na njej odkriva erotično privlačnost - vidi jo kot princeso, njene noge se mu zdijo kot majhne bele golobice. Čutno zaznavanje je še izrazitejše, ko Herod pozneje vidi luno kot nago žensko. V tem se pravzaprav zrcali njegova sla po ženskem telesu, ki jo razodeva še s pogledom (Herodiada mu večkrat očita, da kar naprej gleda Salomo). Kako močna je ta strast, se najbolje pokaže v njegovem moledovanju za ples, v katerem žensko telo zablesti v vsej svoji lepoti; zanj je pripravljen dati vse, tudi polovico kraljestva.

Najizrazitejši dekadentni motiv pa je Salomina čutna ljubezen do preroka, njen erotični nagon in nebrzdana strast. (O tem govori ves prvi odlomek.) Johanaanu princesa takoj ob srečanju neposredno pravi: »Tvoje telo ljubim, Johanaan.« Sledijo primerjave tega telesa z najlepšimi deli narave, vsakič po prerokovi grobi zavrnitvi pa Saloma isto telo primerja z najgršimi in najgnusnejšimi stvarmi. Kako patološko je njeno erotično hotenje, se kaže zlasti na koncu drame, ko drži princesa v rokah odsekano prerokovo glavo.

Poleg dekadentnih so v Wildovi drami opazni tudi novoromantični motivi. Mednje spadajo predvsem slutnje in občudovanje lepote.

Slutnje izrekata Herodiadin paž in Herod. Pažu se zdi luna čudna - kot ženska, ki išče mrličje; mlademu Sirijcu, zagledanemu v Salomo, pa pravi: »Preveč jo gledaš. Tako ne smeš gledati ljudi . . . Lahko pride nesreča.« Herod sliši na terasi prhutanje velikanskih kril in v tem ne slutni nič dobrega. Lepoto občudujeta mladi Sirijec in Herod, oba Salomino. Kralj je uživač, ki ne more prikriti svoje sle, hkrati pa se navdušuje tudi nad lepotami narave oziroma nad lepoto sploh. V drugem odlomku, ki predstavlja njegov brezupni poskus, da bi Salomo odvrnil od strašne zahteve, se nam pokaže kot pravi esteta. V odločilnih trenutkih usodnega odločanja o življenju in smrti na dolgo in široko opeva lepoto svojih pavov, ker upa, da jih bo Saloma sprejela za darilo. Priznava pa tudi, da je pretirano občudovanje lepote škodljivo. Občudovanje lepote hkrati osrečuje in pogublja - to je spoznanje stare romantike, ki ga je nova romantika prelila v nov izraz.

V Wildovi drami se kaže več nasprotij, vendar niso vsa pomembna za razvoj dogajanja. Nanj npr. ne vplivajo verska nasprotja med številnimi Herodovimi gosti pa tudi nasprotja med uživaškim estetom Herodom in njegovo stvarno, razumsko ženo ne.

Temeljni dramski konflikt, ki mu sledi katastrofa, predstavlja nasprotje med Salomino čutno in prerokovo duhovno ljubeznijo. Saloma ne zna ljubiti drugače kot čutno, strastno, prepričana, da lahko z uživanjem izpolni svoje življenje. Ko sreča Johanaana, pa se ji razkrije še druga, duhovna razsežnost ljubezni. Okusiti jo želi za vsako ceno, ne zaveda pa se, da si take ljubezni ni mogoče prilastiti, še najmanj z nasiljem. Johanaan pozna le duhovno ljubezen - čutno prezira in se ji z vso silo upre. Tako kot Herodiado obsoja tudi njeno hčer. Čim bolj se stopnjuje Salomina sla po njegovem telesu, tem hujši je njegov odpor.

Spopad tako močnih nasprotujočih si hotenj neizogibno vodi v tragičen konec, v smrt obeh protagonistov.

Poetična drama. Jezikovno-slogovne značilnosti

Iz dosedanjih razlag je razvidno, da ima Wildova enodejanka značilnosti tragedije. Zanj velja tudi klasicistično načelo trojne enotnosti: vse dogajanje poteka sklenjeno zvečer na terasi Herodove palače.

Povedano je že bilo, da je Wilde posebno pozornost posvečal slogu, in res je s Salomo ustvaril eno najznamenitejših poetičnih dram. Poetična drama pomeni v širšem smislu vsa dramska besedila, ki so napisana v verzih in pesniškem slogu (torej tudi starogrška, srednjeveška, renesančna in romantična), v ožjem pa dramska besedila 20. stoletja, ki se od proze vračajo k verzu in v dramo znova uvajajo pesniški jezik, mitološke, pravljичne in zgodovinske motive s simbolnim pomenom ter se tako približujejo liriki.

To je značilno tudi za Salomo. Wildov slog odlikujejo bogate metafore in številne figure. Avtorjeva izvorna poteza je, da je dekadentno tematiko izrazil v slogu, podobnem biblijskemu, včasih je celo uporabil znane biblijske besede ne zveze.

Besedne zveze iz Biblije učinkujejo v tematsko dekadentnem besedilu nenavadno in mu dajejo orientalski nadih, npr. : »lilija na polju«, »hči babilonska«, »pobeljen grob«, »cedre libanonske«, »trnova krona« (1. odlomek). Z biblijskimi zvezami je Wilde združil izvirne, čutno-lirične:

»vznožje zarje«, »prsi lunine, uspavane na prsih morja«, »vozel črnih kač« (1. odlomek). Kadar so okrasni pridevki v zvezah postavljeni za samostalniki, ustvarjajo v besedilu tudi ritem.

Ena osrednjih slogovnih značilnosti so primerjave. Podobne so biblijskim primerjavam, zlasti tistim iz Visoke pesmi, v kateri zaročenec in zaročenka opevata telesno lepoto drug drugega. Posebej pogoste so v Salominem izpovedovanju čutne ljubezni, ki zajema skoraj ves prvi odlomek.

Wilde je v svoji poetični drami uporabil tudi simbole. Eden najznačilnejših je že omenjeno videnje lune, ki pomeni duhovno oziroma psihološko stanje književnih oseb. V prvem odlomku prhutanje angelovih kril simbolizira smrt, v drugem pa so beli pavi simbol lepote.

Za književnost moderne so značilne sinestezijske, zlitja različnih čutnih zaznav. V Wildovi drami so kar pogoste, najdemo jih tudi v prvem odlomku: »Tišina, ki biva v gozdovih, ni tako črna« (črna tišina), »rdeči zvoki tromb« .

Med figurami prevladujejo vzkliki, pretiravanja, premori in ponavljanja figure, ki so izraz čustvene intenzivnosti in ustvarjajo patetičen slog. Najznačilnejša figura Wildove poetične drame so ponavljanja. Njihova vloga je pomenska in zvočna - poudarjajo, kar govorijo osebe, hkrati pa ustvarjajo ritem besedila, ki zaradi njih postaja nekakšna pesem v prozi.

Ponavljajo se posamezne besede (»Strašno, strašno je tvoje telo!« - 1. odlomek) in besedne zveze, ki so pogosto še razširjene s prilastkom (»Tvoji lasje so kot cedre libanonske, visoke cedre libanonske... « - 1. odlomek; »Saloma, saj poznaš moje bele pave, moje lepe bele pave... « - 2. odlomek). Pogosta ponavljanja Wildovo dramo z biblijsko snovjo tudi slogovno približujejo Bibliji. Idejne prvine

Wilde se v svoji drami ni bistveno oddaljil od ideje biblijske zgodbe. V obeh se osrednje sporočilo nanaša na pogubnost človeških strasti in neobvladane čutnosti; razlika je v tem, da je ta pogubnost v dekadentni drami prikazana kot posledica neposrednega konflikta med čutnostjo in svetostjo. Wilde v skladu z dekadentno miselnostjo ne postavlja v ospredje zmagovalne moči duhovne (božje) ljubezni, o kateri sporoča biblijski kontekst zgodb o preroku, pač pa ideji o pogubnosti erotične strasti dodaja še idejo o občudovanju lepote, ki hkrati osrečuje in pogublja.

Odlomek

HEROD

Kje je Saloma? Kje je princesa? Zakaj se ni vrnila k slavju, kakor sem ji ukazal? A, tu je!

HERODIADA

Ne smeš je gledati! Venomer jo gledaš!

HEROD

Kako čudna je luna nocoj. Kajne, da je luna zelo čudna?

Zdi se kot poblaznela ženska, ki se povsod ozira za priležniki. In tudi naga je, čisto naga. Oblaki jo skušajo zakriti z ogrinjalom, a ona se jim ne pusti. Opoteka se skoz oblake kakor pijana ženska.

Prav gotovo se ozira za priležniki.

Kajne, da se opoteka kakor ženska, ki je pijana? Prav gotovo je zblaznela, kajne?

HERODIADA

Ne. Luna je kakor luna, to je vse. Vrniva se noter... Tu nimava kaj početi.

HEROD

Ostati hočem.

Manasej, pogrni nam preproge! prižgi nam plamenice! Naj prineso slonokoščene mize in mize iz jaspisa. Zrak je tu mil. Še bi rad pil vina s svojimi gosti. Odposlanca Cezarjeve bi rad počastil, kar se najbolj dá.

HERODIADA

Zaradi njih gotovo ne ostajaš tu.

HEROD

Pač, zrak je zelo mil. Pridi, Herodiada, najini gostje naju pričakujejo. Aj, zdrsnilo mi je. Spodrsnilo mi je na krvi. To je slabo znamenje. Zelo slabo znamenje. Zakaj je tu kri? ... In tole truplo? Kaj pomeni tole truplo tu? Mar mislite, da sem kot kralj Egipta, ki ne priredi nikoli slavlja, ne da bi pokazal svojim gostom kakšno truplo? In sploh, čigavo je? Ne bom ga gledal.

PRVI VOJAK

Naš stotnik je, gospod. Mladi Sirijec, ki ste ga pred tremi dnevi povišali v stotnika.

HEROD

Nobenega ukaza nisem dal, da ga ubijete.

DRUGI VOJAK

Ubil se je sam, gospod.

HEROD

Zakaj? Saj sem ga povišal v stotnika!

DRUGI VOJAK

Nič ne vemò, zakaj, gospod. Ampak zabodel se je sam.

HEROD

Čudno, res. Mislil sem, da se le rimski modrijani sami ubijajo. Kajne, Tigelin, da se modrijani v Rimu ubijajo sami?

TIGELIN

So taki, ki se sami ubijajo, gospod. Stoiški modrijani so. Zelo neizobraženi ljudje. In zelo smešni. Vsaj meni se zde zelo smešni.

HEROD

Meni tudi. Smešno, res, če se sam ubiješ.

TIGELIN

Ves Rim se jim posmehuje. Cezar je zložil satirično pesem nanje. Povsod si jo ponavljajo.

HEROD

A, satirično pesem je zložil nanje' Cezar je čudovit. Vse zna... Čudno, da se je ubil, ta mladi Sirijec. Žal mi je zanj. Zelo žal. Zakaj lep je bil. Zelo lep.

Njegove oči so bile polne otožnosti. Spominjam se, s kakšno otožnostjo v očeh je gledal na Salomo. Res, zdelo se mi je, da jo celo prèveč gleda.

HERODIADA

Preveč jo gleda tudi še kdo drug.

HEROD

Njegov oče je bil kralj. Pregnal sem ga iz njegovega kraljestva. Njegova mati pa, ki je bila kraljica, je prešla med tvoje sužnje, Herodiada. Zato je bil tako rekoč moj gost. Zato sem ga povišal v

stotnika. Res obžalujem, da je mrtev... Hej! zakaj puščate njegovo truplo tu? Odnosite ga! Ne bom ga gledal ... Proč z njim! (Truplo odnesejo.) Mraz je tu. Ko da je zavel nekakšen piš. Kajne, da je zavelo od nekod?

HERODIADA

Kje neki. Nobenega piša ni.

HEROD

O, pač, od nekod je zavel piš. In v zraku, ko da slišim prhutanje kril, nekakšno prhutanje velikanskih kril. Ga ti ne slišiš?

HERODIADA

Ne, sploh ne.

HEROD

Tudi jaz ga ne slišim več. A slišal sem ga. Nekakšen piš je zavèl. A ni ga več. Pač, spet ga slišim. Ga ti ne? Res, prav razločno, ko da prhutajo krila.

HERODIADA

Povem ti, da ni nič. Bolan si. Vrniva se noter.

HEROD

Nisem bolan. Tvoja hči je bolna. Tvoja hči se mi zdi zelo bolna. Nikoli je še nisem videl tako blede.

HERODIADA

Rekla sem ti že, da je nikar ne glej.

HEROD

Natočite vina v čaše!

(Prinesejo vino.)

Saloma, pridi in popij malo vina z mano! Tu imam izvrstno vino. Sam Cezar ga je poslal zame.

Pomôči v čašo svoje male rdeče ustnice, a jaz jo bom izpil do dna.

SALOMA

Nič nisem žejna, tetrarh.

HEROD

Jo slišiš, svojo hčer, kako mi odgovarja?

HERODIADA

Prav ima. Zakaj pa zmeraj gledaš vanjo?

HEROD

Prinesite zrelih sadežev!

(Prinesejo sadje.)

Saloma, pridi in podèli sadež z mano! Tako rad gledam odtis tvojih drobnih zobkov v sadju. Samo košček tega sadeža odgrizni, jaz bom pa pojedel, kar bo ostalo.

SALOMA

Nič nisem lačna, tetrarh.

HEROD

(Herodiadi)

Kar poglej, kako si jo vzgojila, svojo hčer!

HERODIADA

Moja hči in jaz sva kraljevskega rodu. A ti? Tvoj ded je bil pastir kamel, povrhu pa še tat.

HEROD

Lažeš!

HERODIADA

Dobro veš, da ne.

HEROD

Saloma, pridi in prisedi k meni! Posadil te bom sèm, na prestol tvoje matere.

SALOMA

Nič nisem utrujena, tetrarh.

HERODIADA

Vidiš, kako te ima v čislih.

HEROD

Prinesite mi ... Kaj sem že hotel? Ne vem več. Aha, že vem ...

JOHANNANOV GLAS

Glejte, čas je napočil! Kar sem napovedal, se je zgodilo, govori glas Gospoda, mojega Boga. Prišel je dan, ki sem ga napovedal.

HERODIADA

Ukaži, naj umolkne! da ne slišim več njegovega glasu! Ta človek me samo psuje.

HEROD

Ničesar ni rekel zoper tebe. Razen tega je velik prerok.

HERODIADA

Ne verjamem v preroke. Kdo sploh lahko pove vnaprej, kaj se bo kdaj zgodilo? Nihče ničesar ne ve. Vrh tega me samo psuje. Ampak mislim, da te je strah pred njim. Prav dobro vem, da te je strah pred njim.

HEROD

Ni me strah pred njim. Pred nikomer me ni strah.

3.2 CHARLES BUDELAIRE : PESEM O ALBATROSU

Baudelaire je po očetovi smrti živel v nenehnih sporih z očimom in materjo. Leta 1841 ga je očim poslal na potovanje okoli Afrike, da bi ga odvrnil od boemskega življenja. Polnoleten si je s pomočjo dediščine po očetu omislil neurejeno življenje in se posvetil književnosti. Leta 1848 je mimogrede sodeloval v revoluciji in bil nato l. 1857 obsojen zaradi »nemoralnosti« svojih pesmi. Leta 1864 je odšel v Bruselj. Pred smrtjo se je vrnil v Pariz, kjer je 1867 umrl.

Baudelairovo književno delo obsega poleg pomembnih kritičnih spisov o književnosti in likovni umetnosti predvsem pesniški zbirki Rože zla (Les Fleurs du mal, 1857; slovenski prevod 1977) in zbirko pesmi v prozi Pariški spleen (Spleen de Paris, 1869, slovenski prevod 1992) s katerima je zaslovel in utrl pot novoromantični, dekadenci in simbolistični književnosti. Zbirki predstavljata klasiko francoske književnosti.

PESEM O ALBATROSU

Vzemo na brod možje si za zabavo
kdaj albatrose, morij silne ptiče,
dragi brezbrizni nad voda motnjavo
lete za ladjo, ki jo val pomiče.
Pa komaj so na krov ga roke dele,
sinjin ponižan knez v sramote sredi
ob sebi velike peruti bele

kot vesla vlači v neizmerni bedi.
Kako je medel potnik ta krilati,
prelep nekdanj, zdaj smešen, vreden graje!
Ta v kljun, dražeč ga, s cedro gre bezati,
ta bolni ptici pači se šepaje.

Prevedel Cene Vipotnik

Pesem, ki spada med najbolj znane Baudelairove pesmi, je izrazito novoromantična. Sodobna smer se kaže predvsem v krutem in resničnem nasprotju med željo po svobodi in popolnosti ter resničnostjo povprečnosti in zavračanja.

Albatros, ta mogočna ptica, polna življenjskega zanosa in diha jemajoče zunanosti, postane nepomembna, celo smešna v ujetništvu primitivnih in prezira vrednih mornarjev. Njena lepota zaživi šele na svobodi, v objemu prostranega neba, kjer lahko dokaže svojo hitrost, moč in spretnost. Vse te vrline nič ne pomenijo tam, kjer jih ne more izraziti - se pravi v okolju, kjer jo omejujejo ljudje, v tem primeru mornarji. Ključna ideja pesmi je poistovetenje pesnika z albatrosom, saj se prav tako utesnjene in osramočenega lahko počuti pesnik, ki je prisiljen ustvarjati, živeti in delati v malomeščanskem okolju ali v še bolj primitivni okolici. Pomanjkanje navdiha in duhovnega izziva se kaže predvsem v nezmožnosti ustvarjanja in duhovnem stanju, imenovanem spleen, značilnosti časa dekadence. Krutost pesmi je v tem, da mornarji vzamejo albatrosa na ladjo, in mu s tem uničijo ponos in življenje, samo in izključno zaradi lastne zabave. Tudi pesnik v nenaklonjenosti okolice prepozna posmeh ljudi in to ga vodi v še večjo melanholijo.

Občutek utesnenosti in življenjskega obupa je pogost motiv v literarnih delih, posebno znan pa je za ti. preklete pesnike, ki jim je njihova večna razdvojenost med materializmom družbe in željo po višjem svetu, svetu umetnosti, povzročala duševne bolečine in neprilagojenost družbi, ki se je prav zato še bolj obračala stran od njih.

Na povezavi se seznanite z Baudelairovo pesmijo v prozi Tujec.

http://www.s-sers.mb.edus.si/gradiva/w3/slo/045_tujec/02_obravnav.html

3.3 BAUDELAIRE: SORODNOSTI (prevod Jože Udovič)

Malo berilo

V narave templju kdaj živi stebri
spregovore besede polzastrite,
skozi gozd simbolov človek gre vse dni
in znane njih oči so vanj uprte.

In kot odmeve združijo bregovi
v en glas, globok, skrivnosten in teman,
kakor svetloba in kot noč prostran,
se družijo barva z vonji in glasovi.

So vonji kot otroška polt mladi,

blagi kot oboa, kot vrt zeleni,
drugi bogati, zmagoviti, zli,

s stvari neskončnim dihom prepojeni,
ki v muškatu in ambri trepeta,
pojoč o žaru čutov in duha.

Pesem Sorodnosti je najpomembnejša pesem Baudelairove pesniške zbirke, ker je vzor tako simbolistom kot dekadentom. Simbolistom zato, ker najdemo v njej čutne pojave, s katerimi hoče odkriti nadindividualno in nadčutno resničnost. Pesem je dekadentna, ker gre za svet čutnih omam, boleznega opoja in razdražljivosti,

Pesem je po obliki sonet. Gre za tradicionalno pesem, ki ne odstopa od klasične sheme. V tercinah je rima zaporedna. V kvartinah je rima prestopna.

Gre za podobo bivanja. Gre za svetlo in sončno bivanje. Polno je vonjev, glasov, simbolov, ki delujejo na človeka. Glavni namen te pesmi je, da v človeku prebudi čustva. Pesem izraža simbolistični pogled na svet, kar pomeni, da je narava simbol brezčutne resnice. To pesnik ponazori s pomočjo sinestezij ali sozvočij. Sinestezija je poseben tip metafore, ki združuje različne čutne zaznave, in sicer slišanje barv, videnje zvokov, vonjanje barv, barva se združuje z vonji in glasovi, kar poudarja subjektivnost pesniške govornice.

Definicija sinestezije: zadnji verz 2. kitice, 3. kitica

Tema: gre za skrivno soglasje čutov, občutij, vonjav, barv.

Glavna ideja: odkrivanje skrivnostne resničnosti, podoba bivanja je svetla, harmonična in popolna

Pesnik združi različne čute in jim pripisuje višji pomen. Za temi čuti stoji neka višja resnica, ki pa je tako popolna, da jo človek doživlja kot najvišjo možno resnico.

Pesem je zastavljena kot vstop v svet pesniških figur:

- sinestezija
- personifikacija - živi stebri, spregovore besede
- primere - kot odmeve združijo bregove
- okrasni pridevki - otroška polt
- pretiravanje - neskončnih dihom prepojenih

3.4 C. BAUDELAIRE: TUJEC

Povej, skrivnostnež, koga najbolj ljubiš? Očeta, mater, sestro ali brata?«

Nimam ne očeta ne matere, ne sestre ne brata

»Prijatelje?«

Govorite o nečem, za kar do tega do tega dne še nisem ugotovil, kaj pomeni

»Domovino?«

Ne vem na katerem koncu leži

»Lepoto?«

Ljubil bi jo, če bi bila božanska in nesmrtna.

»Zlato?«

Tako ga sovražim, kot vi sovražite Boga.

»Oh, kaj pa potem ljubiš, čudni tujec?«
Ljubim oblake... oblake, ki plavajo... tja daleč... tja daleč... tiste čudežne oblake
...

NASTANEK PESMI

Pesem je nastala leta 1862. Je izrazito lirska pesem. Izšla je v zbirki Male pesmi v prozi, v ospredju zbirke so motivi vele mestnega okolja in ideja zavračanja narave. Pesem je pisana v obliki pogovora (dialoga) med tujcem in pesnikom. (Lahko rečemo, da gre za notranji monolog, saj pesnik samega sebe sprašuje o svojih vrednotah in prepričanjih.)

PESEM V PROZI

Pesmi v prozi so avtorji začeli pisati že konec 18. stoletja. Poglavitna značilnost pesmi v prozi je prozni ritem, ki se je ločil od svobodnega verza, pa tudi od ritmizirane proze, ki je hotela biti čim bolj poetična. Pesmi v prozi so po sestavi različne; lahko so lirske, meditacije, blizu eseju; takšnih pa ni mogoče šteti med lirska besedila.

PESNIŠKA SREDSTVA

zamolki: določajo neizrečeno, zaznamovani so s tropičji
naštevjanja: očeta, mater, sestro, brata
paralelizmi členov: Nimam očeta in matere, ne sestre, ne brata
dobesedne ponovitve: oblake ... oblake, ki romajo ... tam doli ... tam doli
vsebinsko ponavljanje: kratka, podobna vprašanja

TEMA

Osamljenost človeka, ki se ločuje od vseh vrednot svojega časa, ker misli, da so brez temelja ali samo še navidezne; vse to pa ga obsoja na popolno izločenost iz življenja, na obup in brezupno sanjarjenje o nečem, kar bi ga lahko odrešilo, a najbrž ne obstaja.

IDEJA

Pesnik brezupno sanja o odrešitvi, kajti družbene vrednote so vse kaj drugega, kot jih pojmuje on. Njemu je največja vrednota umetnost.

SIMBOL

Oblaki so simbol nedosegljivega, neresničnega ideala. Izbrani so zato, ker so nedorečeni, nedefinirani, izmuzljivi in neoprijemljivi. Tudi lepota je melanholična ...

3.5 PAUL VERLAINE: JESENSKA PESEM

Rodil se je v Metz leta 1844. Kmalu se je preselil v Pariz. Leta 1862 se je vpisal na študij prava in se čez dve leti zaposlil kot uradnik na magistratu. Začel je živeti bohemsko življenje in se vdajal alkoholizmu. Poročil se je leta 1870 z Mathildo Maute. Zaradi streljanja je bil obsojen na dve leti zapora. Leta 1875 je bil izgnan iz Belgije in je izmenično živel v Angliji in Franciji. Čez 10 let se je ločil od žene in se preselil k materi. Leta 1896 je umrl v Parizu

Dela:

- Saturnijske pesmi (1866)
- Romance brez besed (1874)
- Modrost (1880/81)

- Nekoč in nedavno (1885)

JESENSKA PESEM

Ihteči vzdih
jesensko tihih
violin
srce mi stró
z otožnostjo
sivin.

Ves svet se duši
od blede luči,
in ko zvoni,
navda me spomin
na dneve davnin,
da zaihtim.

In grem od tod
z vetrom na pot,
ki me, nečist,
podi povesod,
sem in tja, kot
mrtev list.

Prevedel Boris A. Novak

Motivi so (neustavljivo) minevanje časa, spominjanje, vdanost v usodo ... Priljubljeni temi Verlaine sta izobčenost iz družbe in fatalnost. V prvih dveh kiticah se pesnik še skuša oklepati spominov oz. se zatekati v (varno) preteklost, v zadnji pa se le sooči s svojo usodo, prepusti se vetru, ne vedoč, kam ga bo odpeljal. Verlaine hoče povedati, da nas upravlja neka višja sila, ki ji nismo kos, lahko se ji le prepustimo. Ne moremo se neprestano ozirati nazaj v preteklost, ki smo jo že doživeli in smo ji zaradi tega gospodarji.

Lirski subjekt je Verlaine kot nerazumljeni pesnik, ki ni dovolj močan, da bi se sam zoperstavil svetu, in tako dovoli, da ga veter (usoda) odnese, kamor hoče. Jesen predstavlja dušo pesnika, ki je zapustil poletje svojega življenja. (Ko je še mislil, da lahko upravlja s svojim življenjem, in zdaj je pred njim zima, negotovost, mogoče celo nevarnost.) Zima lahko pomeni tudi konec življenja - smrt.

Pesem je lahko razložena tudi na drug način - kako se pesnikova duša, na začetku še svobodna, in jesen bolj in bolj prepletata in kako se v zadnji kitici združita itd.

Verzi so kratki, Verlaine hoče naslikati trenutno impresijo, edinstven trenutek v svojem življenju. Pesem je nek trenutek resigniranega pesnika, ki ne skuša napisati epske pesnitve, temveč le na hitro naslika dogajanje v svoji duši.

3.6 ARTUR RIMBAUD: MORSKA PODOBA

Malo berilo

Arthur Rimbaud se je rodil v družini častnika. Komaj petnajstleten je pobegnil od doma, prišel v Pariz, se seznanil s P. Verlainom in z njim odšel v Belgijo in Anglijo. Leta 1873 ga je Verlaine v prepiru s streli iz pištole ranil. Leta 1874 se je vrnil v Pariz, nato pa predal potepuškem življenju, ki ga je vodilo leta 1875 v Nemčijo, Švico in Italijo, 1876 v Indonezijo, kamor je odšel kot nizozemski vojak, potem spet v Nemčijo in Avstrijo, 1878 na Ciper, 1880 v Egipt in Aden, nato pa za vrsto let v Abesinijo, kjer je bil trgovec s kavo, sužnji in orožjem. Leta 1891 se je moral vrniti v domovino, kjer so mu amputirali nogo. Rimbaud je živel razuzdano življenje in imel nemirno dušo. Potoval je po treh celinah, preden je zaradi raka prezgodaj umrl, manj kot mesec po svojem 37. rojstnem dnevu.

Bil je del dekadentnega gibanja. Njegov vpliv na sodobno književnost, glasbo in umetnost je obsežen in trajen.

Svoja najboljša dela je ustvaril že v poznih najstniških letih – Victor Hugo ga je v tistem času opisal kot Shakespeara v plenicih (L'enfant Shakespeare) – in je kreativno pisanje opustil, preden je dopolnil 21 let. Do konca življenja je ostal plodovit pisec pisem.

MORSKA PODOBA

Srebrni in bakreni vozovi-
jekleni in srebrni premci-
bijejo peno,-
dvigujejo korenine robid.
Tokovi puške
in brezmejne kolesnice oseke
izginjajo krožno proti vzhodu,
proti stebrom gozda,-
proti deblom pomola,
ob čigar rob udarjajo vrtinci svetlobe.

Prevedel Brane Mozetič

4 MODERNA NA SLOVENSKEM (1899–1918)

Družbeno in kulturno dogajanje na Slovenskem na prehodu iz 19. v 20. stoletje

Na Slovenskem so bili ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja značilni naslednji družbeni pojavi: nastajanje slovenskega finančnega kapitala, prodiranje kapitalizma na vas, povečana proletarizacija, razslojevanje in izseljevanje slovenskih kmetov. Nemška oblast je Slovencem še naprej kratila jezikovne pravice v javnem življenju, v mestih je gospodaril nemški kapital. Vse to je le spodbujalo narodni boj. Na političnem prizorišču je bila vodilna klerikalna stranka, ki se je leta 1905

preimenovala v Slovensko ljudsko stranko in leta 1907 zmagala na volitvah v dunajski parlament, leta 1908 pa je z veliko večino prišla v kranjski deželni zbor.

Liberalci so bili politično šibki; delavsko gibanje je vodila Jugoslovanska socialno-demokratska stranka, ki je bila neenotna in zato neuspešna. Konferenca predstavnikov jugoslovanskih socialnodemokratskih strank se je leta 1909 s »tivolsko resolucijo« opredelila za združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov v okviru Avstrije v enoten, avtonomen narod s skupnim jezikom in kulturo. Ivan Cankar je tako združitev odklanjal; podpiral je le politično združitev v federacijo, jezikovno in kulturno poenotenje pa je bilo zanj popolnoma nesprejemljivo. Svoje stališče je utemeljil v znamenitem predavanju Slovinci in Jugoslovani (1913).

Moderna se je uveljavila na Slovenskem med letoma 1899 in 1918. Prvo mejno letnico povezujemo z izidom dveh pesniških zbirk: Cankarjeve Erotike in Župančičeve Čaše opojnosti, drugo pa s koncem prve svetovne vojne in Cankarjevo smrtjo. Na Slovenskem pomeni predstavlja tisto književnost, v kateri so se pokazala nasprotovanja epigonski romantiki, formalizmu, poetičnemu realizmu, naturalizmu, klerikalnemu dogmatizmu in liberalnemu moralizmu.

Predstavniki slovenske moderne so bili: Dragotin Kette, Josip Murn, Ivan Cankar in Oton Župančič. Lirika se je zgledovala še pri ljudskem in romantičnem pesništvu. V ospredje je spet stopilo čustvo z neposredno izpovedjo, prevladovala so ljubezenske, razpoloženjske in miselne pesmi, ob njih pa so se pojavljale tudi domovinske, socialne in religiozne. Med pesniškimi oblikami je po romantiki spet dobil večjo veljavo sonet, ki pa je bil zdaj ritmično svobodnejši. Pogoste so bile tudi krajše pesmi (štirivrstičnice) in pesmi brez kitic. Verzi so bili ritmično svobodnejši, slogovno je bila pomembna predvsem zvočna učinkovitost. Izhajala je iz romantične in ljudske pesniške tradicije, prepletala pa se je s prvini dekadenca, impresionizma, simbolizma in nove romantike. Epika je dosegla vrh v delih Ivana Cankarja. V obdobju moderne so izhajali njegovi romani, povesti in novele, najpomembnejša vrsta pripovedne proze pa je bila črtica. Romani, povesti in novele predstavljajo življenje v proletarskem ali malomeščanskem okolju; osebe in dogodki so prikazani socialnopsihološko, pogosto tudi satirično ali groteskno. Romani in povesti imajo značilno ciklično zgradbo; v njih je pripovedna celota ustvarjena z nizom zaključenih, vzporedno ali simetrično povezanih zgodb. V črticah pa lirskemu uvodu sledi kratek oris osrednjega dogodka s poudarjenim razpoloženjem, nato pa sklep. V teh pripovednih prvinih se Cankarjeva besedila bistveno razlikujejo od tistih, ki so jih ustvarili slovenski pisatelji v obdobju med romantiko in realizmom. Dramatika je prav v tem obdobju doživela umetniški vzpon. Prvič po obdobju razsvetljenstva je zaživela v polnem razmahu (v obdobju med romantiko in realizmom so nastajali prvi skromni poskusi), in sicer po zaslugi Ivana Cankarja. Motivi Cankarjeve dramatike so v svoji socialnopsihološki utemeljenosti podobni motivom njegovega pripovedništva, prikazani pa so bolj realistično, saj terja prikazovanje na odru več oprijemljive stvarnosti. Kljub temu v Cankarjevi dramatiki, tako kot v pripovednih delih, odkrijemo prvine impresionizma, simbolizma, dekadenca in nove romantike; v nekaterih besedilih so celo prevladujoče.

4.1 DRAGOTIN KETTE: NA TRGU

V zgodnjem erotičnem pesništvu prevladujejo pesmi, ki opevajo ljubezen hudomušno, humorno veseljaško. Postavljene so največkrat v lahkotno gostilniško okolje: Aj, ta lepa krčmarica, Jagned, Večer, Zaprta so njena okenca... Čeprav so nastale v najzgodnejšem obdobju, so najizrazitejše. Izhodišče jim je brezskrbno življenje, ki je poskočno in šaljivo.

Kettejeva erotična poezija je kmalu spremenila smer. Iz brezskrbne fantovske poezije je nastala dvojnost duhovne in čutne ljubezni: Na trgu, Na molu San Carlo, Spomini, Adrija... Nanj je vplivala dekadenca poezija z angelsko »madono« in demonično Venero.

življenjsko izpovedna lirika: Pesmi te vrste so redke, kajti Kette ljubi konkretne motive in ne splošnih misli: Na očevem grobu, V kripti...

refleksivno filozofska lirika: Svoj življenjski nazor je izpovedal v večjem sonetnem ciklu Moj bog. Bog pomeni Ketteju načelo, ki naj človeku omogoči razumno in harmonično življenje, da bo lahko premagoval nasprotja stvarnega sveta, zlasti razpetost med čutnostjo in duhovnostjo. Njegov življenjski cilj je skladnost duhovnih in telesnih sil.

Pripovedno pesništvo

Ustvaril je novo balado in romanco slovenske moderne. Opustil je Aškerčev realistično objektivni pripovedni način in socialne, politične in moralne ideje. Zasnoval je epsko-lirsko pesem, ki obravnava usodo posameznika, njegov življenjski boj, razpoloženja in zlasti ljubezensko doživljanje: Melanholične misli, Pijanec, Romarski berač.

Kette je zapustil 62 sonetov, v mnogih je opazen Prešernov vpliv. To staro pesniško obliko je zelo prenovil. Njegovi soneti so soneti le na prvi pogled, dejansko pa nobeden ne spoštuje togih, starih oblikovnih pravil.

Nastanek pesmi Na trgu

Pesem je nastala leta 1897. Prvotni naslov je bil »Na novomeškem trgu«. Avtor je bil takrat gimnazijec v Novem mestu. Dogaja se na starem novomeškem trgu v bližini vodnjaka, ki je stal poleg hiše, v kateri je živela lepotica Angela Smolova, Kettejeva velika neuresničena ljubezen. Bila je hči sodnega svetnika.

Vsebina

Mirna poletna noč je. Na nebu plava luna. V vodnjaku žubori voda. Vse je mirno, v pesnikovem srcu pa se dramita nemir in hrepenenje po ljubljeni Angeli, ki mirno spi in ne ve za pesnikovo bolečino.

NA TRGU

Noč trudna
molči,
nezamudna
beži
čez mestni trg luna sanjava.
Vse v mraku
mirno,
na vodnjaku
samo
tih vetrc z vodoj poigrava.

Vodice
šume
in rosice
prše
brez konca v broneno kotanjo;
brezdanj je
ta vir,
šepetanje,
nemir
brezkončna, kot misli so nanjo.

Pa blizi
ni cest,
ah, v Elizij
do zvezd
ne morete kaplje šumeče.
In smele
želje
do Angele
moje
hitite zaman hrepeneče...

Noč trudna
molči,
nezamudna
beži
čez mestni trg luna sanjava,
ki ruši
pokoj
moji duši
nocoj,
brezskrbno pa deklica spava.

Motivno-tematska interpretacija

Pesem je ljubezenska izpoved, sentimentalna serenada. V njej pesnik izpoveduje ljubezenski nemir do lepe Angele. Motiv je romantičen. Vodnjak sredi trga in luna nad njim, to sta temeljni predmetni določili nočne impresije. V zadnjih dveh kiticah se pojavi pesniški subjekt s svojo dušo, hkrati z njim pa !e konkretno dekletovo ime - Angela. Motiv ni nov (podobna je Prešernovi pesmi Pod oknom). Ljubezenska neizpolnitev je predstavljena nevsiljivo in dokončno.

Jezikovno-slogovna analiza

Pesem je izpovedna, vendar po temeljnem tonu in sporočilu tipična podoknica ali serenada. Obdelava motiva je izrazito impresionistična. V pesmi je z mnogimi slogovnimi sredstvi pričarano barvito nočno ozračje, v verzu ga podpira močna muzikalnost. Gre za eno najbolj izdelanih Kettejevih ljubezenskih izpovedi. V njej najdemo celo vrsto posebitev, kar daje pesmi živahnost. V isti vlogi je tudi trepetajoč ritem, predstavljen z neenako dolgimi, tudi enobesednimi verzi z zelo pogostimi verznimi prestopi in rimami.

Ritem valovanja ponazarja dve različni sestavini, ki pa se povezujeta. Stapljata se svetlobni in zvočni učinek tihe mestne noči: neuslišana ljubezenska poslanica, ki postaja zaradi svoje neuslišanosti monotona, ter prav tako ponavljajoči se, monotoni zagon vodnega curka v fontani.

Metaforika:

- inverzija: noč trudna, kaplje šumeče...
- posebitev: noč je trudna in molči, sanjava luna beži čez mestni trg, vetrc se poigrava z vodo...
- pomanjševalnice: vodice, rosice, vetrc...
- ukrasni pridevki: noč trudna, luna sanjava, mestni trg...

- refren: Noč trudna molči, nezamudna beži čez mestni trg luna sanjava..., ...nezamudna / beži / čez mestni trg luna sanjava; Vodice / šume / in rosice / prše / brez konca v broneno kotanjo...
- onomatopoija (podobnoglasje): šume, prše, rosice, šepetanje...

Notranja in zunanja zgradba

Pesem ima štiri kitice. Verzi so kratki, melodični, z gosto rimanimi enotami. Kompozicija kitice je izvorna, a strogo zamejena z natančno količino zvočnega valovanja, ki se v enako odmerjenih intervalih ponovi osemkrat.

Podoknica

Podoknica ali serenada je ljubezenska pesem, ki jo poje fant svojemu dekletu, ob spremljavi kitare ali kakega drugega glasbila. Vse se dogaja pod dekletovim oknom, ob večernih urah. Od tod tudi ime serenada, ki v italijanskem in španskem jeziku pomeni večer. Podoknica se kot pesniška vrsta ohranja predvsem v Sredozemlju, kot da je nujen pogoj tudi žar toplih poletnih dni.

Stilna in verzna analiza

V metrično osnovo je položena trizložna stopica, amfibrah, ki je v enobesednih verzih lahko nepopoln: U-U / U- / UU-U / U- / U-U U-U U-U.

Rima je naslednja:

a Noč trudna / b molči, / a nezamudna / b beži / c čez mestni trg luna sanjava. / d Vse v mraku / e mirno, / d na vodnjaku / e samo / c tih vetrc z vodoj poigrava. /

Enjambement/miselni (verzni) prehod oz. prestop: v verzifikaciji razširitev stavka/misli preko verznega konca, tako da se verzni in stavčni konci ne ujemajo. V klasični poetiki je prepovedan, uveljavila ga je šele romantika. Klasicizem je gojil t. i. vrstični stil: vsak verz je tudi stavek, verzni konec je tudi konec stavka.

Zvočni učinki: Kette pričara barvito nočno ozračje s pomočjo ubranega nizanja glasov ali evfonije (blagoglasja, ubranosti): sičniki in šumniki ponazarjajo šumenje in pršenje vode.

4.2 JOSIP MURN: SNEG

Brez konca padaš, drobni sneg,
na tihi gozd in na poljano,
nekje kraguljčki, hitri beg,
spet molk za mano in pred mano.

Kaj moč mi, čas, kaj si mi dan?
Kar bilo - kot v sneg zakopano!
Kad bode - kot ta tiha plan
brez konca širi se pred mano.

Prva kitica je čista imresija. Avtorjev vtis o brezkončnih, drobnih snežinkah, ki prekrijejo gozdove in polja. Hitri beg - morda kakšna žival, ki se splaši - in nato molk. Molk zime, skrivnostni in prelep, a tudi otožen.

V drugem delu to impresijo povezuje z lastnim občutjem. Avtor se sprašuje, kolikšen je pomen časa v njegovem življenju. Tragično je občutje lastnega preteklega življenja, ki se mu zdi kakor v sneg zakopano. Torej se mu do tistega trenutka ni nič omembe vrednega zgodilo? Nič posebnega? Nič zanimivega?

In prihodnost? Zdi se mu, da se brez konce širi pred njim, ampak je hkrati takšna kot pokrajina okoli njega. Mirna? Tiha? Otožna? Nezanimiva?.

V drugi kitici se impresija prevesi v refleksijo. Druga kitica namreč izpoveduje »situacijo brezkončnosti in minljivosti..., situacijo obupa, občutka praznote in nemoči v življenjskem oceanu« (F. Zadravec: Impresionizem Josipa Murna, Lirika, epika, dramatika 1965). Ta položaj nemoči, izgubljenosti, vrženosti v svet pa je za Murna izredno značilen.

4.3 JOSIP MURN: NEBO, NEBO

Malo berilo

Nebo, nebo
in neskončna, brezmejna ravan!

Pijano oko
žari in iskri
in vpija ta svet prostran.

Horizont molči.
Od neba sem mrak hiti ...
Le še tam iz daljave
v te proste širjave
brezmejno prost nekdo beži.

Pesem je trenutna, bežna skica iz narave. V njej je izražena očaranost ob doživetju brezmejnosti prostora v trenutku, ko se začne mračiti. Začne se z enodelnim neglagolskim stavkom, sledijo kratki stavki, ki izražajo razpoloženje ali stanje. Le zadnji glagol beži poimenuje dejanje. Izrazita je raba samostalnikov. Besedna zveza brezmejno prost se navezuje na začetni motiv zlitosti z naravo,. Z besedami nekdo beži pa je poimenovano dejanje nedoločene osebe. Lirski subjekt je torej skrit, nakazan pa je tudi v metafori pijano oko. Skriti liski subjekt in ritmični svobodni verz sta značilna za liriko moderne.

4.4 OTON ŽUPANČIČ: ZVEČER

Malo berilo

Oton Župančič je bil eden štirih predstavnikov slovenske moderne. Z Dragotinom Kettejem, Josipom Murnom Aleksandrovim in Ivanom Cankarjem se je začel družiti v dijaškem društvu Zadruzi.

Rodil se je 23. januarja leta 1878 v Vinici v Beli krajini v premožni trgovski družini. Oče Franc je bil doma iz Selišč pri Dolenjskih Toplicah, mati Ana pa je bila hrvaškega rodu. Otroštvo je preživel v Vinici in v idilični vasi Dragatuš. Tu je s šestimi leti vstopil v osnovno šolo in jo končal v Novem mestu. Šolanje je nadaljeval na gimnaziji v Novem mestu, nato pa se je družina po gospodarskem propadu odselila v Ljubljano, kjer je 1895 dokončal gimnazijo. Po maturi je na Dunaju študiral zgodovino in zemljepis. Leta 1900 je oboje absolviral, vendar študija ni končal. V letu 1902/03 je odslužil vojaški rok. V Ljubljani je bil leta 1903 en semester suplent na ljubljanski prvi državni gimnaziji, nato pa 1905 za 5 let odšel v tujino. Živel je v Parizu, Dunaju. 1907 je postal vzgojitelj

grofiča Manfreda Atemsa in živel v tej aristokratski rodbini v Wurtembergu, Vorarelbergu in na Bavarskem do 1910. Vrnil se je v Ljubljano, kjer se je sprva preživljal s prevajanjem, 1912 pa je postal dramaturg v ljubljanskem gledališču, po Aškerčevi smrti pa je postal mestni arhivar. Poročil se je z Ano Kesslerjevo in v zakonu so se mu rodili trije otroci. Od leta 1920 naprej je bil dramaturg Slovenskega narodnega gledališča v ljubljanski Drami in kasneje postal njegov upravnik (1929). Župančič je bil imenovan med prve člane Slovenske akademije znanosti in umetnosti, ki je bila ustanovljena leta 1938.

Med drugo svetovno vojno je bil povezan z NOB-jem. Po koncu druge svetovne vojne je sodeloval v javnem in političnem življenju, bil poslanec ljudske skupščine. Ob njegovi sedemdesetletnici mu je tedanja oblast podelila častni naziv »ljudski umetnik«, ljubljanska univerza pa ga je imenovala za častnega doktorja. Umrli je v Ljubljani leta 1949 in je pokopan na Žalah, v t. i. grobnici moderne.

Njegova sinova sta patofiziolog Andrej O. Župančič in arhitekt Marko Župančič, hčerka pa otroška zdravnica Jasna Župančič Kmet.

ZVEČER

Vsa tenka, vsa mirna
je zarja večerna,
da vidim zvezde skozi njo:
nad kupolo mračno
čez mesto temačno
se tiho v loku svetlem pno.
Golobov se dvoje
med nebom, vodo je
preneslo s perotmi blestečimi...
Dovolj si trpelo,
kaj zahrepenelo,
srce, si spet po sreči mi?

Trenutno doživljanje narave spodbudi razmišljanje lirskega subjekta. Župančičeva večerna impresija je razmišljanje o sreči in ljubezni.

Kateri motiv je impresionističen in kateri refleksiven?
Razložite, kaj simbolizirata goloba ?
Ali imajo tudi druge prvine predmetnosti simboličen pomen?
Katere besede oziroma besedne zveze ustvarjajo kontrast?
Kateri besedi ustvarjata kontrast v refleksiji?
Je vprašanje na koncu besedila retorično?

4.5 IVAN CANKAR: MARTIN KAČUR

Cankarjeva povest Martin Kačur je s podnaslovom Življenjepis idealista izšla leta 1907 z letnico 1906. Pripoveduje o propadu izobraženca, ki hoče v nepravih okoliščinah prosvetljevati neizobraženo in neozaveščeno ljudstvo, in o njegovem nesrečnem osebnem življenju.

Zgodba

Po pogovoru z zdravnikom Kačur v Zapolju najprej obiše župana, potem pa še župnika; slednji ga sprejme vzvišeno in nezaupljivo. Mladi učitelj pa je poln načrtov in idej, v kraju želi ustanoviti izobraževalno društvo. Poleg tega v bližnji Bistri spozna Sitarjevo Minko in se zaljubi vanjo. Dekle je njegov ljubezenski ideal, a Kačur zaman upa, da mu bo v oporo.

Ustanovni sestanek izobraževalnega društva ne rodi sadov: učitelj se mora zagovarjati pri nadučitelju in župniku - čaka ga kazenska premestitev. Kačur je odslej učitelj v Blatnem dolu, pusti in zaostali vasi, kjer župan sploh ne mara šole in se v glavnem ukvarja s svojo gostilno. Župnik je novemu učitelju sicer naklonjen, njegova glavna dejavnost pa je kmetovanje; Kačurju svetuje, naj se življenju v novem okolju privadi, kot se mu je moral sam. V Blatnem dolu spozna Kačur krčmarjevo rejenko Tončko. Nanjo ga ne vežejo globlja čustva, ampak zgolj telesna privlačnost, a se kljub temu poroči z njo. Zakon ni srečen, Kačur počasi izgublja zanos in ideale - žena, župan in župnik preprečijo, da bi ustanovil izobraževalno društvo. V Blatnem dolu se začne Kačurjev propad: zanemarja službene dolžnosti, pijančuje in zaman prosi za premestitev.

Po desetih letih se mu želje uresničijo. Prestavijo ga v Laze, večjo vas v dolini. Z ženo imata tri otroke in Kačur upa, da se za njegovo družino začenja boljše življenje. A Tončka začne uživati na svoj način - moža vara z drugimi moškimi in nadvse ljubi zabave. Med zakoncema namesto ljubezni vlada sovraštvo, očetu se odtujita tudi otroka Francka in Tone. Blizu mu je le še sin Lojze, ki pa je na smrt bolan.

Osebni nesreči se pridruži še razočaranje v službi, ko postane njegov nadrejeni (nadučitelj) Ferjan, nekdanji politični klečeplazec in pijanec. Za novico zve Kačur na cesti, neposredno po srditem prepiru z ženo.

»Trpljenje med štirimi stenami« se nadaljuje in doseže vrh za božične praznike, ko umre desetletni Lojze. Tončke njegova smrt ne prizadene, še ob tem tragičnem dogodku se v sosednji sobi zabava z ljubimcem. Kačur pa iz obupa odide v gostilno, se napije in pozneje umre na cesti.

Zunanja in dogajalna zgradba. Književni prostor in književni čas

Cankarjeva povest je sestavljena iz treh delov, od katerih ima vsak po tri poglavja. V tem so že njegovi sodobniki videli zgledno simetrično zgradbo. Vsi deli skupaj pripovedujejo o naslovni osebi, vsak od njih pa o njenem življenju v enem izmed treh krajev.

Dogajanje v teh krajih poteka v časovnem zaporedju, torej sintetično, vendar ni sklenjeno. Med posameznimi deli poglavij in v njih obstajajo daljši ali krajši časovni presledki. Celotna pripoved je torej sestavljena iz izsekov Kačurjevega življenja, in sicer tistih, ki so ključnega pomena. Čas bivanja v posameznih krajih je različen: v Zapolju preživi Kačur približno pol leta, v Blatnem dolu dobrih enajst let, v Lazih pa osem. Vendar idealistov »življenjepis« ne govori o vsakem letu posebej, nekatera daljša obdobja so celo izpuščena. Tako je npr. prikazano Kačurjevo življenje v Blatnem dolu. Ta del nam predstavlja le dobro leto, nadaljnjih desetih pa se Kačur samo spomni na začetku tretjega dela. Taka nesklenjena pripoved, ki pomeni niz življenjskih epizod in razpoloženj glavne osebe, se bistveno razlikuje od tradicionalnih realističnih in naturalističnih pripovedi.

Glavna književna oseba: žrtev ali slabič

V središču Cankarjeve povesti je naslovni junak, v katerem je mogoče odkriti tudi avtorjeve poteze. Martin Kačur je idealist, to nedvomno pove tudi podnaslov povesti Življenjepis idealista. Prepričan je, da lahko izобрази in prosvetli neuko preprosto ljudstvo, svoje poslanstvo jemlje zares in ga vztrajno brani - vendar le nekaj časa. Njegova volja plahni z naraščajočimi razočaranji, dokler popolnoma ne izgine. Idealist moralno propada in slednjič tragično konča. Večina interpretov te Cankarjeve povesti meni, da je Kačur žrtev družbenih avtoritet in razmer, kakršne ponazarja Blatni dol.

Pripovedovalec. Novoromantični in dekadentni motivi

Cankar je za svojo povest izbral dva pripovedovalca, vsevednega in personalnega. Razlag in komentarjev v Cankarjevi povesti ni. Pisatelj postavlja pred bralca književne osebe v pomembnih življenjskih situacijah, dogajanje se odvija pred bralčevimi očmi - gre za t. i. scensko pripoved, v kateri prevladujejo dialogi. Tudi opisi so skopi, v nasprotju z realističnimi in naturalističnimi besedili. Že na začetku povesti (1. odlomek) imamo primer take scenske pripovedi. Podobno je v drugem odlomku, ko se pogovarjata Kačur in Ferjan, pa tudi v vseh ostalih delih povesti.

Personalni pripovedovalec prikazuje dogajanje tako, kot ga vidi književna oseba, v tem primeru Martin Kačur. Na začetku, ko učitelj poln zanosa in optimizma prihaja v Zapolje (1. odlomek), vidi pokrajino lepo in svetlo. Proti koncu povesti, ko v Kačurju ni več sledu o nekdanjem idealizmu in optimizmu, je njegovo doživljanje okolja popolnoma drugačno kot na začetku: »Neprijeten mu je bil svetli dan; pregosposki se mu je zdel, visok in prezirljiv. Hodil bi bil rajši po blatu, dežju in mraku.«

V realistično pripoved o učitelju - idealistu so vključeni tudi novoromantični in dekadentni motivi. Med novoromantičnimi sta značilna Kačurjevo doživljanje narave oziroma okolja in njegova ljubezen do Minke, dekadentni pa so povezani z drugim ženskim likom, s Tončko.

Jezikovno-slogovne značilnosti

Cankar je znan kot odličen stilist, sam je večkrat povedal, da posveča slogu posebno pozornost. Njegov jezik je poln pesniških podob, hkrati pa je tudi ritmično oblikovan. To velja tudi za povest Martin Kačur. V njej so pesniške podobe uporabljene predvsem takrat, ko namesto vsevednega nastopi personalni pripovedovalec. Pogoste podobe svetlobe, ki jo Cankar sinonimno izraža tudi z belino ali s prazničnostjo, so povezane s Kačurjevim idealizmom in z optimizmom; ena takih je podoba pokrajine na poti v Zapolje (1. odlomek). Svetel je tudi dan v Lazih, ko se Kačur odpravlja v šolo k nadučitelju Ferjanu, a takrat bi imel propadli idealist raje mrak (2. odlomek). Podoba mraka oziroma teme namreč ustreza njegovemu duševnemu stanju in je v povesti prav tako pogosta kot podoba svetlobe - na koncu celo prevlada. Ko Kačur omahne v smrt, se nad njim razprostira temno nebo.

Med simboli je gotovo izrazit drugi kraj iz idealistovega »življenjepisa«, Blatni dol: pomeni zaostalost in družbeno bedo pa tudi Kačurjev osebni propad. Pisatelj svojo povest ritmično oblikuje s številnimi in z raznovrstnimi ponavljanji. Ta imajo poleg ritmične še dvoje vlog: poudarjajo pomen in vnašajo čustveni ton v besedilo.

Idejne prvine

V Cankarjevi povesti je konflikt med dušo in telesom postavljen v protagonista. Ker nima moči, da bi ga razrešil, tragično propade. Sicer pa je to književno delo v primerjavi z Wildovim idejno večplastno. Poleg osebne nemoči glavne osebe namreč predstavlja tudi krivičnost družbe; v njej nekateri ljudje ostanejo vedno na dnu, drugi pa se vzpenjajo zahvaljujoč svoji hlapčevski naravi in oportunističnosti; ko so na vrhu, razglašajo lažno rodoljubje in se postavijo za moralne vodnike naroda.

Odlomek

Stopila sta v noč; tu, tam je gorela dremotna svetilka, razsvetljevala je komaj ozek kolobar ob cesti. Pot je bila lužasta in blatna. Iz teme so se zasvetila okna gostilnice Mantova.

»Torej v božjem imenu!« se je zasmel zdravnik in je odprl duri.

»V božjem imenu!« je odgovoril Kačur in se je zasmel tudi sam.

Izba je bila polna kmetov in delavcev in težak vzduh jima je puhal v lica. Zdravnik in Kačur sta sedla za malo okroglo mizo pod ogledalom in Kačur se je ozrl po izbi. Nekoliko sitno mu je bilo pri srcu in vroče mu je bilo v lica, ko je videl uprte nase radovedne oči in ko je spoznal takoj, da ni na obrazih, v očeh, v besedah poleg radovednega pričakovanja nič navdušenosti, temveč namesto nje v nekaterih pogledih in vzklikih kljubovanje in zlovoljnost. Konec dolge mize je sedel postaren kmet, plečat in visok, z gladko obratim, veselim obrazom; gledal je neprestano na Kačurja in mu je mežikal z očesom. Za posebno mizo so sedeli delavci, strojarji; zdelo se je Kačurju, da vidi tam resnobo in zaupanje. Kmetje in fantje so govorili zelo glasno in so tolkli s kozarci ob mizo, da se je vino razlivalo.

»Nič dobrega ni tam; pijani so že!« je pomislil Kačur.

V tistem trenutku, ko je vstal in izpregovoril, je odprl duri rdečelični kaplan; ostal je na pragu in je gledal s tihim nasmehom v izbo. Njegov pogled je zmedel Kačurja in govoril je prve besede z neodločnim, jecajočim glasom.

»Kmetje! Delavci! Prišli smo nocoj skupaj, da se pomenimo o imenitni stvari ...«

»Francka! Še en liter!« je zaklical kmečki fant in omizje se je zasmejalo hrupoma.

»Kdo pa mu je dal besedo? Kdo pa je dal besedo gospodu učitelju?« je prašal kaplan na pragu s prijaznim glasom in smehljajočim obrazom.

»Res je tako! Kdo pa je dal škricu besedo?« je zakričal pijan kmet in je udaril s praznim litrom ob mizo.

»Nobeden mu je ni dal!« je odgovoril zdravnik s prav tako prijaznim glasom in smehljajočim obrazom. »Saj ni shoda tukaj, ni predsednika in ne žandarjev! Oštarija je in v oštariji govori lahko, kdor hoče!«

»Naj govori!« se je oglasil strojar. »Da slišimo, kaj misli povedati!«

»Le naj govori!« je pokimal dolgi kmet in je pomežiknil Kačurju.

– »Veliko vam nimam povedati, ampak kar hočem povedati, je važno in zapomni naj si, kdor je dobre volje! Ta večer, zdaj, ko sem slišal te besede, izgovorjene naglas in natihoma, sem prepričan bolj nego kdaj poprej, da je eno nad vse potrebno –«

»Vera!« ga je prekinil kaplan z mirnim glasom in smehljaje.

»Tako je! Vera!« je zakričal kmet.

»Dajte mir!« je zaklical delavec.

»Kdo mi bo ukazoval?« je vstal kmet izza mize in je prijel za kozarec.

Delavec je molčal, kmet se je ozrl počasi po izbi, od obraza do obraza, in je sédel.

– »Eno je nad vse potrebno: učenje, izobraženost! Jaz sem te misli in nobeden mi je ne more omajati, da je vse naše nesreče vzrok nevednost, neumnost, živalska zabitost in surovost. Zato noben narod ni tako nesrečen kakor slovenski!«

»Kako je dejal?« se je vzdignil izza mize kmetski fant z bleščečimi očmi. »Še enkrat naj pove, da ga bomo razumeli!«

»To prekličite!« je zahteval kaplan in je stopil korak v izbo.

»Naj pove do konca!« so zaklicali delavci.

Zdravnik si je prižgal smotko in se je sklonil bliže h Kačurju.

»Tako nikar, če vam je zdravje drago.«

V Kačurju je kipelo od razočaranja, srda in razburjenosti.

»Ne prekličem ničesar! Če hočete, poslušajte dalje, če nečete, pustite! Kdor misli, da mu ne govorim pogodu, naj tudi misli, da ne govorim zanj!«

»Torej do konca!« je izpregovoril kaplan.

– »Do konca!« je zaklical Kačur s trepetajočim glasom. »Jaz sem vabil nocoj v to krčmo ljudi, ki so pošteni misli. Pomeniti sem se hotel z njimi o stvari, ki je pomenka vredna. – Kaj ni sramota, da ta narod, ki se uči brati po državni zapovedi, ne bere drugega nego molitvenike, če ne spi v cerkvi? Da mu ne moreš povedati ničesar, če ne govoriš na prižnici? In da je zato, ker bere komar molitvenike in ker med pridigo spi ali pa kadi pred cerkvijo viržinko, tako neveden in okoren, kakor še za kmetskih puntov ni bil? ...«

»Kaj nas je prišel zmerjat?« je zaklical kmet.

»Poslušajmo ga!« se je nasmehnil kaplan.

»Eno je nad vse potrebno: učenje!«

»Sam se uči!« se je zasmel kmet.

– »Ne roka – pamet ustvari blagor! Zato sem vas sklical nocoj, da se pomenimo o družbi, ki bi si naročala knjige in časopise in ki bi se shajala, da bi ji modri in učeni ljudje brali o koristnih stvareh. To je bil moj pošteni namen –«

Vdrugič se je sklonil k njemu zdravnik.

»Brez srda, brez žolča!«

» – moj pošteni namen je bil, ampak nocoj se ne bomo razgovarjali o stvari! Klical sem, pa so prišli med poklicane tudi ljudje, ki poziva niso vredni in ki naj ostanejo med svojo živino v hlevu!«

Zdravnik ga je prijel trdo za roko in ga je potegnil na stol. Strojari so ploskali, kmetje so vstali hrupoma izza mize. Kozarec je priletel na Kačurjevo mizo in vino mu je oškropilo obraz in suknjo.

»Koga si mislil, škric? Koga si zmerjal, smrkavec?«

Dolgi kmet, ki je sedel konec mize, je vstal, zibal je z glavo, opotekel se je h Kačurjevi mizi in je razprostrl roke.

»Tak nikar! Tak nikar ne!«

Ozrl se je preko rame na Kačurja in mu je namežiknil.

Delavci so vstali in so prijeli za stole.

»Na korajžo!« je zaklical kmetski fant, slekel je v hipu suktnjo in jo vrgel na tla. Stol je letel pod stropom. udaril je na mizo in kozarci so zazvenčali. Sredi izbe se je zagozdila gruča kričečih ljudi; Kačur je videl razgrete obraze, nabrekle žile na čelu in stisnjene pesti.

Ob zidu se je privil krčmar k zdravniku in mu je stisnil v roko ključ.

»Tam skozi! Tam skozi!«

Zdravnik je prijel Kačurja pod pazduho, odklenil je male stranske duri in stopila sta v temo, na vrt.

»Tod! Tod!«

Vodil ga je kakor otroka; Kačur ni bil okusil vina in se je opotekal.

»Pa zakaj to? Zakaj to, gospod doktor?«

Zdravnik se je zasmel veselo.

»Kaj ste mislili, da bo drugače? Seveda ste mislili! Zato sem šel z vami! – Saj sem vedel že vnaprej: idealist ni za nobeno rabo, najmanj pa za reševanje naroda!

4.6 IVAN CANKAR: HLAPCI

HLAPCI

DRAMA V PETIH AKTIH

SPISAL

IVAN CANKAR

LJUBLJANA 1910

ZALOŽIL L. SCHWENTNER

Cankarjeva drama Hlapci prikazuje, podobno kot povest Martin Kačur, boj intelektualca z zaostalimi socialnimi in političnimi razmerami pa tudi njegov notranji etični boj.

Zgodba

1. dejanje se odvija na dan volitev (mišljene so volitve leta 1907) na vrtu pred županovo krčmo. Županova hči Anka prekine zvezo z učiteljem Jermanom, ker se ji zdi njegova ljubezen mračna in dolgočasna. Kmalu zatem se Jermanu pridružijo sodelavke Minka, Geni in Lojzka, pogovarjajo se o volitvah - o njih trezno razmišlja le Lojzka. Učitelj Komar že vnaprej proslavlja zmago liberalcev. Norčuje se iz Hvastje, svojega sodelavca, ki ne skriva verskega prepričanja. Hvastja ga opomni, da bo še klečal pred njim. Na vrt pridejo župan, zdravnik in nadučitelj ter v puhlih frazah govore o ljudstvu. Vse preseneti novica, da so na volitvah zmagali klerikalci, vendar se novi situaciji hitro prilagodijo: ko pride župnik, ga spoštljivo pozdravijo in se mu klanjajo.
2. dejanje prikazuje učitelje v šolski knjižnici, ki je hkrati zbornica, tik po volitvah. Svoje prepričanje so že popolnoma spremenili in zdaj odstranjujejo iz knjižnice vse knjige, ki »dišijo« po svobodomiselnosti oziroma liberalizmu. Uresniči se tudi to, kar je Komarju napovedal Hvastja: nekdanji vnet nasprotnik klerikalcev mora poklekniti predenj in ga prositi odpuščanja. Župnik znova obišče učitelje in svari Jermana, naj preneha s svojim delovanjem ter se ukloni oblasti, Jerman pa mu da jasno vedeti, da se to ne bo zgodilo.
3. dejanje poteka v Jermanovi sobi. Učitelj in kovač Kalandar, njegov najbližji sodelavec, načrtujeta ustanovno zborovanje izobraževalnega društva. V svojem delovanju vztrajata, čeprav vesta, da mu večina ljudi ni naklonjena - tudi tistih, ki jim je njuno prizadevanje namenjeno, ne. Preprosto ljudstvo je vdano veri in napačno sklepa, da je Jerman usmerjen proti njej; izid volitev pa njihov odpor še okrepi. Po Kalandrovem odhodu Jermana zaporedoma obiščeta Lojzka in župnik. Lojzki Jerman zaupa, da jo ima rad, ker sta »tako sama med živimi ljudmi«. Ob župnikovem prihodu je seveda začuden.

4. dejanje je postavljeno v krčmo, kjer se Jerman pripravlja na zborovanje. Ob njem je samo Kalandar z dvema delavcema. Lojzka ga pride posvariti, naj odpove zborovanje, ker ga bodo sicer kazensko premestili, Komar pa mu škodoželjno sporoči, da je v ta namen zbral že mnogo podpisov. A Jerman si ne premisli, ker hoče dokazati, da ga z nasprotovanjem in grožnjami niso strli. Ko je krčma končno polna, spregovori ljudem, čeprav vidi, da so sovražno razpoloženi.
5. dejanje se spet odvija v Jermanovi sobi. Do božiča manjka še nekaj dni. Pri Jermanu sta Lojzka in Geni, v sosednji sobi pa umira mati. Jerman je premeščen na Goličavo, a huje kot to ga razjeda občutek krivde, da bo zaradi svojega »brezverskega« delovanja kriv materine prezgodnje smrti - to mu potrdi tudi zdravnik. Nekatere Jermanove misli dajejo Hvastji slutiti, da se namerava ubiti; zato mu ob slovesu zaželi, da bi jih Bog odgnal. Tudi Lojzki se zdi, da se poslavljata za večno. Jerman je notranje strt: Kalandru pove, da ne bo več zboroval, župnika, ki je obiskal bolno mater, prosi za odpuščanje. Potem poklekne k materi in prosi odpuščanja še njo - a mati leži, kot da bi bila mrtva. Jerman vzame v roko pištolo in sklene sam končati svoje življenje; takrat ga pokličeta dva glasova, materin in Lojzkin. Lojzka pristopi k njemu, potem pa gresta skupaj k materi, da bi ju blagoslovila za novo življenje.

Dramski konflikt

Cankarjeva drama temelji na dveh glavnih konfliktih: zunanjem in notranjem.

Glavni zunanji konflikt predstavlja nasprotje med Jermanom in župnikom v prvih treh dejanjih. v njih sta oba moža enako močni osebnosti - enako intenzivno zastopata vsak stališča. Župnikova stališča so legalna, zakonita - temeljijo na zakonih uradne oblasti in cerkve, Jermanova legitimna, kar pomeni, da prav tako izhajajo iz zakonov, vendar ne uradnih, ampak moralnih. Učitelj se bori za pravičnost in druge moralne vrednote, vendar je na koncu poražen, ker je njegov nasprotnik močnejši oziroma notranje trdnejši.

Zunanjih konfliktov je v drami še nekaj; to so predvsem naslednja nasprotja: med učiteljema Komarjem in Hvastjo, med uporniškimi Kalandrom in njegovo pobožno ženo, med Jermanom in Komarjem, med Jermanom in razjarjeno množico... Ta nasprotja v glavnem ponazarjajo razmere v novi politični situaciji oziroma vpliv vladajoče duhovščine na različne sloje ljudstva, ne vplivajo pa na Jermanovo končno odločitev. Za to je pomembnejši konflikt v njem samem. Ta konflikt ustvarita nasprotujoči si hotenji, da bi izpolnjeval svoje družbeno poslanstvo in da bi pri tem ostal etično čist tudi v osebnem življenju. Občutek krivde za materino smrt povzroči v Jermanu bistven preobrat. Jerman prepusti svojo družbeno vlogo Kalandru, sam pa sprejme premestitev na Goličavo. Tudi on, tako kot Martin Kačur, ni zgolj žrtev sovražnih zunanjih sil, saj se odpove svojemu poslanstvu zaradi notranjih, etičnih vzgibov.

Tragičnost

Tragičnost je posledica sovražnih zunanjih sil (oblasti) pa tudi junakovih (Jermanovih) osebnostnih lastnosti oziroma njegovih lastnih dejanj, vendar ni tako izrazita kot v tragediji. Jerman je ob koncu drame sicer notranje zlomljen in se odpove akciji, vendar se mu odpirajo nove možnosti, novo življenje.

Komičnost se kaže v Hlapcih na različne načine: kot satira, karikatura in ironija.

Satirično in karikirano je prikazano obnašanje učiteljev v zvezi z volitvami: nekdanji liberalci postanejo čez noč zavzeti klerikalci in se trudijo, da bi bilo to čim bolj očitno. Ironija, posmeh z videzom resnosti, se izraža v njihovem govorjenju. Ironična je npr. glasno izrečena misel učiteljice Geni: »Nazadnjaštvo je dobro, naprednjaštvo je dobro, najboljše pa so pečene piške.« Tudi del Jermanovega govora na zborovanju je ironičen. Tako lahko npr. razumemo njegovo izjavo sovražni

množici: »Prav je, da ste dobre volje v teh žalostnih časih, ko draginja tare in davki tišče - « (2. odlomek)

Idejne razsežnosti drame

V Cankarjevi drami se prepleta več idej. Prva je kritika političnih razmer po volitvah leta 1907. Po zmagi katoliške (klerikalne) politične stranke so bili liberalno usmerjeni učitelji izpostavljeni hudim pritiskom in odkritim grožnjam, da bodo izgubili službo, če ne spremenijo svojega prepričanja.

Jerman je npr. za kazen premeščen na Goličavo.

Kritična misel pa je namenjena tudi tistemu delu liberalnega učiteljstva, ki je po nastopu nove oblasti klonil pod njenim pritiskom in tako pokazal, da njegova liberalnost sploh ni bila prepričanje, ampak nekakšna moda.

Ideja o breznačajnosti in klečeplazenju učiteljske in druge inteligence je druga temeljna ideja Cankarjeve drame. Naslov Hlapci se najprej nanaša na ta sloj, označuje pa slepo služenje gospodarju - vladajoči stranki.

Tretja ideja je kritika neozaveščenosti in pokorščine neukega kmečkega ljudstva, ki se v imenu vere vdano postavi na stran vladajočih in brezobzirno obračuna s tistim, ki je deloval za njegovo dobro. Prav temu sloju je naslovna beseda hlapci največkrat namenjena, ko jo neposredno izreka Jerman na zborovanju.

Kritiki omenjenih razmer in človeških značajev pa se pridružujeta še dve ideji: ideja o nemoči posameznika (učitelja), da bi spremenil dane razmere, in ideja o odrešilni moči ljubezni. Jerman prepusti družbeni boj Kalandru, ker postane občutek krivde (torej njegov osebni etični problem) močnejši od revolucionarnega hotenja. Podobno kot Raskolnikov v Zločinu in kazni se poda na pot očiščenja in sprave s seboj ter svetom s pomočjo ljubezni. Ljubezen je čudežna sila, ki izravna nasprotja in vrača izgubljeni smisel življenja. Hlapci s to idejo prerastejo iz ostre družbene satire v nekakšno hvalnico ljubezni.

Četrto dejanje

ANKA *je bila med durmi stopila na stol za Komarjem in se nasloni na njegovo ramo:* Daj, da ga vidim, preroka ... pozdravljen, prerok!

JERMAN *tišje:* Jaz pravim ... rekel sem vam ...

KOMAR: Kaj te je zmotilo, prerok?

JERMAN: Glejte, človek dandanašnji še svojemu najbližjemu ni zvest, ne bratu, ne prijatelju; in še sebi ni zvest - ne svojemu spoznanju, ne svoji naturi ... pa bi zvest bil temu ljudstvu, ki zaupa na oko in na besedo, kakor otrok? Pomislite, pol leta je komaj, komaj od setve do žetve, pa so ljudje, brez števila jih je, zavrgli svojo pamet in svojo vest, kakor škodljivo breme na tej poti do kruha. Tisti, ki so Boga samega zasmehovali, kleče pred njegovimi nevrednimi hlapci; prej kletev, zdaj molitev; beseda je votla prej ko slej, zakaj njih srce je prazno. Tako se je zgodilo od setve do žetve. Pa če se vreme nocoj zasukne, bodo preklinjali, ki so še davi molili. Nova resnica je obsenčila svet, izkušen človek mi jo je razložil: hlapčuj, da boš napojen in nasičen, ter nič ne izprašuj, kdo ti je gospodar in kaj ti ukazuje! Hlapci, ki so se radovoljno prodali, pa so bolj goreči od gospodarja samega. Gospodar se prekriža, hlapec moli rožni venec; gospodar moli očenaš, hlapec opravlja devetdnevno. Bolj skrbnih varuhov nima neumnost; noč in dan stoje pred njenimi durmi, daje ne zaloti beseda od zunaj in ji ne zmoti vernega srca ...

4.7 IVAN CANKAR: KOSTANJ POSEBNE SORTE

Črtica Kostanj posebne sorte je izšla v zbirki Podobe iz sanj leta 1917. Z drugimi črticami jo povezuje v celoto Cankarjevo doživljanje prve svetovne vojne.

Črtica

Pripoved je zelo kratka, osrednji dogodek, to je Marjetino srečanje s kupom mrtvaških kosti, je pripovedna prvina, na katero se veže pripovedovalčevo izrazito osebno odzivanje. To se kaže tako v prikazu dogodka kot tudi v pripravi nanj in v nadaljevanju. Primeri:

glavni »junak« je poosebljeni kostanj, ki je prikazan tako, kot ga vidi in doživlja pripovedovalec.

Živi »v zeleni samoti«, je pripadnik plemena, košati se in »pošilja svoje svetle metulje«, ima tovariše, skrči se in stisne vase, nazadnje zadremlje...

ženska, ki sanja o zakladu in ga išče, ima le eno oko, pripovedovalec je dele njenega obraza prikazal v pretirani, popačeni obliki kot »razvožene ceste, strme klance čeljusti, globel usten in Jamo – nos« subjektivna je primerjava, v kateri se zlati hrošči na kostanjevih listih sončijo kot cekini pokopališče, ki se namesto zaklada odkrije pred zgroženimi očmi Marjete in množice, se zdi pripovedovalcu neskončno

Simbolizem v črtici

Pri razumevanju simbolnih podob v črtici Kostanj posebne sorte nam pomaga spoznanje, da ne gre za običajen kostanj, kar pove že sam naslov. Za drevesom »vidi« pripovedovalec veliko več, kot lahko čutno dojamemo. V podobi kostanja je izražena življenjska moč; pripovedovalcu se namreč zdi, da je vsak list »znamenje moči, dobrote in vere«. Znamenje pa je drug izraz za simbol. Ta se v črtici še večkrat pojavi. Nekaj primerov:

Marjetin popačeni obraz lahko razumemo kot simbol grde realnosti, strašne resnice, kakršno prinese npr. vojna

zlati hrošči, ki se kot cekini sončijo na kostanjevih listih, simbolizirajo bogastvo. Znamenje le-tega je zlato, po njem pa tudi njegova barva

simbolna je tudi grozljiva podoba, ki se razkriva pod kostanjem: Korenine »so se vile in bahale brezkončno na vse strani« in objemale kupe človeških lobanj. To neskončno pokopališče je simbol morije, ki jo je prinesla prva svetovna vojna

Rečemo lahko, da je simbolna kar celotna pripoved. Kaže se kot sanjska podoba, za katero se skriva resničnost. V uvodnem delu črtice Gospod stotnik, ki je izšla v isti zbirki kot Kostanj posebne sorte, je pisatelj namreč zapisal, da so »sanje senca prave resnice« in čeprav so »oblike strahotno povečane, nadvse čudno pokvečene in skrivenčene«, resnica le ostane.

Ideja

Razlaga simbolov nam pomaga pri razkrivanju ideje, ki jo vsebuje Kostanj posebne sorte; pomembni sta predvsem dve povedi. Prva je: »Zdaj se je izkazalo, od kod ta moč, ta ljubezen in ta mladost!« Pove nam, da iz smrti raste življenje oziroma da je smrt pogoj za življenje. Povedano je že bilo, da gre za množično smrt, kakršno prinaša vojna. Torej bi lahko sklepali, da narodno ali sploh človeško skupnost po vojni čaka bogato življenje.

A črtica se s tem ne konča. Druga ključna poved je: »Oj prijatelji, ljubi moji, to nam bodo še cveteli kostanji!« Ta pripovedovalčev vzklík lahko razumemo na dva načina: Če ga sprejmemo pesimistično, ga razumemo kot napoved še bolj množične smrti, ki jo prinaša vojna. Če pa gledamo nanj kot optimisti, razberemo sporočilo, da bo po vsem umiranju zmagalo življenje. Potem lahko

rečemo, da je ideja Cankarjeve črtice zaupanje v življenjsko moč in sploh vse tiste vrednote, ki jih simbolizira kostanj, to pa so: dobrotu, ljubezen in trdoživo vztrajanje. Kljub optimističnemu razumevanju ostaja dejstvo, da je s to črtico in s celotno zbirko Cankar obsodil vojno kot največje zlo človeštva.

KOSTANJ POSEBNE SORTE - besedilo

Zunaj mesta, že daleč od prahu in od ljudi, je živel kostanj v zeleni samoti. Hodili so ga gledat, kajti bil je čudo svojega plemena. Vzbrstelo mu je popje že zgodaj v marcu, ko so bile veje drugih kostanjev še otrple, mrzle in gole. V aprilu se je okošatil na bogato s sočnim listjem, prve dni maja pa je že v svoji razkošni radodarnosti trosil belo cvetje vsenaokoli. Trosil je, trosil, pošiljal svoje svetle metulje z vsakim vetrom in na vse strani, pa vendar so potrosili prej vsi drugi, ki so se bili vzdramili kasneje od njega, junaka med njimi.

Jeseni, ko so tovariši omagovali, ko se jih je že lotevala dremavica in so spuščali sadje iz trepetajočih rok, se on še zmenil ni za sever in mraz. Njegovo listje je ostalo temnozeleno in košato, šumelo je v vetru, ali to šumenje nikoli ni bilo podobno mrtvaški pesmi; veje so se pripogibale globoko, časih prav do tal, ali zravnale so se koj močno in veselo. Kadar je stresel junaka mraz, da se je skrčil in stisnil váse, je po drugod že gnilo na tleh rumeno in rjasto listje.

Njegova smrt ni bila žalostna. Junak leže utrujen v travo, ko drugi vsi že zdavnaj spé, tihi in bleđi, brez diha, mrtvecem podobni. On zadremlje poln zaupanja, da se vzdrami, še preden zasije zarja. Zasópe globoko, nasmehne se v sanjah – veje vztrepečejo, se zleknejo, sneg se tiho usuje z njih.

Kdor je kdaj sedel pod tistim kostanjem, je bil mlad. Prišel je poln skrbi in hudih misli, šel je z vedrim obrazom, veselo vriskajoč. Zaljublenci so tam ljubili bolj prisrčno in bolj zvesto nego pod samim božjim soncem. Vsak edini list je bil znamenje moči, dobrote in vere, od vsakega edinega je v svetlih kapljah rosila ljubezen. Priromal je stavec ob bergli; ko ga je obsenčil kostanj, mu je v krvi zapela mladost.

Nekoč se je sanjalo babnici, enooki Marjeti, da leze po tem čudežnem kostanju zlat hrošč. Leze od tal, po deblu, na to vejo, na drugo; in mahoma je bilo zlatih hroščev toliko, da je bilo skoraj listov premalo; na vsakem se je sončil po en cekin. Tedaj pa se je zgodilo, da se je na enem teh listov po nerodnosti spotaknil zlati hrošč ter se zvrnil Marjeti naravnost v naročje. Zbegan je šepal preko trebuha, čez prsi; nazadnje se je napotil po razvoženih cestah vratú, čez strme klance čeljusti in mimo globeli usten naravnost do nosú. Tam je pogledal v črno jamo in si ni upal naprej. Zato si je skrbljivo ogledal noge, da bi si jih popravil in zravnal. Med tem opraviłom pa je v svoji nemarnosti zadel ob veliko črno kocino, ki je strmela iz jame. Takrat je Marjeta kihnila in se je vzdramila. Zlatega hrošča ni bilo več nikoli in nikjer.

Ko se je vzdramila babnica, enooka Marjeta, je premislila svoje sanje. Dognala je brez težave, kaj da pomenijo; saj tako bi storil vsakdo med nami.

Še preden je v Dravljah udarila ura polnoči, se je napotila, kamor je bilo treba; rónnico in motiko je vzela s seboj. S to rónnico in s to motiko je kopala pod kostanjem, kopala, Bog se usmili, do ranega jutra. Zasvetila je božja zarja, da bi nikoli ne več tako! Marjeta je strmé izpregledala, zavpila je na ves glas, rónnico in motiko je popustila kar tam, bežala je brez sape in brez pameti. Kričala je hujše od sove; tako je pribegla in prikričala prav do vasi.

»Joj, ljudjé božji! Joj, prejoj!«

Šli so gledat vsi, moški, ženske in otroci. Tudi nekaj takih je bilo vmes, o katerih so mislili, da so že zdavnaj mrtvi; prišli so v irhastih hlačah in v žametnih telovnikih s tisočerimi gumbi; nekdo je imel lase povezane v čop, gosposka pentlja se mu je sprehajala po plečih.

Vse nedaleč krog kostanja je bila zemlja razkopana in razorana za najmanj pol sežnja nagloboko. Med mogočnimi koreninami, ki so se vile in bahale brezkončno na vse strani, so se kopičile same človeške lobanje; tiste jame, v katerih so bile nekdam oč, so bile polne prsti in blata: iz nekaterih je vzknila trava kar čez noč. Druge kosti so bile vsekrižem razmetane, tako da bi nihče ne mogel razbistriti, h kateri lobanji sodijo. Objemala se je rama z gležnjem. Teh belih, mirnih, od prsti in črvov oskrunjenih reči pa je bilo toliko, da se jih ni dalo prešteti. Če bi kopalil še nadalje in še na globoko, bi morda razgrnili tako pokopališče, da ga na svetu še ni bilo.

Stali so blede, noben jezik ni zinil.

Ali ko so šli in ko so bili že daleč, je rekel tisti mož s čopom in pentljo:

»Zdaj se je izkazalo, odkod ta moč, ta ljubezen in ta mladost!« –

Oj prijatelji, ljubi moji, to nam bodo še cveteli kostanji!

1. Razložite naslednje metafore, subjektivne besedne zveze.

Bil je čudo svojega plemena.

(Bil je drugačen od ostalih kostanjev.)

Pošiljal je svetle metulje z vsakim vetrom.

(Veter mu je odpihnil bele cvetove.)

Kdor je sedel pod kostanjem, je bil mlad.

(Kdor je sedel pod kostanjem, se je počutil mladega.)

Na vsakem listu se je sončil en cekin.

(Na vsakem listu je bil en zlati hrošč.)

Jezik ni zinil.

(Ljudje so onemeli.)

2. Poiščite besede, ki označujejo kostanj, kot da bi bil človek, ga poosebijo.

(Kostanj je živel, bil je čudo svojega plemena, ni se zmenil, se je stisnil vase, je zadremal ...)

4.8 IVAN CANKAR: HIŠA MARIJE POMOČNICE

Roman se začne z Malčinim prihodom v Hišo Marije Pomočnice, kamor jo prinese mati. Dogajanje spremljamo preko vsevednega pripovedovalca, ki se postopoma oddaljuje od Malčinega doživljanja bolnišnice in se osredotoča na odnos malih bolnic do življenja in smrti. Slednja je v bolnišnici oziroma hiralnici vseskozi prisotna. Tu spoznamo predrzno Lojzko, ustrežljivo Reziko, Tino, ki je najstarejša in najbolj zrela, slepo Tončko, skrivnostno in samotno Katico, tiho Pavlo, grbavo in robustno Brigito, Minko, ki kmalu po Malčinem prihodu umre, ter sestro Cecilijo, ki je prijazna in usmiljena in edina odrasla oseba, ki ji dekleta zaupajo. V nasprotju z njo so obiskovalci Hiše vedno predstavljeni kot tujci, ki ne sodijo v posvečeni svet Hiše umiranja.

Dekleta redno obiskuje grofica s spremljevalkama (Edit in Margit), ki milostno delijo pomaranče in piškote, ter pričakujejo, da bodo bolnice molile za dobrotnike, Lojzka pa hlini zahvalo in se za njihovim hrbtnom pači.

Sestra Cecilija predstavlja edino pravo povezavo deklet z zunanjim svetom, saj jim prinese kanarčka Hanzka, ki ga obožujejo, a mu nasilni vdor zunanjega sveta v njihov mirni dom prinese konec. Katičin oče, velik in umazan pijanec, ki se ga prestrašijo vsa dekleta, celo njegova hči, se približa kanarčku, ki se od strahu požene proti oknu, udari ob steklo in pogine.

Sestra Cecilija jim nato prinese vrabčka, ki ga poimenujejo Anarhist, saj je upornik in ga ne morejo udomačiti, ker vztrajno išče izhod iz sobe. Tako vso noč poskakuje ob oknu, se zaletava vanj in pada, dokler ni zjutraj povsem izmaličen in ga skoraj mrtvega pometejo iz sobe. Z njim Cankar primerja eno od deklet, Tino, ki dojema Hišo kot mrtvašnico in si edina želi izkusiti drugačno življenje – poleg prezgodaj zapeljane Brigitte. Ker se Tina zaveda, da nikoli ne bo mogla zaživeti normalnega življenja zdrave ženske, po katerem tako hrepeni, poskuša narediti samomor. Prihodnje jutro jo odpeljejo iz sobe, a dekleta jo, prav tako kakor vrabčka Anarhista, hitro pozabijo.

V 6. in 8. poglavju romana Cankar izrazito naturalistično opiše okolje, iz katerega izvirajo Lojzka, Brigita (6. poglavje) in Tončka (8. poglavje), ter izzove val kritik na račun pornografije, ki naj bi jo skrtil pod krinko naturalizma.

Lojzkina starša namreč vpričo hčere prešuštvujeta, oče celo pripelje domov štirinajstletno siromašno deklico, ki jo napije in zlorabi (Cankar na tem mestu uporabi izrazite barvne podobe); starša se tudi prepirata, tudi fizično obračunata, a v javnosti to spretno prikrivata, kar jima Lojzka še posebej zameri.

Brigita pa je pred prihodom v Hišo Marije Pomočnice živela s staršema in še skupino drugih delavcev v dveh skromnih sobah. Občasno v večji sobi priredijo zabavo, kjer se napijejo in moški

poljubljajo Brigitino mamo ter odidejo z njo v sosednjo sobo. Ko некоč Brigitin oče enega teh moških zabode, ga mati napodi – ljubimec se čez nekaj tednov vrne, oče pa nikdar več. Brigito ob nedeljah puščajo samo doma, tako jo некоč zapelje eden izmed delavcev.

Oče slepe Tončke je osorni svétnik, ki se po ženini smrti znova poroči. Z novo ženo pride v hišo tudi ženina hči Lucija, ki Tončko sili v homoseksualne odnose. Oče je tudi novi ženi nezvest, spolno nadleguje služkinje, Tončko zanemarja. Celó ko jo zlorabi eden njegovih znancev, ne pokaže nikakršnega sočutja. Mačeha ima mladoletnega ljubimca in poskrbi, da Tončkinega očeta zaprejo. Tončka je srečna, ko jo odpeljejo od doma, vendar pride že čez leto in pol oče ponjo in Tončka mora zapustiti Hišo Marije Pomočnice.

Malčina mati je zasebna šivilja, ki dela podnevi in ponoči. Le neki daljni spomin ima Malči na čas, ko je bila mati vesela in je načrtovala lepšo prihodnost z mladim gospodom, ki je nekaj časa bival pri njih. Zdi se, da Malči čuti vse manj sočutja z materjo, niti si ne želi domov. V kratkem času, ki ga preživi v hiši, Malči dozori in sprejme svojo usodo. Zato tudi ne razume, zakaj mati ob njeni smrtni uri joče.

Prav tako opazimo zamenjani vlogi med deklicami in starši pri ustrežljivi in usmiljeni Reziki, ki želi zaščititi očeta, pri skoraj nepokretni Katici, ki tolaži svojo mater in ji briše solze, pri umirajoči Minki, ki poslednjo noč v svojem življenju sočutno razmišlja o svojih mrtvih starših. Minka je v sobi že vrsto let, zato pripoveduje dekletom o njihovih predhodnicah v sobi ter njihovih poslednjih trenutkih.

V sobi živi še Židinja Pavla, ki je tiho in modro dekle. Obiskuje jo mati s hčerama in sinom Edvardom, v katerega se zaljubi Tina in željno pričakuje njegovih obiskov. Ko nekega dne Edvard obiše sestro v družbi mladega in lepega dekleta, Tina obupa, saj se zave, da njej usoda ni namenila ljubezni, pač pa smrt.

Izmed vseh deklet najbolj izstopa predrzna Lojzka, ki ne more prikriti svojega aristokratskega porekla. Je namreč ošabna in izzivalna, večkrat draži Tino zaradi njenih čustev do Edvarda. Tako je na neki način predstavnica starega življenja in njegove hinavščine, zavisti in nehvaležnosti, čeprav tudi sama ne želi domov, pa tudi darove, ki jih ji nosita starša, vedno razdeli med sotrpinke. Zunanji obiskovalci so načeloma predstavljeni kot sebični grešniki ali pa vsaj kot trpinčeni in zavrženi ljudje, ki niso sposobni ugledati plemenitega kraljestva lepote in čistosti, ki ga malim bolnicam predstavlja soba Sv. Neže v Hiši Marije Pomočnice. Tu so našle varno zavetje pred nasilnim in hudobnim svetom, v katerega se ne želijo vrniti.

Roman se konča z Malčino smrtjo. Dekleta pričakujejo spomladanski izlet, a morajo najprej počakati, da Malči umre. Tudi Malči pričakuje potovanje v sončno pokrajino in si želi, da bi prišla mati, ki je tako dolgo upala na drugačno življenje, ter odšla z njimi. Ko pride mati k hčerini smrtni postelji, je Malči pripravljena na pot v lepši svet. V predsmrtnih blodnjah se ji zdi, da se skupaj z dekleti in materjo peljejo proti sončni svetlobi, v kateri se že lesketajo lasje Jezusa Kristusa, ženina, ki ga Malčina duša željno pričakuje.

ODLOMEK

Lojzka je vedela, zakaj ni hotela domov. Ko so se zaprle duri za gospodom, za damo, so se zaničljivo napele njene rdeče ustnice, obrvi so se strnile.

Videla je dom, ki je bil lep, pač lepši od te velike sobe z golimi stenami, s štirinajsterimi posteljami. Tam so bile na stenah pisane tapete, slike v zlatih okvirjih so visele naokoli. Na tleh so bile preproge in sedel je človek na širokih, blazinastih stolih, ležal je na mehkih zofah in mirna zaspala svetloba je prihajala tiho skozi visoko okno, izza težkih zastorov, ki so segali do tal. V kotu je stala majhna mizica in na mizici so bile rože, težak, prijetno utrudljiv, uspavajoč vonj je ležal v sobi.

Lepa je bila soba, ali vsa oskrunjena, polna zlih misli in zlih besed.

Oče je bil malokdaj doma, ali kadar je prišel, je bil njegov obraz osoren, gledal je hudobno in prav tako hudobno je gledala mati. Sedela sta za mizo, svetilka je gorela med njima. Oče je izpregovoril

besedo, čisto kratko, kakor da bi mu bila slučajno zdrknila z ustnic, in tedaj sta odložila nože in vilice, lica so prebledela, ustnice so se tresle. Vstala sta in stala sta si nasproti s stisnjenimi pestmi, z očmi široko odprtimi, polnimi zlobe in sovraštva. Vsaka beseda, izgovorjena s hripavim glasom, izbruhnjena siloma iz umazanih prsi, je bila kakor ostuden pljunek; in obadva sta bila opljuvana, vsa od čela do nog oškropljena. Lojzka ni razumela od začetka in je jokala; pozneje pa je razumela, njena lica so bila spet polna in rdeča, ali oči so bile zrele in polne zaničevanja.

Kadar so prišli gostje, sta bila oče in mati čisto drugačna, vsa prijazna in ljubeznjiva. »Moja sladka Mimi!« je dejal tedaj oče in je pobožal mater po roki, po licu. »Moj falotek!« je dejala mati in se je smehljala cukreno. Obadva pa sta bila bolj gnusna, kakor takrat, ko sta si stala nasproti s stisnjenimi pestmi.

Zgodilo se je mnogokdaj, da je šla mati odpirat duri in je prišel tiho in s strahom tuj gospod. Ni bil zmerom isti; prihajal je vsaki nekaj časa in potem je nehal; mnogo jih je bilo. Mati je prinesla vina na mizo. Oblečena je bila v lahko, svetlo domačo haljo, roke so bile gole, tudi na prsih je bila halja odprta in videla se je bela polt. Sedela sta tesno drug poleg drugega, pila sta in sta se smejala, gospod je ovil roko materi okoli vratu, drugo roko je položil na njeno nogo, ki se je stiskala k njemu.

»Ali bi vina, Lojzka?« je vprašala mati.

»Ne maram!« je odgovorila Lojzka, ki je ležala na blazinastem stolu in se je igrala s knjigami.

Zašepetal je gospod: »Ali ne bi bilo boljše, če bi ... otrok bi morda ...«

Lojzka ni razumela, nagnil se je bil materi k ušesu, ali mati se je zasmejala.

»Otrok ne vidi nič ... ne govori nič ...«

Sedela je tam pol v njegovem naročju, noga je bila gola do nad kolena. V obraz je bila zardela, mokre so bile oči. Zavzdihnila je, sklonila se je k njemu še bližje, glava se je pritisnila na njegove prsi.

»Idiva!« je dejal gospod.

Šla sta v drugo sobo; duri so bile priprte in Lojzka je slišala nerazločen šum, pritajen smeh, polglasne, hlastne besede, grgrajoče, težko sopenje. Z veliko silo ji je bušila kri v lica, sram jo je bilo in ni vedela zakaj, zakrila si je obraz. Ko sta se vrnila čez dolgo časa gospod in mati, sta se poslovila hladno, poljubila sta se in ustnice so se komaj doteknile ustnic.

Prišel je časih oče pijan domov in je objemal mater. Mati se je spočetka branila, ali kmalu so zardela lica tudi njej in smejala se je na glas. Lojzka je legla na zofo in se je odela preko glave, da bi ne videla ničesar. Ali kakor da bi jo razodeval hudoben duh, je padala odeja zmerom raz oči in Lojzka je gledala izza polzatisnjenih trepalnic; v lica jo je žgalo, ali v životu ji je bilo slabo, vzdigalo se je proti grlu, kakor da bi bila popila gnusno tekočino.

Poleti je šla mati mnogokdaj z doma; ostal je samo oče, ker je moral v pisarnico, in služkinja je ostala, ki je bila grda in čemerna. In tedaj je prihajal oče s tujimi ženskami domov. Nekoč je prišla z njim boječa, siromašno oblečena punčka, pač komaj štirinajstletna; v roki je nosila košek cvetic, kakor jih prodajajo otroci na cestah in po gostilnicah. Prišla je in je ostala pri durih ter se je ozirala na Lojzko, ki je ležala na zofi, že slečena in odeta. Oče se je zasmejal in jo je prijel za roko.

»No, le dalje, punčka, nič se me ne boj!«

Komaj se je malo branila, oči so gledale plašno, šla je z njim, sedla je k njemu na zofo. Odmašil je steklenico, točil je vina.

»Pij!«

Lojzka bi ji zaklicala: »Beži! Pojdi domov in se skrij v posteljo!«

Ali punčka je pila. Z drobno boječo roko je prijela kozarec, malo je zatisnila oči in je pila; oče ji je gledal v obraz s predrznimi očmi, smeh je bil na njegovih ustnicah, v rumena, zgrbljena lica je bila šinila kaplja krvi. Objel jo je, posadil jo je bližje k sebi, posadil si jo je naposled v naročje. In punčka je pila, že so bila rdeča njena lica, prej tako bela in uboga. Ali kakor so rdela njena lica, je ginila iz njegovih tista kaplja krvi, ki je bila šinila vanje. Suha so bila zdaj, sivorumena in oči so gorele.

Lojzka je gledala, tresla se je, odprla je bila čisto oči, zato da bi jo videl oče in da bi se prestrašil – ali ni je videl, smejal se je in je slačil punčko, ki je ležala v njegovem naročju in se je smejala sunkoma, pijana, pol nezavestna. Lojzka je videla, da so bile nogavice strgane, prevezane nad kolenom z navadno vrstico: videla je, da je bila uboga srajčka vsa umazana in zašita; ali telo je bilo belo in nežno, komaj so poganjale mlade prsi ...

Lojzki se je zazibalo pred očmi, obrnila se je k steni, kakor da bi ji bil angel vrgel odejo preko glave – izginilo je vse in vzbudila se je šele pozno v noč; bilo ji je težko in slabo in iskala je vode v temi ...

4.9 OTON ŽUPANČIČ: DUMA

Malo berilo

ODLOMEK

Slišal sem pesem in čul sem glas pojoč,
glas moža, kot da je odgovor ženskemu glasu;
čul sem, kako je zvenelo moje srce.
Pesem moža in odgovor ženski pesmi:
Sredi poljan si in poješ mi pesem zeleno vso,
pesem vetra in vej in trave in sonca na travi,
pesem hitečih in pesem stoječih valov,
pesem srebrnih in pesem zlatih valov –
pesem potokov in pesem žit.

»Kakor s trakovi so zvezane s cestami tu vasi;
cerkev je dvignila glavo preko streh,
z viška motri nehanje ljudi pod seboj,
ure jim meri in delo deli.
Hiše so hišice, okna so okenca, nagelj iz oken
lije zelen se po steni, rdeče se peni
v soncu tihi ta slap –
znamenje fantom, ki hodijo mimo čez dan,
znamenje tajno za noč –«

poješ; in pisanih rut so vesele tvoje oči,
zdravih, rjavih lic in bisernobelega smeha,
kretenj oglatih in hoje nerodne in kmečkih zadreg;
kletve robate ušesu so tvojemu vino,
krepka primera – dala bi zanjo cekin.

Sredi poljan si in poješ mi pesem zeleno vso,
poješ in vabiš:

ODLOMEK

Hodil po zemlji sem naši in pil nje bolesti.
Sveta si, zemlja, in blagor mu, komur plodiš;
–ali poljane poznam – čigave so v soncu bleščeče?
Pustil si plug in motiko, zalezal se v zemljo,

starec, in križ ti na grobu rjavi in poveša se;
sin tvoj zaril se je živ pod zemljo – v Ameriki koplje,
v rovu še zarja poljan mu mračne misli obseva,
sin njegov več ne bo jih poznal, ne sanjal o njih.

Čul sem vdovice jok:

»Moj Mate, jo, moj Mate!«

Pel je veliki zvon –

»Moj Mate, jo, moj Mate!«

Hamburk, Hamburk! kliče ji zvon...

tam ji v smrt omahnil je sin,
solze nobene bilo ni za njim,
znamenja ni za grob njegov.

Hamburk! – Misel ji blodi okrog,
pa ne ve, kam naj poleti,
kje se naj na grob spusti,
da potoči nanj solzo.

Da sem takrat bil Bog,

– »Moj Mate, jo, moj Mate!«

vzkliknil bil v grob bi njegov:

»Moj Mate, vstani, Mate!«

Hamburk, Hamburk! – veliki zvon

poje ji, bije,

toži, vpije,

pada trdo na njeno glavo.

Hamburk, Hamburk! – pada črno,
meša se, lije,
vse ovije
v svojo motnjavo, zemljo in nebo.

Da si takrat bil, Bog,

– »Moj Mate, jo, moj Mate!«

vzkliknil bil v grob bi njegov:

»Moj Mate, vstani, Mate!«

Pa so ramena in pleča kot skale,

tilnik – naloži mu breme nasilnik –

nosil ga bo in ne bo se krivil;

pa so srca tiha in močna –

njihov ponos je brez besed;

Vsebina

Pesnitev se dotakne problema množičnega izseljevanja. Domovina se z izseljenci širi v svet. V prvem delu si odpevata ženski in moški glas. Ženski romantični glas opeva lepote domače pokrajine in povečuje življenje na vasi, idiličnost naše zemlje ter življenja na kmetih. To je očarljiva pesem zelenih poljan, pesem vetra in sonca, pesem srebrnih potokov in zlatih žit, s katero ženska vabi domov na kmete. Kot odgovor ženski pesmi nato zazveni glas moža, pesem svetovljana, čigar srce že utripa v potisočerjenem taktu velikih mest. Pesem moža je mogočna hvalnica novemu življenju, ki je spodbudilo nepričakovan razmah tehnike, znanosti in umetnosti ter vsemu človeštvu pokazalo nove perspektive v prihodnosti. Šum v tovarnah, hrup na cestah v

velemestih pesnika ne duši, marveč mu vliva v utrujeno dušo novo vero, kajti »skoznjo v svobodo gre, v bodočnost gre cesta.«

V drugem delu pesnitve se oglasi pesnikovo srce. V razkošni bleščini pesnik najprej pričara lepoto pokrajine in mirno življenje v rodni Beli krajini. V njegovi zavesti se obudijo nekateri najlepši prizori iz rane mladosti v Vinici in Dragatušu. Groza ga pa spreleti, ko se spomni množičnega izseljevanja svojih rojakov v tujino. Ob tem nenadoma spozna, da se v tragični usodi Belokranjcev kaže tudi žalostna usoda celotne domovine. Pesnikova bolečina je tem večja, ker čuti, da njegova domovina ne ponuja takih možnosti za človekov razvoj kakor ljudem drugod pa svetu. Zato se boji, da bo naše izseljence premamila tuja slava in jih ne bo nikoli več nazaj. Sprašuje se:

»Boš jih kot lastovke k sebi priklicala?

Ali jih tuja bo slava premamila
in jih nikoli več k tebi ne bo?«

Pesnikova želja je, da bi morala tudi njegova domovina na neki način ustvariti kulturo, kakršna je v tujini. Vse dotlej gre, kot pravi »visoki polet nesmrtnih genijev« preko nas. Tako domovinsko čustvo, ki poslej živi v poetovem srcu, ni več le zamaknjena ljubezen, temveč že določena bolečina in spoznanje o tragičnem položaju slovenstva.

Jezikovno-slogovna analiza

Slog pesnitve je patetičen, himničen, retoričen. Prepletajo se impresionistični in simbolični elementi. Novoromantična usmeritev je opazna v opevanju idiličnega kmečkega sveta. Temna podoba izseljevanja je njegovo nasprotje, medtem ko se v podobah moderne civilizacije uveljavljajo pesnikovi optimizem, vitalizem in vera v napredek.

Pesem ni epska, nima zgodbe in večinoma ne pripoveduje o dogodkih, ampak je predvsem osebna izpoved.

Duma je velika pesnitev tudi po umetniški moči podob, po bogastvu jezika, njegovi muzikalnosti in ritmični razgibanosti, je popoln izraz Župančičevega jezikovnega in ritmičnega mojstrstva: metaforika pesnitve je zelo bogata: zelena pesem, bisernobeli smeh, oglate kretnje, hrasti orjaki... ena najbolj mnogoplastnih metafor je: »Škrjanček - pojoča raketa - je pesmi pršil: / je čul moje srce, od njega se peti učil?«

Pesnik s prefinjeno uporabo prilastka prikaže razliko med moškim in ženskim značajem. Levi prilastek je mehkejši, bolj ženski, desni prilastek je trši, bolj moški.

- aliteracija: ...sanjalo smeje sanje bodočnosti...«
- retorična vprašanja: Kje, domovina si? Ali na poljih teh? / Še pod Triglavom, okrog Karavank? / Ah po plavžih si, ali po rudnikih? / Tu? Preko morja? In ni ti meja?
- metonimija: »...pustil si plug in motiko...« (pustil si kmečko življenje)
- antiteza: »...v rovu še zarja poljan mu mračne misli obseva...«
- pokrajinske narečne besede: otec, sprovajati, slušati, rodina, mlada (nevesta)
- primere: »...gledam zemljo in lepa bila je kot naša, vredna enake ljubezni kot naša...«; »...videl sem matere, kakor pri nas so bedele nad zibelko...«; »...kakor s trakovi so zvezane s cestami tu vasi...«
- mnogovezje: »...pesem vetra in vej in trave in sonca na travi...«
- paralelizmi in anafora: »...pesem vetra in vej in trave in sonca na travi, / pesem hitečih in pesem stoječih valov, / pesem srebrnih in pesem zlatih valov – / pesem potokov in pesem žit. »
- mnoge poosebitve
- školjka predstavlja pesnikovo srce oziroma pesnika, zrnce peska bolečino ob stanju v domovini, biser pa je pesnitev Duma
- sinestezija (soobčutje = združevanje različnih čutnih zaznav): »Nagelj iz oken lije zelen se po steni, rdeče se peni tihi ta slap. »; »pesem zelena vsa«; »bisernobeli smeh«; »škrjanček – pojoča raketa – je pesmi pršil.«

Motiv in tema

V Dumi naj bi Župančič v celoti izoblikoval svoje razmerje do naroda, domovine in slovenstva. S tem je obnovil tematiko, s katero se je ukvarjal že Prešeren, nadaljevali pa Jenko, Stritar Gregorčič in drugi. Pesnitev je nastala iz zavesti, da tradicionalni slovenski svet kljub svoji lepoti pripada preteklosti, nadomestila ga bo vključitev v velike tokove modernega sveta z razmahom in tudi s trpljenjem, ki ga prinaša.

Duma je domovinska in socialna pesem.

5 POSAMEZNIK, DRUŽINA, DRUŽBA

TEMATSKI SKLOP

Družba je velika množica različnih družbenih skupin. Kadar govorimo o družbi, mislimo na veliko število ljudi, ki so s pomočjo kompleksnih povezav združeni v številne naravne ali umetne skupine. Družbene skupine pa sestavljajo ljudje različnih ras, narodnosti, prepričanj, socialnih položajev... S preučevanjem družbenih pojavov se znanstveno ukvarja sociologija, panoga družboslovja.

Posameznik zmožnost, da živi in dela v skupnosti, razvija z učenjem. Ta proces se imenuje socializacija. Prva skupnost, v kateri poteka socializacija, je družina.

Kot družino si običajno predstavljamo zakonski par in otroke. Obstajajo tudi drugačne vrste družin: zakonska ali zunajzakonska partnerja, mati in otrok, oče in otrok, istospolne zveze, rejniške družine, družine s posvojenimi otroki. V okviru plemen je vsaka ženska pripadala vsakemu moškemu. Kasneje se je izoblikovala patriarhalna družina. V njej je imel vso oblast moški. Monogamna družina je temeljila na privatni lastnini, na popolni ekonomski odvisnosti ženske in na njeni podrejenosti možu. Zakonsko zvezo je lahko razdril le mož, dopuščena mu je bila nezvestoba.

Vsak posameznik je z vključevanjem v različne skupine, na različne načine del družbe kot celote, torej posameznik se ne vključuje v družbo kot del ene družbene skupine, ampak kot del različnih družbenih skupin in organizacij. Posameznik je neposredno član neke družbe kot občan, državljan, šolar, član svoje družine, delavec v nekem podjetju in kot član številnih drugih organizacij in družbenih skupin. Človeška družba predstavlja povsem realno, samostojno in zaključeno skupino, ki jo sestavljajo številna razumna bitja, ljudje. O družbi ne moremo govoriti kot o smotrno urejeni organizaciji, smotrno urejene organizacije so le posamezne skupine v družbi, vendar nobena skupina ne more biti organizirana samostojno, ne da bi bila del družbe.

Ljudje pogosto veliko zahtevamo od družbe, vendar se moramo zavedati, da smo dejansko vsi del družbe, torej vsi se moramo potruditi za izpolnitev pričakovanj in zahtev, ki jih postavljamo družbi. Res pa je, da zaradi velikega števila ljudi, posameznik težko in zelo redko vpliva na spremembe in razvoj v družbi, zato imamo določene družbene voditelje. Voditelji pa lahko vplivajo na razvoj posameznih skupin in s tem tudi na razvoj družbe, imajo pa tudi določene dolžnosti do množice ljudi, ki so vključene v posamezne skupine.

Najpomembnejša in najmočnejša družbena skupina je država, zato jo mnogi pojmujejo kot družbo. Vendar država kljub njeni kompleksni sestavi ni družba kot celota ampak predstavlja le del družbe, kakor so tudi razne druge organizacije del družbe kot celote.

Država potrebuje jezik za skupno komunikacijo, mišljenja in stališča za skupno usmeritev, vrednote za uresničevanje skupnih ciljev, načine moralnega vedenja zaradi notranjega ravnovesja in miru in kontrolo nezaželenih družbenih pojavov.

Družbeno življenje dejansko poteka v naravno ali umetno ustvarjenih skupinah. Posameznik pa z vključevanjem v te skupine sprejema pravila in vrednote skupine v kateri je vključen, s tem pa tudi ravna drugače kakor bi ravnal kot posameznik, neodvisen od družbenih interakcij.

5.1. GUY DE MAUPASSANT : DEBELUŠKA

Domače branje

Maupassant je bil realist in naturalist.

Njegov učitelj je bil Gustav Flaubert (fr. realist). Bil je prijatelj Emila Zolaja (naturalist). Sodeloval pa je tudi z Buchetom.

Bil je francoski novelist in romanopisec. Starši so bili ločeni; oče razudanec, zato je mama živčno zbolela. Študij mu je prekinila vojna; bil je vojak v francosko-pruski vojni – iz vojaštva ga je rešil oče z zvezami. Spadal je v višji stan, bil je ženskar – oboževal je prostitutke. Nalezel se je sifilisa in podedoval živčno bolezen. Kazal je negativen odnos do žensk.

Debeluška je izšla v zbirki Medanski večeri, leta 1880, smer: realizem-naturalizem
Prvi jo je prevedel Edvard Kocbek (problematika ob izdaji zbirke Strah in pogum)

Čas dogajanja je leto 1770/71 (čas francosko-pruske vojne). Vojno je sprožil Otto von Bismarck, ki je hotel s Prusijo združiti vse nemške dežele (tudi Avstrijo). V Franciji je vladal Napoleon III., ki ni pričakoval, da se bodo Prusom pridružile tudi južnonemške dežele. S tremi enotami vkorakajo v Francijo in Napoleon III. je poražen – cesarstvo pade, Napoleona ujamejo. Francija je razglašena za republiko; vojno zoper Pruse je nadaljeval republikanec Gambetto, a je bila francoska vojska popolnoma razbita. V Frankfurtu ob Maini, 10. maja 1771 so Francozi podpisali kapitulacijo. Od takrat sta Lorena in Alzacija pod prusko oblastjo. Francija je bila dolžna odplačati vojno odškodnino in dokler je niso plačali, so Prusi zasedali severno Francijo. Okupacija je trajala 3 leta.

Novela se začne s prikazom klavrnosti francoske vojske (umazani, razcapani, neobriti, nedisciplinirani vojaki). Pruska vojska je opisana vzvišeno in zmagovalno (disciplina in red med vojaki). Avtor nas postavi v središče dogajanja, brez predhodnih opisov – to imenujemo IN MEDIAS RES.

Rouen zapusti deset oseb, ki nameravajo potovati najprej s kočijo do Dieppa, nato pa z ladjo naprej do пристanišča Le Havra. Tja potujejo predvsem zato, ker je ta del še pod francosko oblastjo (denar, trgovanje- možnost pobega v Anglijo).

V kočiji sedijo po spodnjem zaporedju.

Cerkev		Plemstvo	Višja meščana	Meščana
redovnica Nikefora	redovnica	Grofica Hubert de Breville	ga. Carre-Lamadon	ga. Loiseau
Debeluška	Cornudet	Grof Hubert de Breville	g. Carre-Lamadon	g. Loiseau
	večni anarhist, malomeščan	izvemo o poreklu grofa (Henrik IV + hči)		

Do teh ima pisatelj odklonilno stališče, razen do Debeluške (topel, spoštljiv opis – opiše jo kot osebo)	Ironično stališče pisatelja do njih (vera, načela,..)
Smer vožnje	

Do teh ima pisatelj odklonilno stališče, razen do Debeluške (topel, spoštljiv opis – opiše jo kot osebo) Ironično stališče pisatelja do njih (vera, načela,..)

Pripadajo višjim slojem (plemstvo, višje meščanstvo), meščanom, cerkvi in malomeščanom.

Dialog ni prisoten, pogovor steče le na silo, iz vljudnosti, hrana jih spremeni- navidezna vljudnost (hinavščina).

Pruski častnik si dovoli zadrževati kočijo, čeprav so imeli potniki dovoljenje z generalovim podpisom?

Gre za anarhičnost v pruski vojski, vojno stanje mu dopušča to možnost. (Vojaki opravljajo ženske posle...)

Tipi ljubezni, ki nam jih Maupassant prikaže?

- domovinska ljubezen(Debeluška- proti Prusom, ga.Follenvie- gostilničarka se zavzema za mir, zaradi otrok in premoženja),

- erotična ljubezen (Debeluška- samo telesna), opolzlosti v kočiji,

- materinska ljubezen (ga. Follenvie, Debeluška zanemarja otroka, ki jo moti pri njeni obrti).

Vrednote, npr. domoljubje, čast, pogum, ugled, prijateljstvo, poštenje, plemenitost?

- pogum- Debeluška se vda proti lastni volji,

- ugled- Debeluška na začetku pridobi, a le navzven,

- poštenje – najbolj Debeluška,

- plemenitost- Debeluška, ko razdeli hrano

Te vrednote pozna le Debeluška, pa čeprav je prostitutka. (Pri ostalih je to problematizirano in ironizirano.)

Debeluško prepriča redovnica, ki se ji mudi reševati ranjence, ona jih pa le zadržuje. Pomaga tudi grof s svojim pogovorom z njo.

Zgradba novele je simetrična.

Paralelni primeri so :

- na začetku jedo, prav tako na koncu,

- v kočiji se pogovarjajo moški zase, ženske zase,

- redovnici molita,

- Debeluškino razmišljanje (začetek hrana- ljudje se potuhnejo, konec ljudje jo razočarajo),

- potovanje do Totesa, od Totesa do Diepa (redki dialogi),

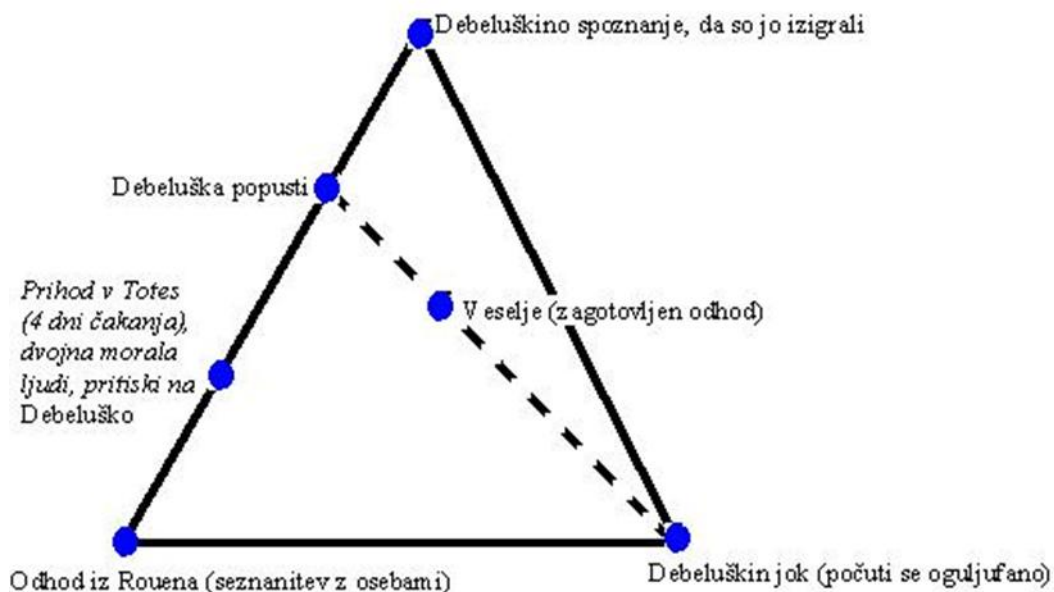
- grof na koncu prvi potegne ženo stran.

Pisatelj je dostikrat piker, ironičen.

Ironičen na začetku – ko opiše trgovce; ironizira skopost; norce se brije iz ljudi, ki so imeli

Tantalove muke; najbolj ironična oseba je pruski častnik in vojaki, ki opravljajo ženska dela v mestu; Cornudet ironizira druge osebe.

Dramatski trikotnik

Osnovna motiva sta hinavščina in pokvarjenost.

Motivi:

- vojne
- vožnje – prebega
- domoljubja
- sovraštva do Prusov
- pohlepnosti
- erotične ljubezni

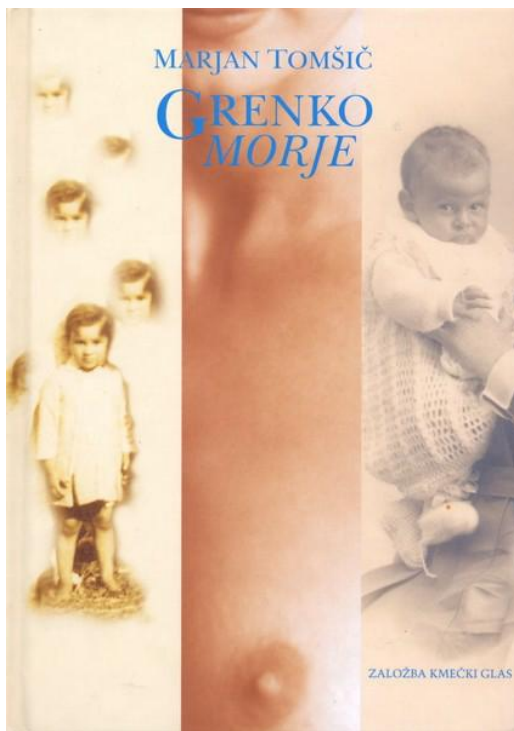
Tema je nemoralnost meščanske, plemiške družbe.

Snov je francosko-pruska vojna.

5.2. MARJAN TOMŠIČ: GRENKO MORJE

Domače branje

Grenko morje - roman o aleksandrinkah je slovenski družbeni in zgodovinski roman. Napisal ga je Marjan Tomšič. Prvič je izšel leta 2002 v Ljubljani pri založbi Kmečki glas. Leta 2004 je sledil 2. natis, prav tako izdan v Ljubljani pri založbi Kmečki glas. Vsebuje tudi esej avtorice Marije Mercina z naslovom Pot k človeku. Roman je posvečen vsem ženskam, ki so od 19. stol. odhajale služiti v Egipt. Gre za aleksandrinke oziroma šandrinke, kakor so si same pravile v narečnem jeziku.

Naslov Grenko morje je metafora za negotovost bivanja, vrženost v neznano, ob dramatičnem srečanju s tujim svetom pa pomeni tudi grozo pred življenjem. Pripoved se začne s potovanjem v Aleksandrijo.

V ospredju romana so tri mlade ženske Merica, Ana in Vanda, ki s parnikom potujejo iz Trsta čez morje v Egipt. Tja so se odpravile za zaslužkom, da bi rešile socialno stisko doma. Merica in Vanda tja potujeta prvič, medtem ko Ana tja potuje že drugič. Ana je bila že tri leta v Egiptu kot dovilja, a jo je družinski položaj po vrnitvi domov znova prisilil v to, da se je še enkrat odpravila na pot. Je najbolj odločna in samozavestna med njimi. Njen cilj je bila sreča, ki jo je tudi dosegla. Zapustila je svojega zapitega moža in sovraštva polno taščo ter se poročila s francoskim ladjedelcem. Merica se je odpravila v Aleksandrijo za doviljo, doma pa je pustila svojega trimesečnega sina Mihca. Izmed vseh najbolj trpi. Njena bolečina zaradi odhoda od doma in slovesa od moža in otroka prerašča že v obup, misli tudi na samomor. Kljub vsemu je v Aleksandriji imela srečo in je prišla k prijazni družini. Vendar do otroka Thomasa, ki ga doji, čuti na začetku gnus in odpor, saj pogreša svojega Mihca. A se čez čas naveže na družino, tudi na Thomasa, svojega varovanca. Stvari pa se zapletejo, ko se vanjo zaljubi gospodaričin brat Pierre in jo prepričuje v poroko, a ga Merica zavrača iz zvestobe do svojega moža. Zavrjnjeni in užaljeni Pierre ji očita, da je slaba, saj doji drugega otroka in ne svojega. Ob tem se je Merica zavedala, kako krut in krivičen je svet. Od doma je bila prisiljena oditi, zdaj pa ji to očitajo. Po manj kot štirih letih bivanja v Aleksandriji se je vrnila domov in ponovno začela novo življenje. Na potovanje pa se odpravi tudi šestnajstletna Vanda, ki je najmlajša od njih. Veseli se, da bo videla svet, se veliko naučila in zaslužila doto. A njo je čakala nesrečnejša usoda. Zaradi prevare je končala v haremu enega izmed lokalnih bogatašev. V zgodbe teh treh osrednjih likov so vključene še življenjske zgodbe mnogih drugih aleksandrink.

ALEKSANDRINKE

V drugi polovici 19. stol. je bilo življenje Slovenk vse kaj drugega, kot rožnato. Medtem ko so družine tukaj trdo delale za vsakodnevni kruh, včasih pa še tega ni bilo, je sever Afrike doživel hiter razvoj. Zgradili so Sueški prekop, ki je povzročil, da je že tako zelo razvita Aleksandrija postala kulturno in trgovsko središče sveta.

Slabo življenje v Sloveniji, dolgovi in pa bolje plačane službe v Egiptu so torej glavni razlogi za množično migracijo ženske delovne sile z Goriške. Ženske so se kot dojilje, guvernante, šivilje, kuharice in služkinje zaposlovale v Aleksandriji, po čemer so dobile tudi ime – aleksandrinke.

Njihova pot se je vedno pričela v Trstu, kjer so plačale kar nekaj denarja za prevoz čez Sredozemsko morje s parnikom. V pristanišču so jih najpogosteje pričakale sestre iz azila, kjer so dekleta in žene prebivale, dokler niso dobile službe. Z delom v Egiptu so zaslužile dovolj, da so lahko odplačale davke. Denar so domov pošiljale kar s pošto ali prek prijateljev ter znancev. Poleg dela so v Egiptu aleksandrinke pridobile tudi izobrazbo. Mnoge so se, zaradi poklica, naučile govoriti kar nekaj jezikov, med njimi so bili najpogostejši arabščina, angleščina in francoščina.

Slovenke oziroma les Goriciens, les Slaves, les Slovenes, kot so jih klicali v Egiptu, so veljale za ene boljših delavk. Bile so čiste, pridne in ubogljive, zato so bile zelo iskane. Po nekaterih podatkih naj bi jih bilo na severu Afrike kar 7000.

Slovenski režiser Metod Pevec je posnel dokumentarni film z naslovom Aleksandrinke.

Čeprav je začasna delovna emigracija v Egipt prinesla nekaj dobrih stvari, kot denar in izobrazbo, je bilo negativnih posledic še toliko več. Ženske so zapustile svoje družine tudi za več let, kar je povzročilo, da so se vezi vse bolj rahljale, če niso celo popolnoma izpuhtele, kot v presunljivi zgodbi o Malki in Marjotu, v kateri Malke lasten sin ni hotel več priznati.

Najtežje pa je bilo dojiljam, saj so morale zaradi dela, ki so ga opravljale, svoj komaj rojeni naraščaj pustiti doma, v tujini pa so dojile tuje otroke, ko pa so se po nekaj letih vrnile domov, jih lastni otroci niso več prepoznali. O občutjih in stiskah otrok, ki jim oče in stara mama, navadno moževa mama, nista mogla nadomestiti materinske ljubezni, pa pretresljivo pričajo tudi nekatere pesmi. Zgodilo pa se je tudi, da so se aleksandrinke po dolgih letih trpljenja v Nilovi

deželi vrnile domov, doma pa niso bile sprejete, kot so pričakovale. Nekateri so trdili, da so denar zaslužile na nepošten način, zato so jih zaničevali.

Poleg tega pa je obstajala nevarnost trgovine z belim blagom. Domačini so dekleta, ki so se izkrcala z ladij, mnogokrat zvalili v svoje hiše, jih tam zaprli in jih nato prodali na vzhod. Tako je mnogo žensk kar izginilo in še danes ni za njimi niti sledu.

Zaradi vseh teh slabih stvari in vse večje imigracije so mnogi duhovniki pisali goriškemu nadškofu, naj prepove izseljevanje. Ta je poskušal problem urediti tako, da okrajno glavarstvo ne bi več izdajalo potnih listov za Egipt. Vendar so ga zavrnilo, ker prošnja ni bila zakonsko utemeljena.

Zadnje ženske z Goriške, ki so še služile v Egiptu, so se vračale domov ob koncu 60-tih in začetku 70-tih let 20. stoletja, sicer pa je pojav začel upadati že po koncu druge svetovne vojne.

Ob koncu še besede aleksandrinke Mariji Černe:

Že ko sem bila majhna, so na aleksandrinke gledali, kot da so šik (lepe in elegantne). Tudi jaz sem dobila veliko šik stvari, ko sem delala dol. Ene so zaradi tega šle z velikim veseljem. So komaj čakale, da postanejo aleksandrinke.

[...] Šle smo pa predvsem zato, da bi zaslužile več, tukaj v Gorici si dobila 50 lir, v Egiptu 300, zato smo šle, zaradi denarja. [...] Tudi ni bilo vse tako slabo, kot piše ta v tej knjigi (Marjan Tomšič: Grenko morje). Tudi ni bilo teh haremov, kakor piše v tej knjigi. V mojih časih tega ni bilo več. Jaz sama tudi ne vem, da bi se kakšna izgubila, se je govorilo, ampak jaz vem samo za eno, da se je poročila z drugim. Z muslimanom, a je živel po evropsko. Je prišla prilika, je bilo drugo življenje tam (v Škrlj 2009: 183).

6. LJUBEZEN

TEMATSKI SKLOP

Ljubezen je bla,
ljubezen še bo,
ko tebe in mene
na svetu ne bo.

Neznani pesnik izraža misel, da je ljubezen večno čustvo, trajnejše od ljudi. Iz izkušenj vemo, da obstaja več vrst ljubezni: do staršev, otrok, umetnosti, narave... Ob besedi ljubezen najprej pomislimo na odnos med fantom in dekletom oziroma med možem in ženo in kot taka se največkrat pojavlja v besedni umetnosti.

Ali se strinjate z naslednjimi mislimi in zakaj ja ali ne.

Ljubezen ima četverne oči,
pa je vendar slepa.

V drugi ljubezni se človek
počuti, kot bi ponavljal razred.
Pozna vse predmete, vendar
ni prepričan,
da bo opravil izpit.

(Branislav Nušić)

Nihče se ne more predati
dvema ljubeznima.
(Zakonik ljubezni, 12. stoletje)

Ločitev začini pravo ljubezen,
zastrupi pa lažno.
(perzijski pregovor)

Ljubezen ima dva spremljevalca:
dobroto in potrpežljivost.
(Dante)

Služite vsem, ljubite eno samo.
(viteško geslo)

Ljubezen je najgloblje čustvo naklonjenosti do sebe in do drugih. Spremljajo jo skrb za ljubljeno osebo, varovanje, strah pred izgubo, sočutje, podpora, razumevanje, nežnost... S strokovnimi razlagami ljubezni se ukvarjajo psihologija, filozofija, sociologija, antropologija in kulturologija. Ob spoznavanju socialnih okoliščin lahko razumemo, zakaj so nekatere vrste ljubezni označene za moralne in druge za nemoralne. Družba je v preteklosti bolj kot danes gojila versko in domovinsko ljubezen. Sodoben čas prinaša virtualno ljubezen, ki ljudi vleče proč od resničnosti.

6.1. WILLIAM SHAKESPEARE: SONETI

Malo berilo

Sonet št. 130

My mistress' eyes are nothing like the sun;
Coral is far more red, than her lips red:
If snow be white, why then her breasts are dun;
If hairs be wires, black wires grow on her head.
I have seen roses damasked, red and white,
But no such roses see I in her cheeks;
And in some perfumes is there more delight
Than in the breath that from my mistress reeks.
I love to hear her speak, yet well I know
That music hath a far more pleasing sound:
I grant I never saw a goddess go,
My mistress, when she walks, treads on the ground:
And yet by heaven, I think my love as rare,
As any she belied with false compare.

Ne, ona nima žametnih oči
in niti kodrov mehkih kakor svila,
če sneg je bel, ga v njenih nedrih ni
in usta bi se od koral ločila.

Sem videl rože bele in rdeče,
na njenih licih take ne cveto
in so dišave, ki so bolj dehteče,
kot vonj, ki diha njeno ga telo.

Njen glas poslušam rad,
četudi vem da zvoki strun prijetneje zvene,
kako boginje hodijo ne vem;
ko ona hodi, stopa kot ljudje.
Pa vendar se mi zdi bolj očarljiva kot vse,
ki pesem jih slavi lažniva.
(Sonet 130, W. Shakespeare, prevod Janez Menart)

6.2. FEDERICO GARCIA LORCA: NEZVESTA ŽENA

García Lorca se je rodil v manjši, vendar premožni družini v majhni vasi Fuente Vaqueros v Granadi. Bil je nadarjen otrok, čeprav se v šoli ni posebno odlikoval. Leta 1909 so se z družino preselili v Granada v Andaluziji, kjer se je sčasoma vključil v lokalne umetniške kroge. Njegova prva zbirka proznih del, *Impresiones y paisajes*, je bila izdana leta 1918.

Leta 1919 se je preselil v Madrid in sicer v Residencia de estudiantes, kjer je imel zaradi poznanstev v Umetniškem društvu Granade dober ugled. Na filozofski šoli madridske Univerze (danes Universidad Complutense de Madrid) se je med drugim spoprijateljil tudi z Luisom Buñuelom in Salvadorjem Dalíjem. Tukaj je spoznal tudi Georgia Martineza Sierro, direktorja madridskega gledališča Teatro Eslava. Na njegovo pobudo je García Lorca med leti 1919 in 1920 napisal svojo prvo igro z naslovom *El maleficio de la mariposa*. Igra v verzih, ki prikazuje nemogočo ljubezen med ščurkom in metuljem, zaradi insektov kot igralcev, ni bila sprejeta. Zaradi tega se je gledališče Garcíi Lorci zamerilo do konca kariere. Kasneje je celo trdil, da je bila leta 1927 prikazana igra Mariana Pineda njegova prva igra.

V naslednjih nekaj letih se je García Lorca vse bolj posvečal umetnosti in španski avantgardi. Objavil je tri zbirke pesmi, vključno z *Canciones* (Pesmi) in *Romancero Gitano* (Ciganske balade), ki je njegova najbolj znana knjiga poezije. Njegova druga igra Mariana Pineda je na premieri v Barceloni leta 1927 požela velik uspeh. Oder in kulise je poslikal in oblikoval Dalí.

Že leta 1926 je Lorca napisal igro *Čevljarjeva ogromna žena*, ki pa ni bila prikazana vse do poznih 30. let 20. stoletja. Igra prikazuje partnerstvo med spogledljivo, razdražljivo ženo in njej povsem podrejenim možem.

Proti koncu 20. let 20. stoletja je Lorca zapadel v depresijo, ker družina in prijatelji niso odobraval njegove homoseksualnosti. Istočasno pa je rasel uspeh njegovega dela *Romancero gitano*. To je le povečevalo razcep v njem: ujet je bil med osebo slavnega avtorja, kakor se je moral kazati ljudem, in trpečim jazom, ki ga je lahko sprejel le v zasebnem življenju.

Razcep med Lorco in njegovimi najbližjimi prijatelji je dosegel vrh, ko sta nadrealista Dalí in Buñuel leta 1929 skupaj ustvarila film *Un chien andalou* (Andaluzijski pes). García Lorca je to dejanje interpretiral kot zloben napad nanj. Film je, skupaj z Dalíjevim spoznanjem svoje bodoče žene Gale, končal Lorcovo razmerje z njim. Istočasno pa se je začelo rušiti tudi Lorcovo napeto in strastno razmerje s kiparjem Emiliom Aldrénom, ko se je slednji zapletel s svojo bodočo ženo. Družina Garcíe Lorca se je zavedala vseh teh težav in Federicu pripravila dolgo potovanje po Združenih državah.

Lorca je med bivanjem v Ameriki, natančneje v New Yorku študiral na kolumbijski univerzi Columbia University School of General Studies. Njegova pesniška zbirka *Poeta en Nueva York* skozi nekatere grafične eksperimentalne pesniške tehnike raziskuje njegovo odtujevanje in izolacijo. Tu je napisal tudi dve igri *Así que pasen cinco años* in *El público*, ki sta bili zelo napredni. *El público* ni bila objavljena vse do poznih 70. let, v celoti pa ni bila objavljena nikoli.

V Španijo se je vrnil leta 1930 ob padcu diktatorstva Prima de Rive in ponovni ustanovitvi Španske Republike. Leta 1931 je bil Garcíi Lorci dodeljen naziv direktorja univerzitetne študentske gledališke skupine, *Teatro Universitario la Barraca* («Baraka»). Skupino je ustanovilo Ministrstvo za šolstvo Druge Republike. Njihova naloga je bila potovati po najbolj odročnih podeželskih predelih Španije z namenom predstaviti publiki radikalne moderne interpretacija klasičnega španskega gledališča. Lorca je v tem gledališču tudi igral. Med turnejo z gledališčem *La Barraca* je napisal svoje tri najbolj znane igre, 'podeželsko trilogijo' *Bodas de sangre* (Krvna poroka), *Yerma* (Pusta) in *La casa de Bernarda Alba* (Hiša Bernarde Alba). Svoje teorije o umetniškem ustvarjanju in nastopanju je Lorca povzel na znanem predavanju z naslovom *Igra in teorija Duene*. To predavanje je imel prvič v Buenos Airesu in Havani leta 1933. V predavanju je utemeljil, da velika umetnost temelji na živem zavedanju smrti, povezavi z narodno zemljo in priznavanju omejitev razuma. *La Barraca* je prva zaigrala Lorcove igre 'podeželske trilogije'. S prihodom nove vlade leta 1934, so bili dohodki *La Barrace* razpolovljeni in njen zadnji nastop je bil aprila 1936. Ko se je leta 1936 razplamtela vojna, je García Lorca zapustil Madrid in šel v Granada, čeprav se je zavedal, da je skoraj gotovo namenjen proti svoji smrti. Granada je namreč slovela po najbolj konservativni oligarhiji v Andaluziji. García Lorca in njegov svak, ki je bil socialistični major, sta bila kmalu aretirana. Lorca je bil usmrčen 19. avgusta 1936 in vržen v neoznačen grob nekje med krajema Víznar in Alfacar blizu Granade. Še vedno obstaja velika polemika o motivih (vključeni so tudi osebni, nepolitični motivi) in podrobnostih njegove smrti.

Danes je Lorci na čast postavljen spomenik v Madridu na trgu Plaza de Santa Ana.

NEZVESTA ŽENA

In jaz, ki sem jo nesel k reki,
misleč, da je deklina,
v resnici pa je bila omožena.

Bila je noč svetega Jakoba
in skoraj po sporazumu.
Ugasnile so svetilke
in zažigali so se črički.
Za zadnjimi vogali
sem se dotaknil njenih dremajočih grudi
in hipoma so se mi odprle

ko stebła hiacintov.
Škrob njenega spodnjega krila
je zvenel mojim ušesom
ko kos svile,
razparan z desetimi noži.
Brez luči srebrne v vršičkih
so zrasla drevesa
in obzorje psov
laja prav daleč do reke.
Ko sem imel za seboj robidje
in ločje in trnožje,
pod grmovjem njenih las
sem izkopal jamo v blatu.
Jaz sem odvrigel kravato.
Ona si je slekla obleko.
Jaz sem snel pas s samokresom.
Ona svoje štiri oplečke.

Nimajo tako fine kožice
ne narde ne školjke
in tudi kristali in mesec
ne žarijo s takšno svetlobo.
Njena bedra so se mi izmikala
kakor presenečene ribe,
na pol polne žerjavice,
na pol polne ledu.
Tisto noč sem predirjal
najlepšo od poti
na kobili od bisernice,
brez uzde in brez stremen.
Nočem povedati, kot mož,
stvari, ki mi jih je govorila.
Blagorazumja luč
me sili, da sem zelo vljuden.
Zamazano od poljubov in peska
sem jo odnesel stran od reke.
Z vetrom so se bili
meči lilij.
Ravnal sem tako, kakor sem,
pravi cigan.
Podaril sem ji pletenico
veliko, slamnate barve,
in nisem se hotel zaljubiti,
ker mi je - poročena -
rekla, da je deklina,
ko sem jo nesel k reki.

Zanimivost :

- Danes je Lorci na čast postavljen spomenik v Madridu na trgu Plaza de Santa Ana.

Ljubezen v slovenskem pesništvu

Ljubezen je vodilni motiv zlasti v izpovednem pesništvu. France Prešeren je izpovedoval neuslišano, nedosegljivo romantično ljubezen. Prepletel jo je z ljubeznijo do domovine in z upanjem, da bo njegova poezija dvignila domovinsko zavest med nesvobodnimi in neenotnimi Slovenci.

Tudi S. Jenko je izpovedoval romantično neuslišano ljubezen, a se je na njen račun tudi kritično pošalil. Čustvo je povezal s čutnostjo.

S. Gregorčič ljubezni ni izpovedoval neposredno, ker so ga pri tem ovirala moralna določila duhovniškega poklica. Skrival jo je za podobami narave in zgodbami. D. Kette je izpovedoval dvojno ljubezensko občutje: romantično duhovno in telesno. Ta dvojnost se je razvila v razdvojenost. Nad svet telesnosti se je dvigoval k duhovni, versko osmišljeni ljubezni.

A. Gradnik je povezoval ljubezen in smrt in ju celo izenačil. Pri njem je izrazita čutna ljubezen. Za C. Zlobca je ljubezen središče življenja. V njegovi ljubezenski pesmi se povezujejo mladost, dom, domača pokrajina ter pesnikov družbeni in zgodovinski položaj.

6.3. MAJA VIDMAR: ČE BOŠ KLICAL

Ljubezen ni vedno plemenita, polna smeha, iskric v očeh in širokih nasmehov. V njej se lahko pojavi tudi negativno čustvo, ki lahko razdiralno vpliva na ljubezenski odnos:

Razmislite!

Kdaj postane človek ljubosumen?

Ali ga to čustvo prevzame samo od sebe ali ga spodbudi kak zunanji dogodek?

Ali je ljubosumje za partnerski odnos koristno?

Kako se počuti ljubosumen človek?

Kako se izraža ljubosumje?

Ali veste, katera barva simbolizira ljubezen?

- rumena
- siva
- vijolična
- rdeča

V nadaljevanju boste spoznali, kako je ljubosumje upesnila slovenska pesnica Maja Vidmar.

Če boš klical drugo,
se ti bo zarekla. Kako naj ti razkuštra
razkuštrane lase?

Kar meni je oddano,
vaju bo zapekla. Če ti poljub pripenja,
v mojih se utopi.

Nem, boš brez besed,
ki meni so zvenele. Dlje kot bo iskala,
bolj me bo poznala.

Skrival boš oči,
v njih spomin preži. In tam, kjer jo boš čakal,
ustavi jo moj jok
in moja nara grožnja.

Ko ljubosumje prihaja, ljubezen odhaja.
(sirski pregovor)

Pesem Če boš klical je bila objavljena v pesniški zbirki Razdalje telesa (1984). V njej najdemo ljubezenske pesmi, refleksivne pesmi o življenju in njegovem smislu.

Pesnica se sprašuje o moralnih vrednotah, izraža dvome, upanje, pa tudi razočaranje. Njena pomembna motiva sta strast in svoboda.

Razmislite, kako se motiv strasti kaže v pesmi Če boš klical.

Kako ljubosumje deluje na izpovedovalko? Pojasnite.

- pozitivno
- negativno

Odgovorite na naslednje vprašanje.

Ali dekle/ženska s tem, da je ljubosumna, seznanila svojega partnerja? .

Kaj menite, kako bi rada s takim razmišljanjem spremenila svojega partnerja in vplivala nanj?

Opazujte zgradbo pesmi in izpolnite polja.

(Številke napišite z besedo.)

Pesem je sestavljena iz _____ dvovrstičnih kitic z izjemo zadnje kitice, v kateri so _____ vrstice. Vse vrstice niso rimane, ponekod se pojavlja _____ rima (a, a). Pesnica v 5. kitici namesto trditve zapiše vprašanje. Takšno pesniško figuro imenujemo _____ vprašanje.

7. DOM, DOMOVINA, SVET

TEMATSKI SKLOP

Dom običajno povezujemo z družino, z občutki medsebojne pripadnosti, topline in varnosti. Je prostor, kjer stalno živimo, predstavlja pa tudi več kot to. Dom je v času odraščanja človekov prostor za socializacijo.

Domovina je širši dom. Domovino povezujemo s širšim narodom in s prvim jezikom, ki ga govorimo. Domovinska zavest vključuje občutek pripadnosti narodu in jeziku. To dvoje ohranjamo kot vrednoti, ki so ju gojili naši predniki in iz tega nastaja narodna zavest. Domovina ni isto kot država.

Svet je v primerjavi z domom in domovino življenjski prostor vseh ljudi. Za ohranjanje miru je treba krepiti sožitje vseh narodov in kultur. Iz tega nastaja svetovna zavest.

7.1. FRANCE BEVK: KAPLAN MARTIN ČEDERMAC

Martin Čedermac je bil kaplan v Vrsniku. Živel je v kaplaniji skupaj s svojo sestro Katino. Nekega dne sta se pri njem oglasila orožnika, ki sta prinesla podpisat odlok, da bo potekala celotna maša in

molitve v italijanskem jeziku. Martin ne podpiše, pa vendar sta ponoči s Katino vse slovenske katekizme in molitvenike skrila v cerkev svetega Mihaela. Na poti nazaj sta se še ustavila pri bolni materi. Naslednji dan pa je, kljub temu da ni podpisal odloka, maševal in pridigal italijansko. Verniki so bili zaradi tega žalostni. Neke nedelje je bilo v Rupih žegnanje. Čedermac je bil povabljen na kosilo. Najprej je kosilo odklonil, nato pa je vseeno odšel. Na kosilu je spoznal, da so duhovniki v bližnjih župnijah razdeljeni. Nekateri so sprejeli italijanščino, drugi pa vztrajajo pri slovenščini. Martin se je potrto vrnil domov.

V petek sta k njemu proti večeru prišla poročnik in brigadir. Še enkrat sta mu prinesla podpisati odlok in ponovno ju je Čedermac zavrnil. Tedaj mu je poročnik ponudil denar, če podpiše, vendar še vedno ni hotel, zato sta ga poročnik in brigadir odpeljala na postajo v Čedad, kjer je ostal čez noč, naslednji dan pa je govoril s prefektom. Pod večer se je Čedermac odpravil proti župniji. Na poti je srečal kovača Vanca, s katerim sta se skupaj odpravila proti domu. Doma ga je vsa vesela pričakala Katina, vendar je z njo govoril trdo in jezno, zato je bila užaljena. Martin je tudi izvedel, da se Katina dobiva z Žefom Kljinjon. Zato je mu je zabičal, da se ji ne približuje. Nekega dne je deček Ivanc prišel povedati Čedermacu, da je z njegovo mamo slabše. Brž se je odpravil k njej in bil ves čas do smrti pri njej. Po pogrebu je to Čedermaca globoko potrlo, zato je zbolel, vendar je premagal bolezen. Neke noči mu je Birtič prišel povedati, da prihajajo ponj in naj zbeži, kar je Čedermac tudi storil. Zbežal je k nadškofu. Ta mu je povedal, da je tudi Cerkev sprejela italijanski jezik in da nima moči proti oblasti. To je Čedermaca močno potrlo. Razburjen se je odpravil proti domu. Tam ga je spet pričakala Katina in spet je bil trd z njo, pa vendar se je na koncu vse med njima uredilo. Neke nedelje pri maši se je Čedermac slabo počutil. Po maši ni hotel leči. Katina je odšla v vas, sam pa je v vročici odšel po katekizme in molitvenike, ki jih je skrila v cerkev svetega Mihaela. Medtem je prišel na obisk don Jeremija, ki ga ni našel doma. Tedaj se je tudi Katina vrnila iz vasi in skupaj sta ga odšla iskat. Don Jeremija se je odpravil proti cerkvi in na poti srečal vročičnega Čedermaca, ki je komaj hodil. Povedal mu je, da je našel ranjenega Žefa Kljinjon. Don ga je odpeljal v kaplanijo in od tam poslal nekaj ljudi, ki so odšli po Žefa. Po tem dogodku je kaplan še bolj zbolel in ni mogel več maševati. V Vrsniku so določili novega kaplana, ki je Čedermacu predlagal, naj se upokoji, kar je ta tudi storil. Ko je okreval, sta se skupaj s Katino poslovila od vaščanov in se skupaj odpravila na bratovo domačijo, na kateri je živel še kot otrok.

1. VODENA INTERPRETACIJA

FRANCE BEVK, KAPLAN MARTIN ČEDERMAC (odlomek)

France Bevk: Kaplan Martin Čedermac. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978. 228–229.

VARUJTE TO DEDIŠČINO

Njegov govor je bil rahlo pobarvan od narečja, da so tudi najpreprostejši lahko razumeli, vendar se je zmeraj trudil, da je govoril v lepem jeziku. Besede so bile izbrane, stavki krepki. To je delal iz prirojenega čuta za lepe oblike, iz spoštovanja do božje besede, a še posebej iz tople ljubezni do materinščine. Vse te dni, ko je bil jezik preganjan, izrinjen iz cerkve in je smel ostati le še v družinah, mu je posebno prirasel k srcu. Trudil se je, da bi mu pel in bi dal ljudem živo občutiti njegovo lepoto. Kakor da bi jih s tem opozarjal: Glejte, kaj boste izgubili! Čujte kako lepo zveni, kako poje od srca do srca, kako odmeva od duše do duše! Zdaj mu jezik ni bil le sredstvo, da z njim oznanja Kristusov nauk, bil mu je pesem, katere melodijo uživa s polnim srcem ne glede na vsebino. Bilo mu je, kakor da plava na perutih svojih besed, zanašalo ga je kot list v vetru. Le kdaj pa kdaj se je za hip zmedel, pogledal po obrazih, zopet mu je dalo moči, dvignil je glas. »Kaj boste storili zdaj, ko vam hočejo vzeti jezik? Ali boste znali braniti dediščino svojih očetov? Ali boste vdano klonili glave in zalajali, ko ne znate drugega jezika?«

Boj, ki ga je bil doživel in iz katerega je potekal govor, je dal vsaki besedi posebno moč in strast, da so dobile sijaj vročega, plamtečega ognja. Z vsakim trenutkom bolj je čutil, kako mu srca pritrjujejo prav do cerkvenih vrat. V marsikaterem očesu so se zalesketale solze. A to niso bile solze kot ob zadnji pridigi, potekale so iz drugega vira. Ali so občutili, kako tesno je povezan jezik z njihovo usodo?

NAVODILA

- Opreделите odlomek glede na književno zvrst in ga povzemite.
- Razložite, v čem se kaže duhovnikova skrb za slovenski jezik: Kako Čedermac govori? Zakaj? Ali doseže svoj namen? V odgovoru na zadnje vprašanje uporabite tudi ustrezno poved iz odlomka.
- Povzemite ugotovitve o govoru v odlomku. Presodite, zakaj se je duhovnik uprl ukazu, da sme slovenščina »ostati le še v družinah«, in izrazite svoje stališče o odnosu, ki ga imamo Slovenci do svojega jezika v današnjem času. Stališče utemeljite s primerom iz ožjega ali širšega okolja.
- Svoje besedilo ustrezno členite, pri pisanju upoštevajte pravopisna in slovnična pravila ter slogovno ustreznost.

7.2. ALOJZ REBULA: VOTEL JE KRAS

Rodil se je v kmečko-železničarski družini. Obiskoval je italijanske šole, slovenščine se je učil kot tujega jezika. V letih med 1936 in 1940 je obiskoval klasično gimnazijo v Gorici in jo od 1940 do 1944 nadaljeval v Vidmu, kjer je tudi maturiral. Leta 1949 je diplomiral iz klasične filologije na Univerzi v Ljubljani. Študij je leta 1960 končal v Rimu, kjer je doktoriral z disertacijo o slovenskih prevodih Božanske komedije. Po vrnitvi v Trst je poučeval na nižji gimnaziji, od leta 1953 pa na klasičnem liceju. Poleg pisateljstva je bil ves čas kulturno in družbeno dejaven, bil je sourednik revij Sidro in Tokovi. Po literarnem nastopu v Slovenski filharmoniji leta 1951 je bil aretiran, vse do konca komunistične oblasti je bil nadzorovan s strani tajne politične policije. Predaval je mdr. na Teološkem tečaju za izobražence na ljubljanski teološki fakulteti ter sodeloval pri organizaciji in programu srečanj v Dragi pri Trstu. Do upokojitve je stanoval v Opčinah, zadnja leta pa večinoma prebiva v Loki pri Zidanem Mostu. Poročen je s pisateljico Zoro Tavčar.

Literarno delo

Rebula dojema pisateljstvo kot poslanstvo in poklic.

Postati pisatelj je zanj pomenilo zahtevno odločitev. V času fašizma je doživel hude mladostne pretrese ter prebil travmo jezikovne zatrtosti, saj je bil njegov jezik potisnjen v zasebni geto in obsojen na likvidacijo. Odločitev za študij v Ljubljani v negotovih povojnih letih ga je dokončno zavezala slovenstvu in globoko determinirala njegovo literarno delo.

Narodna in jezikovna vprašanja presega in dopolnjuje eksistencialna problematika, njegovo tesnobno iskanje Smisla, Absolutnega, ki izhaja iz spoznanja o tragičnosti človekovega bivanja, npr. v delih Jutri čez Jordan, Kačja roža, Zeleno izgnanstvo. Pravo pot k Smislu najde Rebula v krščanstvu, h kateremu ga je, kot pravi sam, pritegnilo življenje samo.

Posega tudi v aktualno občečloveško problematiko, in sicer s kritiziranjem slovenskih političnih razmer in prikazovanjem človeške usode, ujete v socialne in duhovne vrtince, npr. v delu Jutranjice za Slovenijo.

V vseh njegovih delih se, po mnenju Fabjan Bajčeve, kaže trojna problematika:

- Narodnostna problematika in manjšinstvo: idejo narodnosti gradi na osebni izkušnji zamejca, ki je razpet med italijansko brezbriznostjo za narodnostna vprašanja Slovencev ter usodno navezanost na narod in njegov jezik. Rebula je zapisal: "Kaj naj si človek za tistih nekaj ur, ki so mu odmerjene na tej bežni zemlji, bolj želi kot nekaj zdrave narodne zavesti! Kaj naj si bolj želi kot ta vsaj za silo pomirjujoči domicilski izkaz sredi nemirnega izgnanskega kozmosa! In če je Slovenec, kaj naj si bolj želi, ko da gleda v čudež in grozo prostora in časa iz neke umirjene slovenske polnosti. Saj mu je samo enkrat dano razkošje življenja in smrti: nič več kot enkrat mu je dano razkošje, da je Slovenec."

- Problem umetnika in smisel oziroma vrednotenje umetnosti, in to glede na družbo - torej se ukvarja z vprašanji koliko umetnost vpliva na življenje in če ima smisel; ter glede na umetnika samega – v začetnem opusu je imela umetnost absolutno vrednost, nato pomenijo mnogo več vera in moralne vrednote.

- Eksistencialna problematika, ki je v njegovih romanih predmet pogovorov in diskusij raznih junakov in pogloblja smisel dogajanja. Kljub temu da se pisatelj opredeljuje za krščanstvo, se nenehno izprašuje in izraža dvome v krščansko eshatologijo (o zadnjih ciljih življenja in sveta), ter jo vedno na novo izbira kot najboljšo.

Po rapalski pogodbi so po 1. sv. vojni Julijsko krajino priključili k Italiji. Slovensko prebivalstvo na tem področju je bilo podvrženo grobem fašističnemu asimilacijskem pritisku. Leta 1945 naša vojska zasede Trst in njegovo okolico in na zahtevo zaveznikov se mora umakniti. Zavezniki se bojijo ruskega vpliva in ko vojsko umaknejo iz teh predelov, pod Italijo ostanejo Videmska pokrajina, Kanalska dolina, Beneška Slovenija, del Goriške in Tržaške pokrajine. S členom 21 pa ustanovijo t.i. STO (Svobodno tržaško ozemlje). Z Morganovo črto ga razdelijo na cono A in B. Cona A pripada angloameriški upravi, cona B pa jugoslovanski upravi. V cono A ostane slovensko prebivalstvo, nastanejo politični in gospodarski problemi. Leta 1954 podpišejo londonski sporazum, Jugoslovanska armada dobi cono B, Trst pa ostane pod cono A. *Novela Votel* je Kras izide leta 1951 v *Razgledih*, leta 1956 pa v delu *Vinograd rimske cesarice*.

To je psihološka novela (moderna zgradba, ni časovnega zaporedja, asociacije, polpremi govor) – absurdno gledanje na svet, glavna oseba se pred nami razvija, najde smisel svojega obstoja, na koncu odide..)

Naslov novele pojasnjuje notranjo votlost, praznost; počuti se prazno, ampak njena votlost se spreminja skozi vso novelo (Kras je najprej votel [pust- bivanjski brezup], potem pa čedalje lepši [osmišljanje], čuti pripadnost slovenstvu odhod – vdaja).

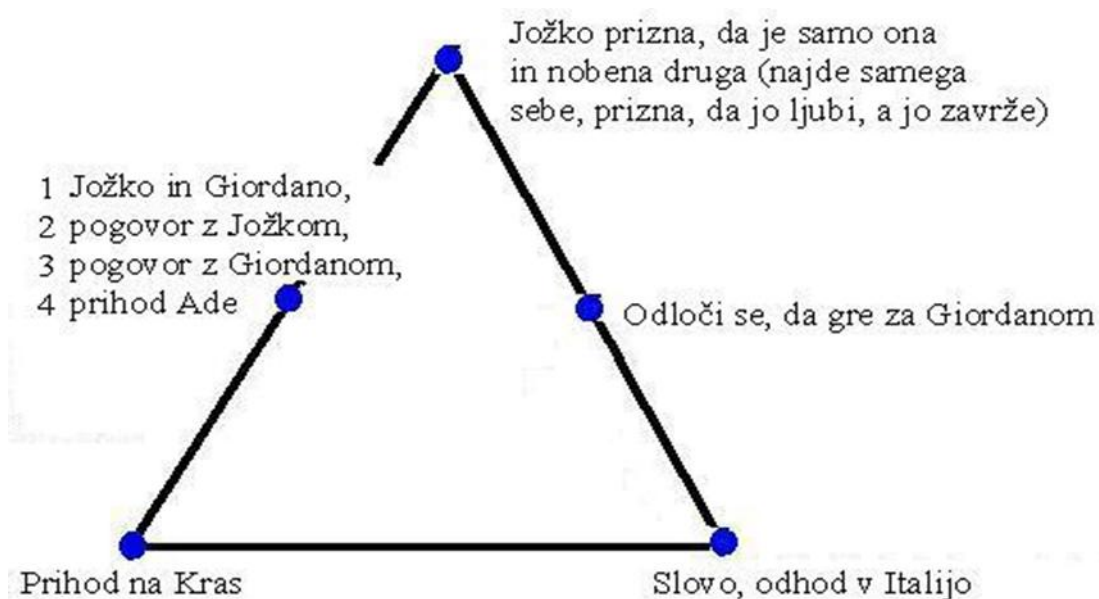
Novela je sestavljena iz 11 poglavij (poglavja so pisana v obliki dnevnika, čas in kraj nista navedena; zapisovanje traja od septembra do junija – eno šolsko leto), poglavja niso kronološko razporejena, zapis nastaja na podlagi njenih asociacij; dogajanja so vezana večinoma na nedelje, ko A.G. ostaja sama na Krasu.

Motivi: votlost (prihod na Kras), utesnjenost, Pepa, Jožko, Giordano (čakanje), narava (postane mit, navdušuje jo), dvomi v ljubezen do Giordana, grafološki izpis, krutost staršev, najde svojo nacionalno identiteto, Ada (sorodnost z Jožkom), spomin na srečanje z Giordanom, njeno slovo, težave, ki jih taji, spoznanje identitete

september, oktober	1. prihod na kras (asociacija na pokopališče, ni morja, utesnjenost) 2. življenje pri Pepi, njeno pripovedovanje o možu spoznamo preko pripovedovanja A.G. (do nje nezaupljiva) 3. Jožko- preveč moralizatorski, njen prehod (odprtost), vojskovanje (tujstvo)
-----------------------	--

november	<p>4. čakanje na Giordana- odhod k Jožku, erotičnost (v njej), slovenstvo (v njem)</p> <p>5. spoznanje praznosti, življenjske lepote narave (odkrije), klic po ljubezni dvojini</p> <p>6. dvom v ljubezen do Giordana, ali je prava ali obstaja še drugačna vrsta ljubezni</p> <p>7. Analiza- grafološki izpis (pošlje zaradi iskanja identitete), predstavitev Giordana staršem, manjšinski kompleks (kljub notranjemu osmišljanju)-pobeg iz kavarne pred italijanskim profesorjem, narodna pripadnost – spor z Giordanom</p>
februar, marec	<p>8. služba v Comu (Giordano) – čuti zračenost s Krasom (najde nacionalno identiteto)</p> <p>9. Ada- seznanjajo z Jožkom, začitata sorodnost</p> <p>10. prvo srečanje z Giordanom, ponovni besedni spor z njim, Jožka dokončno vzljubi</p> <p>11. pomlad – ima identiteto, a pristane na asimilacijo (nacionalnost proda, žrtvuje se za lagodje)</p>

Notranja zgradba (trikotnik)

Na začetku je A.G. prazna in prav tako narava. Kras je istoveten z njeno notranjostjo; najprej nima odnosa do narave, potem pa ji jo Jožko (3. poglavje) približa. V 4. poglavju narava ni vključena. 5. poglavje opisuje njeno prebujanje, oris. Narava je najbolj izrazita na koncu (11. poglavje)- A.G. je čustveno prebujena, Jožko najde sorodno dušo v Adi. Ko odhaja, je kraški svet živ, zelen.

Motiv otrok se pojavi v prvem in zadnjem poglavju. Na začetku otrok ne sprejme, na koncu pa v njih vidi nacionalno pripadnost. Pojem otrok ima simbolno vrednost (ukoreninjenost – nacionalnost).

Odnos do ljudi je hladen, ciničen, piker. Izvira iz njenega lastnega nezadovoljstva.

Dejanski čas je čas delitve na A in B cono (leto 51,52), ko je slovenstvo pod hudim pritiskom (nacionalna osveščenost). Oba časa sta povezana, se prepletata, prvi vpliva na dogajanje v celoti.

Ljubezen do domovine (Jožko), telesna ljubezen (A.G., Giordano), duhovna ljubezen (Jožko do A.G.), telesna, duhovna ljubezen (Ada, Jožko), neresna ljubezen (Pepa do moža), materinske ljubezni ne zasledimo.

Avtorjevo stališče: ljubezen je možna samo med nacionalno enakima partnerjema.

A.G.-Giordano; ona se z njim kratkočasi, on goji do nje pristno ljubezen, ona se mu posmehuje (brki), kasneje se z njim prepira o nacionalnosti

A.G.-Jožko; on njo ljubi, ona ga postopoma vzljubi (odnos nabit z nacionalnostjo z njegove strani)

A.G.-Pepa; Pepa je odkrita, radovedna, to moti A.G., ki ji zato ne zaupa

A.G.-starši; nedružinski odnos, hladen, nečloveški, prednost pustijo lagodju, zanemarijo medsebojno spoštovanje

Ada-Jožko; edini pristen odnos, najdeta duhovno in telesno sožitje, popoln par

Postopoma pridobiva odnos do Krasa in nacionalnosti (Giordanu očita "mi-vi"). Njen padeč je Jožkova zavrnitev – pristop v asimilacijo, odhod (postane Italijanka).

Njena osveščenost se razvija počasi, votlost zapolnjuje s pomočjo narave in slovenstva (Cankarjeve knjige); idealizem- Jožko, njen propad.

Slovenstvo zataji:

- pobegne iz gostilne pred učiteljem matematike
- hodi z Italijanom, bere italijanske knjige, revijo Grazzia
- odhod v Italijo

Na koncu zmagaja Jožkova resnica; to pove s priliko (parabolo).

Poroka- izhod v sili (koristnost, mož je premožen in jo ljubi).

Pripovedovalec je prvoosebni, ženska; na tak način lahko bolj avtentično izpove svojo notranjost, neposredno izpovedovanje

- pripovedovanje, osnovni postopek
- opisovaje, Pepa
- orisovanje, narava in Kras (čustva!)
- premi govor (pogovori med Pepo, Jožkom)
- polpremi govor (povzemanje Pepinega pripovedovanja), modernost novele
- dialoga je najmanj
- zgodovinske podobnosti

Obe deli opisujeta stališče do nacionalnosti, ki je v takem času na preizkušnji. Gre za čas po vojni (okupacija, odnos do tujcev)

- vzporednico Giordanu

Pruski častnik (vztrajen, druge nacionalnosti, ne upošteva ženskih želja, oba dobita žensko, ki jo hočeta)

- vzporednico A.G.

Debeluška (A.G.začuti nacionalnost, Debeluška jo že ima, obe sta močni, obe se vdata v usodo)

- vzporednico Pepi. Podrobnosti argumentiraj!

Ga. Loiseau (obe imate vse pod seboj in točno vesta, pri čemu sta, vtikata se v zasebnost drugih, odnos do moža – pri obeh)

Narava pomaga slikati vzdušje; je prisproda za notranjost A.G.
V obeh je prisotno meščansko in malomeščansko prebivalstvo.
. Literarno obdobje (delo in avtor): sodobna slovenska književnost

Smer:

- realizem (stari, klasični) – Jurčičev, Tavčarjev tip – snov vzeta iz vsakdanjega življenja, neolepšana),
- elementi eksistencializma (iskanje jaza v absurdnem svetu),
- elementi ekspresionizma (vztrajanje pri slovenstvu, Jožko –vztrajanje pri nacionalizmu, bodočnost slovenstva),
- elementi nove romantike (impresionizem, simbolika, erotika).

7.3. OTON ŽUPANČIČ: Z VLAKOM

Z VLAKOM

Odhod. In zažvižgal je vlak skozi mrak.

O devojka ti, ob oknu slone,
si li čula ta vrisk, plakajoč skozi noč:
o zbogom, domovina!?

In kakor ovije se val okrog skal,
ob Gradu se lije Ljubljana,
vsa z mesecem posejana;
boječe se strehe stiskajo,
po vrsti mi križi bliskajo
poslednji, zlat pozdrav
in gasnejo v mraku daljav.

Pošastno sopihajoč
kot demon vlak gre v noč.

Mejica teče ob tiru,
za njo v polnočnem miru
gubijo se polja, s stezami prepeta,
tam breza samotna, kraljična zakleta,
glej, mesecu kaže srebrni nakit.

Z gore razgleduje se Mati Marija,
sijajna, pokojna zre svet pod seboj,
sijajna, pokojna razliva svit...

Vasica med drevjem ... in tam domačija
gozdarja na samem ... in vse za menoj.

Pošastno sopihajoč
kot demon vlak gre v noč.

Skrij, mesec, za oblak se skrij,
naj je ne vidim, kako beži,
kako ostaja za mano
domovina...

S silo neznano
si segla mi do duše globin:
do zdaj nisem vedel, kako sem tvoj sin,
kako te ljubim globoko ...

Domovina, daj mi roko,
ne beži, ostani pri meni,
tesno, tesno me okleni,
in pel ti bom pesem visoko,
pel materi češčeni,
kot ni ti še nihče pel ...
Src milijon bom razvnel,
uklonil jih tvoji oblasti,
raznetil v dušah strasti,
bom plemenite, mlade,
da radovoljno zaklade
najdražje pred te polože.
Zvezde, stopite z zenita
strmih višin!
Kliče vas sin,
ki vse predolgo v srcu mu spita
trpka boleost in ljubezen še nema ...
V venec sklenite se, njo naj objema,
njo, za vekove bolečin.
Daj svojo glorio, jutranja zarja!
Kličem te sredi polnoči,
kličem te z glasom stražarja,
ki šteje ure, ko noč leži.
Daj svoj škrlat,
njo ž njim ogrni,
ki žalovala v obleki je črni
dolge noči brez nad.
Ne beži, ostani pri meni,
domovina, tesno me okleni.
Pošastno sopihajoč
kot demon vlak gre v noč.
Beži ... vse beži... Le v dalji planine!
Tam zemlja je naša zakipela,
zahrepenela, v nebo je hotela,
v višino pognala se kot val,
a v naletu pod zvezdami val je obstal...
Tako strmi zdaj sredi višine
okameneli zanos domovine:
bleste se v daljavi razdrti grebeni,
nad njimi, glej, zvezde, čuječni plameni:
ko spi naša zemlja, le one nad njo
skrbe z menoj, bede nad nočjo ...
In glej: planine in zvezde grede z menoj
vse drugo gubi se za mano v pokoj.
Z menoj, ve zvezde, z menoj, ve planine!
Razširi, raztegni se, krog domovine,
razpni se kot morje
v brezbrežno obzorje,
dom moj!
Kamor stopi mi noga - na tvojih sem tleh ...
kamor nese me jadro - na tvojih valeh ...

kamor hoče srce - pri svojih ljudeh ...
Kam, misel? Stoj!
Pošastno sopihajoč
kot demon vlak z menoj gre v noč,
in še danes v tuji slavi
neznanca me tuja zarja pozdravi ...

Vprašanja za analizo pesmi

1. Ugotovite zunanjo zgradbo pesmi. Število kitic: _____

Število verzov: _____

2. Ob katerem dogodku je nastala pesem?

3. Pesem je

a) lirski

b) epski

Utemeljite:

4. Kaj je glavna misel oz. sporočilo pesmi?

5. Tema pesmi je:

a) ljubezenska

c) žalostinka

b) domovinska

d) socialna

6. Poiščite primere za posebitev

in okrasne pridevke.

7. Poiščite podobo, ki opeva naše gore.

8. Kaj nam pove naslov pesmi?

postal državni uradnik. Nekaj časa je živel v Nemčiji, nato se je vrnil v Peterburg in postal profesor zgodovine tamkajšnji univerzi.

V svoji zgodnji prozi je upodobil ukrajinske ljudske motive z narodopisnimi posebnostmi in realističnimi dogodki, kot so sejmi, zabave in ljubezen. V Arabeskah je upodobil upodobi življenje malih, revnih in ubogih ljudi. Povest Taras Buljba je nastala v njegovi zgodnji fazi književnega ustvarjanja in snovno izhaja iz ukrajinske zgodovine.

V Peterburških povestih je izrazil vtise iz peterburškega življenja. V njih je izoblikoval tip t. i. malega človeka, uradnika, ki je zaradi monotonega dela in revščine prikrajšan lepoto življenja.

Svojo kritičnost do ruskega življenja je Gogolj izrazil v komediji Revizor, kjer je razkril podkupljivost, lenobo, omejenost in pokvarjenost podeželskega uradništva, in v romanu Mrtve duše, ki je uperjen proti carju in tedanjim ruskim razmeram.

V zadnjih letih življenja je veliko popotoval (zahodna Evropa, zlasti Rim, tudi Jeruzalem). V zadnjih letih življenja je zbolel za duševno boleznijo. Umril je leta 1852 v Moskvi.

Gogolj: Plašč

Novela se dogaja v Rusiji v Peterburgu. Čas dogajanja je 19. stoletje.

Akakij je preprost, reven in ubog človek, bolj drobne postave in zanemarjeno oblečen možakar. Kot uradnik dela na ministrstvu, kjer prepisuje spise. To sicer dolgočasno delo se njemu zdi zanimivo, saj je tudi edino, ki ga zna dobro narediti. Je človek brez hrabrosti, poguma in smisla za duhovne vrednote. Ima zelo ozkega duha in je človek majhnih sposobnosti, zato je njegov osnovni problem komunikacija. Akakijeva revščina je obojestranska, finančna in duhovna, vendar je duhovna gotovo bistvena. Njegov novi plašč ga zelo spremeni. Akakija obkrožajo brezsrčni, egoistični ljudje, ki nimajo nobenega sočutja zanj. Avtor ga prikazuje s pridihom humorja, nikoli pa se iz njega ne norčuje.

Plašč mu spremeni življenje. V službi so si vsi hoteli ogledati njegov plašč. Sprva so celo hoteli, da jih Akakij gosti na domu, vendar se je izmazal s tem, da je rekel, da plašč sploh ni njegov. K sreči ga je rešil uradnik, ki je ravno praznoval god.

Ko se je vračal domov, so mu plašč ukradli. Tako je najbolj srečen človek na svetu v hipu postal najbolj nesrečen. Akakij je nato odšel h komisarju in ga prosil, da bi posredoval pri iskanju plašča. Komisar mu je svetoval, naj obišče generala. Akakij je res odšel k njemu v upanju, da bo general s svojo močjo skušal dobiti plašč nazaj. Vendar ga je general zavrnil.

General je dober človek, a misli, da zaradi generalskega čina ne more biti več tak. S tem bi izgubil ugled v družbi in ne bi užival spoštovanja. Je zelo vzvišen človek, glavna sta mu strogost in spoštovanje. Nihče ni mogel priti do njega brez predhodnega dovoljenja in zato je bil Akakij tudi zavrnil. General je zelo rad nadiral ljudi in to tako, da jih je spravil v jok. Kadar pa je bil v družbi sebi enakih, pa je bil človek, kot se spodobi, pošten in včasih celo pameten.

Ko je Akakij odhajal domov, je zaradi mraza zbolel. Drugi dan ga je začela tresti mrzlica, nazadnje pa je umrl. Po Akakijevi smrti se je po Petrogradu širil glas, da pri Kalinkinovem mostu mrlič, v podobi uradnika, išče svoj plašč. Neki uradnik je mrtveca videl na lastne oči in v njem prepoznal Akakija. Čez nekaj dni je šel čez ta most tudi general in kakor vsi drugi, je tudi on ostal brez plašča. Ta plašč pa je verjetno, zaradi maščevanja, iskal Akakij, saj po tem dogodku za mrtveca v uradnikovi podobi niso nikoli več slišali.

To je morda najrevolucionarnejša socialna povest v vsej takratni svetovni književnosti. Protest zoper socialne in moralne krivice družbe, ljudi in življenja. V njem je Gogolj tako družbi kot ljudem pogledal do dna in simboliziral ves svoj socialni in moralni protest proti vladajoči družbi.

Na koncu zgodbe pa je prav podoba uradnika, ki se vrača v krivični svet in mu grozi, najbolj vizionarna.

8.2. IVAN MINATTI- NEKOGA MORAŠ IMETI RAD

Malo berilo

Nekoga moraš imeti rad

Nekoga moraš imeti rad,
pa čeprav trave, reko, drevo ali kamen,
nekomu moraš nasloniti roko na ramo,
da se, lačna, nasiti bližine,
nekomu moraš, moraš,
to je kot kruh, kot požirek vode,
moraš dati svoje bele oblake,
svoje drzne ptice sanj,
svoje plašne ptice nemoči
- nekje vendar mora biti zanje
gnezdo miru in nežnosti -,
nekoga moraš imeti rad,
pa čeprav trave, reko, drevo ali kamen
ker drevesa in trave vedo za samoto
- kajti koraki vselej odidejo dalje,
pa čeprav se za hip ustavijo -,
ker reka ve za žalost
- če se le nagne nad svojo globino -,
ker kamen pozna bolečino
- koliko težkih nog
je že šlo čez njegovo nemo srce -,
nekoga moraš imeti rad,
nekoga moraš imeti rad,
z nekom moraš v korak,
v isto sled -
o trave, reka, kamen, drevo,
molčeči spremljevalci samotnežev in čudakov,
dobra, velika bitja,
ki spregovore samo,
kadar umolknejo ljudje.

2. VODENA INTERPRERTACIJA

BOGDAN NOVAK: NININA PESNIKA DVA (odlomek)

Bogdan Novak: Ninina pesnika dva. Ljubljana: Samozaložba, 1995. 21–22.

PRAZNI SEDEŽ

Naslednji dan Majde ni bilo v šolo. Nina, Simona, Barbara in Nadja so z grozo v očeh strmele na prazni sedež. Imele so slabo vest, ker niso stekle za njo, saj je očitno grozila, da bo naredila samomor. Med glavnim odmorom sta prišla v razred Majdina starca. Mama je imela od joka zardele oči, oče je jezno stiskal ustnice, da bi skrnil ponižanje. Spraševala sta v razredu, če je katera od sošolk videla Majdo, ker je sinoči ni bilo domov. »Tega nama še ni naredila,« je rekla mama. »Saj je včasih muhasta in šusasta, ampak ušla z doma še ni. Vsaj do jutra je vedno prišla domov. Nekaj se ji je moralo zgoditi.«

»Sinoči je bila z nami pri Saksu,« je povedala Simona. »To je lokalček ob Gradaščici. Res je bila nekam potrta. In okoli polnoči je odšla.« Več ji niso hotele povedati. »Mogoče se je kje zažurirala, pa zdaj sladko spi pri prijateljici,« je Barbara skušala potolažiti starca. »Kaj se je? Zažurirala?« se je začudil oče, droban možki z naočniki, medtem ko je bila mama močna in za glavo večja od njega. »Hočem povedati, da je mogoče šla še na kakšno zabavo, ki se je zavlekla do jutra,« jima je razložila Barbara. »Zdaj pa šprica šolo. Bo že prišla domov.«

Zazvonilo je konec šolskega odmora. »Morala bova na policijo,« je odločno dejala mama. »Nič ne bo pomagalo,« ji je odvrnil oče. »Policija začne iskati šele, ko nekoga pogrešaš dlje časa.« »Ti pa kaj veš! Molči!« je revsknila mama. Odpravila sta se iz razreda. Najprej plečata mati, za njo je drobencljal možiček. »Če si je Majda res kaj naredila, si tega ne bom nikoli odpustila,« je Nina šepnila Nadji. »Lahko bi ji pomagale, če bi šle za njo.« »Ja? Kako?« jo je vprašala Nadja. »Če si je namenila kaj narediti, si enkrat bo, pa če smo z njo noč in dan. Ne moremo ji biti neprestano za petami.«

NAVODILA

- Opreделите odlomek glede na književno zvrst in ga povzemite.
- Razložite problem v odlomku: Kako se nanj odzivata oče in mati? Kako ga doživljajo prijateljice? Citirajte poved, s katero je njihovo doživljanje izrazil pripovedovalec.
- Povzemite ugotovitve o problemu in izrazite svoje mnenje o tem, ali bi prijateljice lahko pomagale sošolki. Ob primeru iz življenja presodite, kdo je pravi prijatelj.
- Svoje besedilo ustrezno členite, pri pisanju upoštevajte pravopisna in slovnična pravila ter slogovno ustreznost.

9. VIRI:

Od branja do znanja 1 - 4 Ambrož, Kenda, Vogel, Kvas, Zupan Sosić
gradiva.txt.si